

İ. İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1938-1950)

Sadık ERDAŞ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

"Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü için
Öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak Hazırlanmıştır."

Ankara, 1993

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....

Üye .....

Üye .....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adıgeçen öğretim üyelerine ait olduğunu onayların.

.../.../1993

Enstitü Müdürü

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	1

I. B Ö L Ü M

A- Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler	13
1- Türkiye'nin Coğrafi Konumu	13
2- Türkiye'nin İkili ve Bölgesel Antlaşmalardan Doğan Taahhüt- leri	17
3- Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Ticari İlişkileri	22
4- İsmet İnönü'nün Dış Politikada Etkinliği ve Dış Politika İle İlgili Görüş ve Deneyimleri	29
B- Savaş Öncesi Türk Dış Politikası	39
1- Türkiye'nin Batı İle Yakınlaşması	39
2- İtalya'nın arnavutluk'u İşgali ve Türkiye'nin Tutumu	46
3- 12 Mayıs 1939 Türk-İngiliz Deklarasyonu	49
4- Türk-Fransız Deklerasyonu (23 Haziran 1939)	56
5- Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Deklerasyonuna Tepkiler	57
6- Türk-Sovyet ittifak Antlaşması Görüşmeleri	60
7- Alman-Sovyet İttifakı (23 Ağustos 1939) ve Türkiye	65

II. B Ö L Ü M

A- Savaşın Başlamasından Almanya'nın Rusya'ya Saldırısına Kadar..	68
1- Savaşın Başlangıcı ve Türkiye	68
a) Türk-Sovyet Görüşmeleri (Moskova 26 Eylül-16 Ekim 1939)..	68
b) Türk-İngiliz-Fransız ittifakı (19 Ekim 1939).....	77
c) Balkan antantını Canlandırma Teşebbüsleri	81
2- Fransa'nın Çökmesi, İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Türkiye ..	84
3- Almanya'nın Sovyetleri Türkiye'ye Karşı Kışkırtma Teşebbüs- leri	88

4- İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye	90
5- Alman-Sovyet Görüşmeleri (12-13 Kasım) ve Türkiye	94
6- Balkan Bloku Kurma Girişimleri	99
7- Almanya'nın Balkanlara İnişi ve Türk Dış Politikasına Etkileri	103
a) Türk-Bulgar ortak Demeci (17 Şubat 1941)	104
b) Türk-Sovyet Deklarasyonu	109
c) Türk -Alman Saldırmazlık Antlaşması	113
B- Savaşta Alman Üstünlüğü Dönemi ve Türk Dış Politikası	121
C- Savaşta Müttefik Üstünlüğü Dönemi Türk Dış Politikası	130
1- Kazablanka Konferansı ve Türkiye	132
2- adana Görüşmesi ve Türk Sovyet ilişkilerinde Durgunluk	135
3- Washington ve Quebec Konferansları ve Türkiye	139
4- Moskova Konferansı	142
5- II. Kahire Konferansı (Eden-Menemencioğlu) ve Türkiye'den Talepler	143
6- Tahran Konferansı	146
7- II. Kahire Konferansı	149
8- Türkiye'nin Müttefiklerle İlişkilerinde Soğuma	152
9- Türkiye'nin Müttefiklerle İlişkilerini Düzeltme Çabaları ve Almanya ile İlişkilerini Kesmesi	158
10- Yalta Konferansı ve Türkiye'nin Almanya'ya Savaş ilanı	162
11- Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasınının Feshi	164

III. B Ö L Ü M

SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A- Sovyet Tehdidinin Artması ve Türk Dış Politikasına Tesirleri .	167
1- Potsdam Konferansı ve Türk Boğazlarının Durumu	170
2- ABD Tutumunda Değişim ve Türk-Amerikan Yakınlaşması	173
3- Boğazlar Hakkında Sovyet Notaları ve Talepleri	176
B- Türkiye'nin Dış Politika Tercihi ve Batı İttifakına Yönelişi .	179
1- Türkiye'nin Dış Yardım Arayışları ve Truman Doktrini	179
2- Marshall Planı ve Türkiye	183
3- NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye	186
SONUÇ	191
BİBLİYOGRAFYA	196

Ö N S Ö Z

Atatürk'ün ölümüyle başlayan ve Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle son bulan İnönü dönemi hem iç politika, hem de dış politika gelişmeleri açısından ilginç ve incelenmeye değer bir dönemdir.

600 yılı aşkın bir süre devam eden imparatorluk geleneği üzerine dikilen Cumhuriyet fidanı Atatürk döneminde gelişti ve meyve vermeğe başladı ise İnönü döneminde de kök salmıştır. Bu durumun savaş ortamının yarattığı olağan üstü hallerde gerçekleştiği düşünülecek olursa daha da bir anlam kazanacaktır.

Yaklaşık onbir buçuk yıl süren İnönü döneminin yarısı fiili savaş ortamında, diğer yarıda Sovyet tehdidi ve Türkiye'nin bu tehdiye karşı koyabilme çabasıyla geçtiği Türkiye'nin hem savaşın felaketlerinden uzak kaldığı hemde izlediği politika ile Sovyet tehdidini bertaraf ettiği düşünüürse, bu dönemde izlenen dış politikanın kaynakları, oluşumu ve yönlendirilmesi incelenmeye değer bir nitelik kazandığı gibi bu incelemeye zarurette getirir.

Yapılan bu çalışmada Türk dış politikasının hangi temeller üzerine ve hangi etkenlerle kurulduğu, savaş esnasında sık sık değişen dengelerden faydalanılarak Türkiye'nin nasıl ateş çemberi dışında tutulduğunu ve her türlü ekonomik olumsuzluklara ve savunma yetersizliklerine rağmen, savaş sonunda sovyet baskılarına nasıl ve ne şekilde karşı konulduğu sorularına cevap arayarak İnönü dönemi Türk dış politikasına elimizden geldiği kadar ışık tutmaya çalıştık.

Çalışma esnasında daha çok (Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 5 ciltlik Türk Dış politikasında 50 yıl serisi, TBMM Zabıt Ceridesi, Düstur, Ayın Tarihi vb.) resmi yayınlardan, incelenen dönemde Türk dış politikasını yönlendiren ve dönemi yaşayan kişilerin anılarından

(Feridun Cemal Erkin, Dışışlarında 34 yıl, C.Açıkalin, Hilmi Uran, Asım Us, F.Ahmet Barutçu, Nadir Nadi vd.) ve dönemi inceleyen yayınlardan faydalandık.

Yapılan bu tezde konu tespitinden itibaren görüşleri ve yönlendirmeleriyle katkılarını esirgemeyen Prof.Dr. Abdulhaluk ÇAY'a, Prof.Dr. Fahir ARMAOĞLU'na ve özellikle danışmanım Prof.Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ankara 1993

Sadık ERDAŞ

G İ R İ Ő

Uzun süren bir gerginliğin sonucu 1914'de başlayan I.Dünya Savaşı etkilerini günümüze kadar sürdürmüş ve dünyada etkileri itibariyle temel değişikliklere yol açmıştır. Zira Avrupada ve dünyada savaş öncesi dönemin egemen güç devletleri olan Almanya, Avusturya-Maceristan İmparatorluğu ile Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaları Avrupada büyük bir güç boşluğu yaratmıştır.⁽¹⁾ Galip devletlerle mağlup devletler arasında yapılan barış müzakereleri ve kurulması düşünülen ve kurulan küçük devletler bu boşluğu doldurmaktan uzaktı. Zira galip devletler mağluplara sulh şartlarını zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik, geopolitik ve iktisadi hususiyetlerini asla nazarı itibare almamışlar ve sadece husumet hislerinden mülhem bulunmuşlardır.⁽²⁾

Savaştan galip ayrılan devletler, özellikle İngiltere ve Fransa savaş sonrası barış konferanslarında bütün dünyaya şamil bir düzeni kurmak vazifesinin kendilerine ait olduğu fikrinden hareket etmekte ve kendi şartlarını mağluplara dikte ettirmekte idiler. Ne varki tüm olumsuz şartlara ve imkanlara rağmen Türkiye, bir kaç yıl içinde hakkında verilen kararı değiştiren ve itilaf devletleriyle eşit statüde yeni bir barış antlaşması imzalayarak bağımsızlığını kazanmasından dolayı, mağlup devletler içinde istisnai bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914 günü girdiği I. Dünya Savaşı 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile neticelenmiş, esasen çöküntünün tam kenarına gelen devlet dört sene boyunca sekiz ayrı cephede uzunluğu 12.000 km. tutan sınırlarda savaşmak zorunda kalmış, nihayet müttefiklerinin de teker teker yenilmeleri sonucu mütareke teklif etmek zorunda kalmıştır.

(1) Sander, Oral, Siyasi Tarih, A.Ü. SBF. Yay. Ankara 1984, s. 288.

(2) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (III) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 133 ve Dışişleri Bakanlığı- Türk Dış Politikasında 50 Yıl, 2. Cilt. Cumhuriyetin İlk On yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Ankara 1973, s. 7 ve Aydemir, Ş.Süreyya- İkinci Adam, 2.Cilt, İstanbul 1985, s. 84.

Mütareke ile⁽³⁾ Osmanlı Devleti ağır şartlarla Müttefiklere teslim oluyor ve Mütarekenin ertesi günü bütün memleket işgal edilmeye başlanıyor, ordu terhis edilerek silahlar toplanıyordu. Bu işgaller ilginçtir ki bir taraftan Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlarken diğer taraftan yeni kurulacak Türkiye'nin de mücadelesinin gerekçesini ve haklı dayanağını hazırlamış ve böylece önce yöresel nitelik taşıyan ve Sivas Kongresiyle milli bir bünyeye kavuşturulan "Müdafa-i Hukuk Cemiyeti" oluşturulmuştur.

Bu oluşumun tamamlanmasından Atatürk'ün ölümüne kadar geçen sürede Türk dış politikasını şu üç ana grupta ele almak ve incelemek mümkündür.

1) Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası⁽⁴⁾: Birinci Dünya savaşından itibaren kurulan ve önemli değişikliklere uğrayan uluslararası düzen, Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının temellerinin atıldığı, düşünüldüğü ve uygulandığı ortamı oluşturmaktadır.

Böyle bir ortamda işgallere uğrayan Anadolu'da "hakimiyet-i Milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek"⁽⁵⁾ amacıyla Milli Mücadele başlatılmış, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle şekillenen dış politika ilkeleri 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli ile hem kesinlik kazanmış hem de ilan edilmiş oldu.⁽⁶⁾ "Milli sınırlar dahilinde bulunan bütün vatan parçalarının bütünlüğü", "birbirlerinden ayrılmazlığı", "Her türlü yabancı işgal ve mücadelesine karşı .... milletin bir bütün olarak savunma ve karşı koyması", "Manda ve himayenin kabul olunamaz"lığı,⁽⁷⁾ Milli Mücadele sırasındaki dış münasebetlerde tutulan ilkeler olmuştur.

(3) Mondros Mütarekesinin metni için, Ali Türkgeldi, Modros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara 1948, s.69, Nihat Erim Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih metinleri, Ankara 1953 s.519, S.Meray, O.Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri Ankara 1977, s. 409, İ.Soyсал, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1.Cilt, ankarа 1989, s. 12-14.

(4) Bu dönem hakkında şu kaynaklara bakılabilir. Dışişleri Bakanlığı Türkiye Dış Politikasında 50 yıl C.1 ve 2. cilt, Ankara 1973, Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi, Ankara 1991, M.Gönlübol-C.Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938) Ankara 1990, Y.H.Bayur, Türkiye'nin Harici Siyaseti, Ankara 1973 ve Salahi R.Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 2.Cilt, Ankara 1987-1991

(5) Atatürk, Nutuk, C.1, İstanbul 1969, s. 13.

(6) Dışişleri Bakanlığı, Kurtuluş Savaşımız, Ankara 1973, s. 54.

(7) Nutuk, s. 47.

Cephelerde işgalci güçlere, cephe gerisinde de İstanbul Hükümeti destekli Milli Mücadeleyi tehlikeye sokabilecek teşebbüslere karşı savaşa girişen, bu nedenle iç ve dış durumu bakımından büyük zorluklar ve maddi olanaksızlıklardan ötürü çaresiz kalan, Ankara hükümetinin ilk yaptığı işlerden biri de, kendisine ulusal kurtuluş mücadelesinde gerekli dış desteği sağlayabilecek bir devletle temasa geçme çareleri aramak olmuştur.

O günün koşulları altında ve ortak düşmana karşı mücadele vermeleri bakımından, Türkiye'nin yardım isteyebileceği yegane devlet olarak Sovyet Rusya vardı. Tarihteki tüm olumsuzluklara rağmen Milli hükümetin diplomatik alanda tanınması ve yardıma olan ihtiyaçtan dolayı Sovyetlerle temasa geçilmiş ve istenilen amacada nihayetinde ulaşılmıştır.

Milli Mücadele sırasında dış ilişkilerin ustalıkla yürütülmesi, dikkatle değerlendirilerek düzenlenmesi savaşın gidişine etki yaptığı gibi, başarı kazanılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Avrupa'nın savaş sonrası durumunu dikkatle izleyerek dış politikasını buna göre değerlendirmiştir. Dikkat çeken bir diğer husus da, askeri cephe ile diplomatik cephenin birbirine sıkı sıkıya bağlı oluşu, kazanılan askeri başarıları diplomatik başarıların izlemesidir. Nitekim I. İnönü savaşından sonra TBMM Hükümetinin Londra Konferansına çağırılması, Sovyetler ve Afganistanla yaptığı anlaşmalar, Sakarya Savaşı sonrası Kars anlaşması, Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesi Türkiye-Ukrayna dostluk anlaşması ve nihayetinde Büyük Taarruzun sonrası yapılan Mudanya Mütarekesi bu hükmü doğrulayan en önemli gelişmelerdir.⁽⁸⁾

Milli Mücadelenin en son ve kesin askeri başarısı olan Ağustos 1922 zaferinden sonra işgalci Yunan orduları bozguna uğratılmış ve Eylül'den

---

(8) Adı geçen anlaşmalar için, Dışişleri Bak. Kurtuluş Savaşımız s. 86 vd. İ. Soysal, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I. Cilt (1920-1945) Ankara 1989, s. 24-67, S. Sonyel, A.g.e., II. Cilt., s. 37 vd.

itibarende Anadolu'dan atılmaya başlanmış ve böylece silahlı mücadele dönemi kapanmıştır. Ancak en az silahlı mücadele kadar çetin ve anlamlı olan bir diğer safha başlamaktadır ki oda Lozan'dır.⁽⁹⁾

Uzun ve çetin geçen görüşmeler sonucunda Milli Mücadelede ki askeri başarıyı diplomatik başarıyla noktlayan Lozan Andlaşmasıyla "Türkiye .... ordu ve donanmasının sınırlandırılmasından, tazminat ödemekten, Sevres andlaşmasının yüklemek istediği çeşitli kayıt ve engellerden kurtulmuş, Milli kaynaklarını kendi ihtiyaçlarına göre değerlendirme serbestliğine kavuşmuş⁽¹⁰⁾ ve böylece, "Türk Milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevres Andlaşmasıyla ikmal edildiği sanılmış büyük bir suikastin yıkılmasını ifade etmesi⁽¹¹⁾ sebebiyle yeni Türk devletinin uluslararası platformda tanınmasını ve önceki belgelerin geçersizliğini ilan ve kabul edilmesini sağlamıştır.

2) Lozan'dan 1930'a dek Türk dış politikası⁽¹²⁾ Lozan andlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğunun tarihi ve coğrafi mirasının üzerine kurulan Türkiye, nüfus ve ekonomik kaynaklar olarak küçülmesine rağmen, milli davalarını bütün dünyaya kabul ettirmiş, olmanın verdiği manevi kuvvetler ve itimadı nefis, kendilerini büyük kazançta çıkmış kadar azimli ve iradeli⁽¹³⁾ olmasına rağmen, bir çok sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Hudutlarında tehditler, dışarıdan yapılan ve zaman zaman ülke içine yansıyan tahrikler, kuşku dolu dostluklar, anavatinından koparılmış göçmen toplulukları, kaybedilen mal ve mülk, ödenecek borçlar, her şeyini baştan kurmak zorunda olan genç devletin dış politikasının çözümlenmesi

(9) Lozan Hakkında Dışişleri Bak. Lozan, Ankara 1973, A.Naci Karacan Lozan, İstanbul 1971, Seha Meray, Lozan Konferansı-Tutanaklar, Belgeler, Ankara 1971-1973, Düstur Üçüncü Tertip C.V, s. 7,

(10) Akşin Aptülahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s. 106.

(11) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s. 136.

(12) Bu dönem için şu kaynaklara bakılabilir. Dışişleri Bak. Cumhuriyetin ilk on Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934) Ankara 1973, T.Rüştü Aras, Görüşlerim, İstanbul 1945, Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara 1969, s. 63-146.

(13) İnönü, İsmet, Olaylarla Dolu On Yıl, Ulus 15 Eylül 1947.

gereken ağır sorunlarıydı. Bu nedenle bu dönemde Türk dış politikasının ana çizgisi Lozan'dan arta kalan meselelerin etkisi altında gelişmiştir.⁽¹⁴⁾

1923'ten sonra Avrupanın bütün güçlü devletleriyle komşu durumuna gelmesi Türkiye'nin stratejik önemini artırdığı gibi, ülke içinde başlatılan reformlarında amacına ulaşabilmesi için sükunete olan ihtiyacıda artmış, bu nedenle dış politikada izlenen çizgi, barışçı, eşitlik ilkesine dayanan ve sorunların görüşmeler yoluyla çözümlenmesi yönünde gelişmiş "hiç kimsenin menfaatlerine karşı bir hareketi derpin etmeyen dürüst bir istikamette, kendi menfaatlerimizi temin etmeye yönelmiştir."⁽¹⁵⁾

Bu doğrultuda Lozan'da çözümlenemeyen sorunlardan başlıcaları olan İngiltere ile Musul sorunu⁽¹⁶⁾ Fransa ile Osmanlı borçları, Yunanistan ile "etabil" anlaşmazlığı sorunları yukarıda belirtilen ilkeler ve görüşmeler yoluyla çözümlenmiş⁽¹⁷⁾ benimsediği barışçı politikayı güçlendirmek amacıyla da bir çok devletle bir dizi dostluk anlaşması⁽¹⁸⁾ imzalayarak dünyadaki bağımsız ülkelerle resmi ilişkilerini oluşturmuştur.

Türkiye'nin Batılı devletlerle Lozan'dan kalan sorunları çözüldükçe uzun vade de bu devletlerle ilişkilerini geliştirebileceği bir zemin hazırlanırken, Musul sorununda olduğu gibi Türkiye üzerinde çeşitli yollardan baskıların artması, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne daha da yaklaştıracak ve 1925 Antlaşması imzalanacaktır.⁽¹⁹⁾

(14) Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 99.

(15) İsmet İnönü'nün 29 Nisan 1928'de BMM'de verdiği demeçten naklen A.Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s. 123.

(16) Musul Sorununun gelişimi ve çözümü için bakınız, M.Kemal Öke, Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926) İstanbul 1987.

(17) Geniş bilgi için, Dışişleri Bak. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934) Ankara 1974.

(18) Bu anlaşmalar için bk. İ.Soyсал a.g.e. s. 245 vd.

(19) Anlaşma metni ve hangi şartlarda yapıldığı için bk, İ.Soyсал, a.g.e., s. 264, Kamuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953) Ankara 1991, s. 110 vd.

1923-1930 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri ekonomik ve ticari açıdan yeterli düzeyde olmamasına rağmen siyasal açıdan bir dostluğun devamı sözkonusudur. Ne varki 1930'dan sonra dünyadaki gelişmeler ışığında Sovyetler Türk dış politikasının tek dayanağı olmaktan çıkacaktır.

3) Buhranlar Dönemi Türk dış politikası (1930-38), 1923-1930 devresinde Türkiye'nin dış politika faaliyetleri "yeni bir kuruluşun ortaya çıkardığı meseleleri çözümlmek ve yeni Türkiye'yi milletlerarası çevrede istikrarlı bir düzeye oturtmak"⁽²⁰⁾ amacıyla ve "münferit devletlerin Türkiye'ye karşı izlediği politika ve davranışlara göre tanzim edilmiştir."⁽²¹⁾

Ancak, temellerini çarpık Sersailles sisteminden ve 1929 Dünya ekonomik buhranından alan bir dizi iktisadi ve siyasi gelişim dünyada ve özellikle Avrupa'da ideoloji ve çıkar gruplarının oluşumuyla sonuçlanacak ve dış politikanında kendi kabuğundan yavaş yavaş çıkmaya başlayan Türkiye'nin izlediği politikayı etkileyecektir. Bu nedenle, incelenen dönemde Türk dış politikasını uluslararası ilişkilerin genel çerçevesinde incelemek gereğini ve Türk dış politikasındaki amacın büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesi⁽²²⁾ olduğunu belirtmek lazımdır.

1932 yılına gelindiğinde savaştan yenik çıkan ve Versailles sistemi ile elikolu bağlanan Almanya'nın önderliğinde, savaştan galip çıkmasına rağmen umduğunu bulamayan İtalya ve savaştan zararlı çıkan öteki devletler Paris Barış antlaşmaları ile kurulan statükoyu değiştirmek istemekte ve revizyanist bir dış politika izlemekte iken bunların karşısında savaştan kazançlı çıkan başta İngiltere ve Fransa olmak üzere devletler grubu ise mevcut statükoyu sürdürmek için çaba sarfetmekte idiler.

(20) Armaoğlu, Fahir, 20.YY Siyasi Tarihi (1914-1980), İşbankası Yayınları, Ankara 1983, s. 335.

(21) Gönülöbol, M-Sar,c. A.g.e., s. 89, OTDP, s. 99.

(22) Sander, oral, Siyasi Tarih, s. 368.

Bu gelişmelerin bir savaşla noktalanacağını daha 1932'de görebilen Atatürk,⁽²³⁾ Versailles muahedесinin I.Dünya savaşına sebebiyet veren amilleri bertaraf etmediğini, bilakis dünün rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirdiğini, bu nedenle içinde yaşanan sulh döneminin sadece mütarekeden ibaret kaldığını, Avรupanın mukadderatının Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı olduğunu ve İtalya'nın lideri Mussolin'in de Sezar rolünü oynama hevesine düştüğünü belirtmektedir.

Bu nedenle Türkiye dış politikasında yeni bir sayfa açarak güvenliğini ön planda tutmuş, barışın korunması ve barışın korunması içinde ortak güvenlik örgütleriyle işbirliği yapmak amacıyla faaliyete başlamıştır. Bu güvenlik örgütlerinden ilki ve Türkiye'nin statükocu politikasının ilk belirtisi 1932 yılında Cemiyet-i Akvama girmesidir.⁽²⁴⁾

Türkiye'nin ortak güvenlik örgütlerine girmek yolundaki ikinci adımı, Balkan Antantı'nın kurulmasındaki etkin payıdır.⁽²⁵⁾ Türkiye 1930'da Yunanistanla arasındaki sorunları çözümlenmeleri ve Revizyonist bir politika izlemelerine rağmen Arnavutluk ve Bulgaristan'ında katıldığı bir dizi konferansın toplanması temeli üzerine, 1934'te şekillenen Balkan antantı, bu iki devleti bünyesine alamamış, antanta bölgesel bir savunma niteliği veren gizli protokole, Türkiye'nin Rusya'ya ve Yunanistan'ında İtalya'ya karşı çatışmaya girmeyeceklerine dair koydukları rezerv⁽²⁶⁾ antantı sadece Balkan ülkeleri arasında bir güvenlik ve işbirliği dengesi haline sokmuş, dışarıdan gelebilecek olan bir saldırıya açık kapı bırakılmıştır.

(23) Atatürk bu görüşlerini 27.9.1932'de Mac. Arthur ile yaptığı görüşmelerde dile getirmektedir. Atatürk'ün düşünceleri, bir devlet adamı olarak dünya olaylarını değerlendirebilme ve ileriyi görebilme özelliklerini taşımasından dolayı oldukça önemlidir. Bu görüşme ve Atatürk'ün düşünceleri için Bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III.Cilt, s. 133-135. Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), s.7-9

(24) Kurtuluş savaşından itibaren Türkiye'nin dış politikasını dayandırdığı tek ülke olan Sovyetler Birliği'nin Alman ve Japon baskısı altında statükocu guruba kayması Türkiye'nin böyle bir adım atmasına imkan sağlamıştır. Türkiye'nin Milletler Cemiyetinin girişi için bkz. Dışişleri Bak. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, Ank.1974, T.Rüştü Aras, Görüşlerim, İstanbul 1945, Abdülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara 1991, Y.Hikmet Bayur, Yeni Türkiye'nin Harici Siyaseti, Gönübol, M.Sar,C. Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ank.1990.

(25) Sander, Oral, A.g.e., s. 369.

(26) Bu gizli protokol ve antantın kuruluşu için bkz. Dışişleri Bak. Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, İsmail Soysal

1930'lardan itibaren Türkiye dış politikasında bir huzura kavuşmasına ve Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmesine rağmen, İtalya'ya hiçbir zaman itimad edememiş ve İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit Türk dış politikasına ana istikametini veren esaslı bir faktör olmuştur.⁽²⁷⁾

Başta Atatürk olmak üzere Türk siyasi çevrelerinin İtalya'ya olan güvensizliği⁽²⁸⁾ bu ülkenin Habeşistanı işgal ve ilhak etmesiyle ve 1936 yılında Türk sahillerine yakın olan Oniki adayı ve özellikle Leros adasını tahkim etmesi ile⁽²⁹⁾ endişeye dönüşecektir.

Bu endişe Türkiye'yi bir taraftan Milletler Cemiyetinin aldığı karar doğrultusunda zecri tedbirleri uygulamaya iterken diğer taraftan da faşizmin Habeşistanı ele geçirmesinden sonra Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Mendep Boğazında İtalyan tehlikesinin belirli bir hal almasından dolayı rahatsız olan ve İtalya'nın bu davranışını bir meydan okuma olarak telakki eden İngiltere'ye karşı yaklaştıracak ve artık İngiltere Türk dış politikasından önce İtalya'ya ve sonra da (1946) Rusya'ya karşı bir dayanak oluşturacaktır.⁽³⁰⁾

Yine bu gelişmeler Türkiye'yi, güvenlik bölgesi olarak gördüğü Akdenizde tehdit altında bulunduğu İtalya'ya karşı, İngiltere'nin önerisi doğrultusunda karşılıklı garantilerden oluşan ve Akdeniz Paktı⁽³¹⁾ adı

(27) Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", SBF.D. s. 140

(28) Atatürk'ün Mussoliniye karşı güvensizliği İtalya'nın Türkiye'ye olası bir saldırı istikameti olarak Arnavutluğun işgali ve Bulgaristan'ın işbirliği ile Boğazlara yönelebileceği fikrini doğurmuştur. Bakınız. Soyak, H.Rıza, Yine Atatürk Mussolini'yi bir soytarı olarak nitelenmektedir. Lord Kinross, Atatürk Bir Millet'in Yeniden Doğuşu,

(29) Gönlübol, M-Sar, Cem, A.g.e., s. 110.

(30) Armaoğlu, Fahir, A.g.m., s. 140.

(31) Armaoğlu, Fahir, 20. YY Siyasi Tarihi, s. 341

verilen güvenlik sistemine itecek ve böylece İngiltere ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşacaktır.⁽³²⁾

Bu dönemde Türk dış politikasının en önemli gelişmelerinden ve başarılarından biride Lozan Boğazlar sözleşmesi ile uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılan Boğazlarda yeniden egemenliğini tesis etmiş olmasıdır.

1930'lu yılların başından itibaren ortaya çıkan gelişmeler karşısında Milletler Cemiyetinin yetersizliği, "özellikle Türkiye'yi endişelendiren italyan tehdidine karşı"⁽³³⁾ Türkiye muhtelif teşebbüslerde bulunmuş, nihayetinde "rebus sic stantibus" (şartlar değişmiştir) prensibiyle⁽³⁴⁾ 11 Nisan 1936'da ilgili devletleri Montreux'da yeni bir görüşmeye bir nota ile davet etmiştir.⁽³⁵⁾ Türkiye bu nota ile, Avrupadaki buhranların 1923 Boğazlar sözleşmesiyle Boğazların güvenliği için verilmiş olan kolektif garantiyi artık işlemez hale getirdiğini belirterek, kendi güvenliği savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından bu statünün değiştirilerek, Boğazların askerileştirilmesini istemiştir.

Bu sırada, uluslararası ortamda, böyle bir revizyon için uygun görünüyordu. Akdenize iniş yollarının güvenliği açısından İngiltere'nin, Boğazlarda Türk egemenliğine karşı çıkmayacağı açıktı. Sovyetler Birliği ise hem Türkiye ile iyi ilişkiler kurması, hemde Lausanne'de Karadeniz'e kıyısı olan devletlere tanınan hakları artırmak istemekteydi. Üstelik, Türkiye değişiklikle ilgili girişimi sürekli Sovyetler Birliğine iletmekte ve görüşünü almaktaydı. Fransa ise 1935'te Sovyetlerle bir ittifak imzalamış olduğundan bu devlete ters düşmek istemeyeceği açıktı. Zira onu

---

(32) Bu yakınlaşmanın 1939'da İttifaka varacağı düşünülürse daha bir anlan kazansa gerektir. Türkiye'nin 1936 Temmuz'unda İngiltere'ye verdiği garantiyi tek taraflı olarak kaldırması ilişkilerin seyrini değiştirmemiş, aksine Türkiye'nin İtalya ile olan ilişkilerini normalleştirme ve dış politikasında hareket serbestisini geniş tutma arzusunu göstermiştir.

(33) Dışişleri Bak. Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, Ankara 1973, S.V

(34) Gönlübol, M. - Sar, Cem, A.g.e. s. 121.

(35) Notanın metni için bkz. Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 21-24 ve Ayın Tarihi, Nisan 1936, No: 29, ss. 47-50.

ilgilendiren Almanya'nın Avrupadaki olup bitti davranışlarıydı. Balkan antantı dolayısıyla Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'ın Türkiye'nin bu mantıklı ve barışçıl isteğine karşı çıkmaları pek mümkün değildi.⁽³⁶⁾

Nihayetinde İtalya'nın dışında 9 devletin katılımıyla 22 Haziranda Montreux'da başlayan görüşmeler 20 Temmuz'da sona ermiş ve yeni Boğazlar sözleşmesi imzalanmıştır.⁽³⁷⁾ Bu sözleşmeyle, Türkiye'nin Boğazlarda mutlak üstünlüğe sahip olması yalnız Türkiye'nin güvenliği ile sınırlı kalmamış, Türk dış politikasının temel eğilimlerinide etkilemiştir.⁽³⁸⁾ Zira Türkiye, dünyanın en önemli stratejik su yollarından birine egemen olması Türkiye'yi bölgesel bir devlet olma özelliğinden bir dünya devleti olma durumuna getirmiştir.

Türkiye'nin İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Akdeniz ve Ortadoğu için yarattığı tehlike karşısında duyduğu endişe, yaklaşan savaş tehlikesini önlemek ve kendi güvenliğini sağlamak amacıyla giriştiği bir diğer çabada, güneydoğu kanadını emniyet altına almak olmuştur.

Türkiye'nin bu haklı endişelerini paylaşan İran ve Irak'ta İtalyan tehlikesi için bir savunma sistemi kurma ihtiyacı hasıl olmuş, İran'ın teşebbüsü üzerine Cenevre'de 2 Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşma parafe edilmişti.⁽³⁹⁾ İşte bu zemin üzerine Afganistan'ında katılımı sağlanarak 8 Temmuz 1937 de Tahran'da Saadabad Paktı imzalandı.⁽⁴⁰⁾ Her ne kadar Pakt savunma niteliği taşımamasına rağmen, taraflar arasında dostluğu, birbirlerine taarruz etmemeği, ortak sınırların dokunulmazlığına uymayı, iç işlerine karışmamayı taahhüt etmesi

(36) Adı geçen ilgili devletlerin ve Bulgaristan'la İtalya'nın konu ile ilgili görüşleri ve verdikleri cevabi notalar için, Montreux ve ..... s. 25-59.

(37) Montreux'daki görüşme ve toplantılar için bir önceki dipnotta verilen eserin yanında, Erkin, Feridun Cemila, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968 ve Meray, Seha-Olcay, Osman, Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Ankara 1976.

(38) Sander, Oral, A.g.e, s. 373.

(39) Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 347.

(40) Antlaşma metni için, Düstur 3.Tertip, Cilt 9, ss.298-303, Ayın Tarihi Ağustos 1947, ss. 64-66 ve Montreux ve ..... ss. 152-155.

münasebetiyle Türkiye'nin çevresinde barışın ve dostluğun temini için atılmış ve güneydoğu kanadını güvenlik altına almıştır.

Bu dönemde Türk dış politikasını meşgul eden ve Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri etkileyen Hatay (İskenderun) sancağı yüzünden çıkan uyuşmazlıktır. Kurtuluş savaşı sırasında Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Sancak Türkiye sınırları dışında bırakılmış, ancak İtilafnameye bölgedeki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini sağlayacak hükümlerde konmuştu.⁽⁴¹⁾

Suriye üzerinde Manda idaresinin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bir anlaşma yapılmıştı.⁽⁴²⁾ Böylelikle Türkiye ile Fransa arasında 1939 yılına kadar sürecek bir uyuşmazlık dönemi başlayacaktır. Zira Türkiye, kendisini, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun Antakya ve havalisinin mukadderatı .. üzerinde, ciddiyet ve katıyetle durmaya mecbur⁽⁴³⁾ hissediyordu.

Bu gelişmeler üzerine Türk-Fransız münasebetleri gergin bir havaya girmiş, Milletler Cemiyetinin 14 Aralık 1936'dan itibaren olaya el koyması ve İngiltere'nin arabuluculuğu ile Konsey, Sancak için bir statü kabul etmiş⁽⁴⁴⁾ ve Türkiye ile Fransa'nın sancağın toprak bütünlüğünü birlikte garanti altına almalarını benimsemiştir.

---

(41) Ankara itilafnamesi için bakınız, Düstur, 3.Tertip, C.2, s. 152, Soysal İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), 1.Cilt, s. 50-60 ve .....

(42) Gönlübol, M. - Sar, Cem, A.g.e., s. 127

(43) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 410.

(44) Bu statü için, Ayın Tarihi, Ocak 1937, No: 38, s. 95-99 ve Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 168-170.

Ancak Anayasa ve seçim sistemi ve Fransa'nın takındığı olumsuz tavır üzerine sancakta ve Türkiye'de kamuoyu Fransa'ya karşı galeyana gelmiş ve Türk-Fransız münasebetleri yine bozulmuştur. Ne varki Türkiye'nin Hatay sınırına asker yığması ve Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhaki Fransa'nın Hatay politikasında yumuşamasına neden olmuş, nihayetinde heyetlerarası görüşmeler sonucu, 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir antlaşma ile⁽⁴⁵⁾ sorun çözüm yoluna kavuşarak, Ağustos ayında seçimlere gidilmiş ve toplanan Meclis Hatay Cumhuriyeti adını almıştır.⁽⁴⁶⁾ Hatay konusundaki bundan sonraki gelişmeler ve Türkiye'ye katılımı I. bölümde ele alınacaktır.

---

(45) Ayın Tarihi, Temmuz 1938, No: 56, s. 93.

(46) Bu gelişmeler için bakınız Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu.

I. B Ö L Ü M

A- TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN ETKENLER

Türkiye'nin, özellikle 1930'dan sonra ve II.Dünya Savaşı içinde dış politikasını oluşturup ve yönlendirmesinde çeşitli etkenler önemli bir yer tutmuştur. Bu etkenlerin neler olduğu konusunda fazla bir çalışma yapılmamakla beraber⁽⁴⁷⁾ bu etkenler üzerinde çeşitli eserlerde değinilmiş ve farklı fikirler ortaya atılmıştır.

Yapılan bu çalışmada bu etkenleri şu başlıklar altında incelemeyi uygun bulduk.

- 1) Türkiye'nin Coğrafi Konumu
- 2) Türkiye'nin İkili ve Bölgesel Andlaşmalardan doğan taahhütleri
- 3) Türkiye'nin ekonomik yapısı ve Ticari İlişkileri
- 4) İsmet İnönü'nün Dış Politikada Etkinliği ve Dış Politika ile İlgili görüş ve deneyimleri.

1) Türkiye'nin Coğrafi Konumu:

Uluslararası platformda hukuki olarak varlığını 1923 Lozan antlaşmasıyla kabul ettiren Türkiye, bu tarihten itibaren Avrupanın bütün güçlü devletleriyle komşu durumuna gelmişti. Sovyetler Birliği doğu bölgesinde, İngiltere Irak Mandası ve Kıbrıs şantaşıyla, Fransa Suriye Mandasıyla, İtalya ise Oniki ada ve Meis adasını ele geçirdiği için Türkiye ile sınırdaş olmuşlardı.⁽⁴⁸⁾

Genç bir devlet olmasına rağmen Türkiye'nin yukarıda bahsedilen güçlü devletlerle komşu olması stratejik önemini daha da artırmıştır.

---

(47) Yapılan çalışmada bu konuda karşılaştığımız tek inceleme Haluk Ülman'ın "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I" SBF D. C.23, s. 3, Ankara 1968, s. 241-273 ve yine H.Ülman ile Oral Sander'in birlikte hazırladıkları aynı makalenin devamı niteliğinde olan "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II" SBF D. C.27, No:1, Mart 1972, s.1-24 adlı makalelerdir.

(48) O.T.D.P. s. 63.

Zira, Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bölümünün üzerinde bulunduğu Anadolu yarımadası, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının geçiş noktasında bulunan tek önemli yarımadadır.⁽⁴⁹⁾

Bir başka anlatımla izah edilmek gerekirse, "Türkiye dünyanın en büyük kara parçası olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın, jeopolitik terimi ile Dünya adasının menteşesi durumundadır. Türkiye bu menteşe üzerine vurulan kilit ve aynı zamanda anahtarı değerindedir."⁽⁵⁰⁾

Türkiye'nin Dünya Coğrafyasına göre işgal ettiği bu mevkiî kıtalararası (interkontinental) politika izleyen bütün devletlerin ilgisini çekmiş ve politika oluşturmalarında dikkate alınan bir ülke konumuna getirmiştir. Bu nedenle Türkiye jeopolitik teorilerinin en fazla kabul gören kemer kuşak teorisine ve kara hakimiyeti teorisine göre⁽⁵¹⁾ çok önemli bir coğrafi konumdadır. Jeopolitik teorilerin hangisine göre değerlendirme yapılırsa yapılsın, dünya politikası düzeyinde de, bölge politikası düzeyinde de Türkiye ilk önce ele alınması gereken ülkelerden birisidir.⁽⁵²⁾

Türkiye'nin bölgesel coğrafya açısından önemi dünya coğrafyası açısından taşıdığı önemden hiçte az değildir. "Karadenize kıyısı olan devletlerin, özellikle Sovyetler Birliğinin Akdeniz'e çıkış kapısı olan Boğazlar Türkiye'nin elinde ve Türkiye, çelişen bloklar için her dönemde çok önemli bir ekonomik ve stratejik değer taşıyan devamlı bir üstünlük yarışmasına konu olan Ortadoğu bölgesindedir."⁽⁵³⁾ Gerçekten de Anadolu, Karadeniz'in ve Kafkasların güneyinde, Sovyetler Birliğinden Arap ülkelerine giden yolun üzerinde, Akdeniz'in doğusunda da Batılı

(49) Sander oral, A.g.e., s. 361

(50) İlhan, Suat, Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1989, s. 56.

(51) Bu teoriler için bkz. İlhan Suat, Jeopolitik Duyarlılık, Eren, Ahmet Cevat, Jeopolitik tarihine Topli Bir Bakış, İstanbul 1964, Tufan, Ruhi, Geopolitik, Geopolitikle İlgili Ana kanunlar, İstanbul 1966 ve Osmanağaoğlu, Behçet (Der) Geopolitik, Devlet idaresinde Dış Siyasette Coğrafyanın Rolü, İstanbul 1968.

(52) İlhan, Suat, A.g.e., s. 61

(53) Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I", SBFD, C.23, S.3, Ankara 1968, s. 256.

devletlerden Arap olmayan Ortadoğu ülkelerine ve Hint yarımadasına açılan yolun başındadır. Bu coğrafi durumu bakımından, Türkiye bir yandan Sovyetler Birliği öte yandan da Batılıların Arap olan ve olmayan Orta Doğu devletleriyle yeni ilişkiler kurmak, yada eski ilişkilerini korumak istedikleri zaman ilk yararlanmayı düşündükleri bir sıçrama taşı olarak beliriyor⁽⁵⁴⁾ Türkiye, aynı zamanda Anadolu kadar stratejik bir değer taşıyan Balkanlara mensubiyeti ve yakınlığı dolayısıyla da artı bir stratejik ve jeopolitik değer taşımaktadır.

Dünya politikasında ve bölge politikasında bu ölçüde etkili bir ülkenin bütün sorumluları, hatta bütün aydınları, dünyadaki her önemli konuyu, özellikle bölge sorunlarını ve gelişmeleri yakından izlemek ve muhtemel sonuçları aralıksız değerlendirmek durumundadırlar.⁽⁵⁵⁾ Zira tarihte yaşanan bütün tecrübeler göstermiştir ki, ekonomik ve siyasal açıdan güçlü ve istikrarlı olduğu dönemlerde, Türkiye coğrafi konumundan kaynaklanan güçle, dünya olaylarında sözü dikkate alınan, fikirlerine değer verilen bir ülke olmuş, ne zamanki ekonomik ve siyasal istikrarı zaafa uğramış, dönemin güçlü ve yayılmacı devletleri Türkiye'yi bir ateş çemberine sokmaya çalışmışlardır. Bu gerçekten hareketle uzun yıllar Türk Dışişleri Bakanlığını yürütmüş olan sayın İ.Sabri Çağlayangil'inde belirttiği gibi, "Türkiye coğrafya bakımından pek bahtlı bir ülke değil. Bir yerde bir kıvılcım sıçrarsa Türkiye kendini ateş içinde buluyor. Öyle bir jeopolitik durumu varki, bölgesinde harp olsunda Türkiye girmesin."⁽⁵⁶⁾

Avrupada Versailles sistemi ile kurulan statüko'nun bozulmaya başlaması ve İtalya ile Almanya'nın yayılması politika izlemeye başlamasıyla Türkiye için böyle bir savaş tehlikesi gündeme gelmiştir. Statükonun devamından yana olan devletlerin özellikle İngiltere'nin imparatorluk yolunu güvence altında tutmak istemesi, revizyonist guruptan

---

(54) Ülman, Haluk, A.g.m., s. 267.

(55) İhan Suat, A.g.e., s. 61.

(56) Topuz, Hıfzı,-Ünsal, Hüsamettin, Cumhuriyetin Beş Dönemeci, İzmir, 1984, s. 96.

İtalya'nın Akdeniz Afrika ve Asya'da gözü olduğunun anlaşılması ve Habeşistanı işgali doğal olarak bu devletlerle Türkiye arasındaki ilişkileri olumlu yada olumsuz olarak etkilemiş, Türkiye özellikle İtalya'nın politikası karşısında güvenlik endişesiyle Batıya yaklaşmaya başlamış, Montreux Boğazlar sözleşmesiyle Karadeniz'in kilidi ve özellikle Sovyetlerin candamarı olan Boğazları kendi denetimi altına alarak jeopolitik konumunu dahada güçlendirmiştir.

Savaş döneminde, İngiltere'nin tektaraflı garanti verdiği Romanya'ya yardım için Boğazları kullanma ihtiyacı ve isteği, savaşta Almanya'nın üstün olduğu dönemde, İngiltere'yi en zayıf noktasından vurmak amacıyla ..... Irak ve İran petrollerini ele geçirmek ve Süveyş'e inmeyi düşünen⁽⁵⁷⁾ Almanya'nın Türkiye'den geçiş talebi, Sovyet-Alman dostluğu döneminde ve savaşın hemen sonunda Sovyetlerin Boğazlardan üs talebi ve soğuk savaş döneminde Türkiye'nin Sovyetler'e karşı bir ileri karakol niteliği ile Batıya yakınlaşmasında Türkiye coğrafyasının bunalımlı dönemlerde Türk dış politikası üzerine etkilerine sadece birer örnektir.

Türkiye coğrafi konumundan ve uluslararası gelişimlerden kaynaklanan güvenlik endişesinin dış politikasına baskısı sonucu nasıl ki, 1923-1930 yılları arasında batıdan çekinmiş, bu nedenle yönetim felsefesi ve biçimi bakımından çok uzak oldukları halde Sovyetlerle başlayan diplomatik yakınlığı korumuş ve hatta artırımlarsa, 1930'dan sonra batıdan duyulan korkunun yerini İtalya'dan duyulan korku almış, Türkiye Sovyetler Birliği'nin dostluğuyla yetinmeyerek, İngiltere ve Fransa'ya bağlanmıştır.⁽⁵⁸⁾

---

(57) Ülman, H. A.g.m. s. 269.

(58) A.g.e, s. 244-245.

2) Türkiye'nin İkili ve Bölgesel Antlaşmalardan Doğan Taahhütleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren, dış politikasının dayandığı temel prensip, ülkenin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiç bir taviz vermeksizin korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularıyla iyi dostluk münasebetleri tesis etmektir.⁽⁵⁹⁾

Bu amaçla Türkiye, bir taraftan komşularıyla ikili antlaşmalar yaparak, sorunları çözmeyi ve dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini sağlamayı sürdürürken, diğer taraftan uluslararası gelişmeleri de dikkate alarak çevresinde barışı ve sükuneti korumak amacıyla çok taraflı bölgesel antlaşmalara girerek bir takım taahhütler yüklenmiştir.

Türkiye'nin ikili ve bölgesel antlaşmalarla yüklendiği bu taahhütlerin İnönü döneminde izlenen dış politikada ve ülkenin güvenirliliğinin ve saygınlığının sağlanmasında şüphesiz etkisi büyüktür. Lozan'dan itibaren İnönü dönemine kadar geçen dönemde Türkiye'nin şu veya bu şekilde yüklenmiş olduğu taahhütler, kronolojik sıraya göre şunlardır:

a) Sovyet Rusya ile 17.12.1925 tarihinde imzalanan saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü⁽⁶⁰⁾

Musul sorunu nedeniyle Türk-İngiliz gerginliğinin sürdüğü ve İngiltere'yi bu konuda destekleyen İtalya'nın da Türkiye'yi tehdit ettiği bir ortamda imzalanan ve üç madde ile üç protokolden oluşan bu antlaşmayla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında "Tarafsızlık" ve "Saldırmazlık" esasları getirilmiş ve üç yıl süreli tutulmuştur.

Antlaşma ile taraflar, üçüncü yada birkaç devletçe öteki bağımlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka yada siyasal nitelikte hiçbir

(59) Gürün, Kamuran, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar) A.Ü.SBF, yay. Ankara 1983, s. 7.

(60) T.B.M.Meclisince 11 Şubat 1926 günü 736 sayılı bir kanunla onaylanan Antlaşmanın metni için bkz. Düstur, III. Tertip, C.7, s. 460, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi, s. 13-15, İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 268-270.

antlaşmaya ve .. öteki tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka yada antlaşmaya katılmamayı taahhüt etmişlerdir.

Antlaşmaya ek olarak kabul edilen I.nolu protokol ile de tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlerinin dışında tarafların öteki devletlerle her türlü ilişkilerinde serbestliğe sahip olacağı belirtilmekte ve böylece Türkiye büyük komşusu karşısında bir ölçüde hareket serbestliğini sürdürebilmek isteğini yansıtmaktadır.⁽⁶¹⁾

Antlaşma, birinci kez 1929 yılında, bir uzatma protokolü ile⁽⁶²⁾ iki yıl uzatılmış, ekli ve gizli tutulan bir protokol ile de, karşılıklı da olsa, Türkiye'nin Sovyetler Birliğine haber vermeden ve onun onayı olmadan komşu devletlerle antlaşma yapmamasını öngören bir hüküm getirmiştir ki bu 1925 Antlaşmasının 1 sayılı Protokolündeki hareket serbestisini kısıtlayan bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenledir ki Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'ne Sovyetler Birliğine danıştıktan ve onun yararına bir çekince koyarak katılmış, 1934 Balkan Paktını Sovyetlerle danışma içinde gerçekleştirmiş, ayrıca yazılı bir demeçle ona güvence vermiş, Montreux Konferansı öncesi ve süresince Sovyet Hükümetiyle danışmalar yapmıştır. Ne varki aynı duyarlılık, Sovyetlerin 1935'te Fransa ile Yardımlaşma antlaşması ve 1939'da Almanya ile saldırmazlık paktı imzalanmasında gösterilmeyecektir.

Sovyetlerin Almanya ile diğer devletler arasında yapılan antlaşmalar ve yakınlaşma girişimlerinden endişe duyması ve Türkiye'nin de Musul meselesi görüşmeleri ve tartışmaları devam ederken Sovyetler'den manen destek araması sonucu imzalanan 1925 antlaşması ve 1929 uzatma protokolünün yürürlük süreleri önce 30 Ekim 1931 günü imzalanan bir

---

(61) Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 264.

(62) uzatma Protokolü, 20 Şubat 1930 gün ve 1566 sayılı yasa ile onaylanmış. İnönü, İ., Hatıralar, 2. Kitap, Ankara 1985, s. 243.

protokol ile 5 yıl ve 7 Kasım 1935 günü yapılan yeni bir protokol ile 10 yıl daha uzatılmıştır.⁽⁶³⁾

Böylelikle Türkiye, Akdenizde İtalyan tehlikesinin fiili bir hal aldığı Habeşistan bunalımından itibaren bile dış politikasında Sovyetler'e önemli bir yer verecek, Batı ile ilişkilerini normalleştirdiği dönemlerde dahi Türkiye'nin dış politikasında Rus, İngiliz ve Fransız dostlukları yan yana var olmaya başlayarak⁽⁶⁴⁾ güçler arasında bir denge unsuru kurulacaktır.

b) Balkan Paktı (9 Şubat 1934)

Türkiye'nin Lozan'dan itibaren İnönü dönemine kadar yaptığı ikili ve bölgesel antlaşmalar içinde Balkan Paktının ayrı bir önemi vardır. Zira Türkiye zikredilen dönem içinde sadece bu pakt ile belirli şartlarda savaşa katılma yükümlülüğünü üstlenmiştir.

Balkan Paktının gerçekleşmesinde Türk Hükümeti, özellikle Atatürk baş rolü oynamış ve Pakt da Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer almıştır.⁽⁶⁵⁾ Türkiye'nin Balkan devletleriyle teker teker bir dizi Dostluk ve Saldırmazlık antlaşması imzalaması ve bu devletlerinde kendi aralarında güven artırıcı antlaşmalar imzalaması ile başlayan iyi niyet ortamının değerlendirilmesi sonucu 9 Şubat 1934'te⁽⁶⁶⁾ kurulan Balkan Paktı tarafların mevcut akdi taahhütlere riayeti ve Balkanlarda halen müesses arazi nizamının muhafazasını temine katiyetle karar vermiş olduklarını⁽⁶⁷⁾ kabulüyle Balkanlardaki sınırları korumak için bu bölgedeki revizyonist devletlere karşı alınmış bir tedbirdir.

(63) 20 Haziran 1932 gün ve 2028 sayılı yasa (Düster III Tertip C.13, S.,732, s. 567) ve 20 Aralık 1935 gün ve 2869 sayılı yasa (Düster III.Tertip, C.17, s. 115, s.80)

(64) Bilge, Suat, Güç Komşuluk Ankara 1992, s. 112.

(65) Soysal, İsmail, "Balkan Paktı (1934-1941)" Y.Hikmet Bayur'a Armağan Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 125.

(66) TBMM'ce 6 Mart 1934 gün ve 2381 sayılı Yasa ile onaylanan Paktın metni için bkz. Düster III. Tertip, C.15, s. 185 ve İ.Soyşal, A.g.e., s. 454-457.

(67) Gönübol-sar, A.g.e., s. 100.

Türkiye bir taraftan paktın eki ve temeli olan protokolün 3. maddesiyle "Balkanlı olmayan bir devaletin, bağıtlı 4 devletten birine saldırır ve bu saldırıya bir Balkan devleti katılırsa paktın hükümleri bu Balkan devletine karşı yerine getirilebilecek" kaydıyla Balkanlara dışarıdan bir devletin tecavüzü ve bu tecavüzü fırsat bilecek revizyonist bir Balkan devletinin (ki Bulgaristan kastedilmektedir) savaşa katılımı karşısında, sadece Balkan devletine karşı savaşa girmeyi taahhüt etmekte, diğer yandan da Sovyetlerin isteği üzerine koyduğu çekince ile⁽⁶⁸⁾ Sovyetler Birliği ile kendisini bir çatışmaya götürecek hükümlerden uzak durmaya çalışmıştır.

Paktın kuruluşundan itibaren taraflar özellikle Avrupa ve Akdeniz'de ortaya çıkan gelişmeler karşısında ivedilikle görüşmeler yaparak aralarında bir politika beraberliği sağlamışlar ve Türkiye'nin Boğazlar sorununu gündeme getirdiği Montreux Konferansında Türkiye'ye kolaylık göstermişlerdir.

c) Türkiye'nin Diğer Devletlerle ve Kuruluşlarla Olan Antlaşmaları ve Taahhütleri

Türkiye, yukarıda bahsedilen bizce önemli olarak görüldüğü için üzerinde fazlaca durulan taahhütlerinin dışında komşularıyla ve Cemiyet-i Akvam'a girmesiyle bir takım taahhütleri yüklenmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır.

30 Mayıs 1928'de İtalya ile imzalanan tarafsızlık ve birbirleri aleyhine paktlara girmeme taahhüdü⁽⁶⁹⁾

5 Aralık 1932'de İran ile imzalanan anlaşma çerçevesinde⁽⁷⁰⁾ saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü.

(68) Çekince için Bkz. Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal ..... s. 457.

(69) 29 Kasım 1928 gün ve 1364 sayılı yasa ile onaylanan bu antlaşma için bkz. Düstur III. Tertip c.10, s. 47.

(70) 28 Aralık 1933 gün ve 2375 sayılı kanunla onaylanan antlaşma için bkz. Düstur III. Tertip C. 15, s. 134.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Taahhütleri.

Türkiye, Cemiyetin Genel Sekreterince yapılan çağrı ve TBMM'nin 9 Temmuz 1932 günü aldığı "Heyet-i Umumiye" kararı ile⁽⁷¹⁾ Cemiyete, Cemiyetin kararlaştıracağı zorlama önlemlerine askeri ve coğrafi durumuyla bağdaşacak bir ölçüde katılabileceğini bildirmesiyle üye olmuştur.

Türkiye Milletler Cemiyetine ve 1935'te de Uluslararası Adalet Divanına katılmasıyla⁽⁷²⁾ barış ve ortak güvenlik için canlı bir çalışma içine girmiş ve dünya barışının devamı için katkısını artırdı. Bu yoldaki çalışmaları Türkiye'nin dış politikasına ister istemez çok boyutlu bir nitelik ekledi.⁽⁷³⁾ Nitekim, Milletler Cemiyetince İtalya-Habeşistan savaşı sırasında, Cemiyet Yasasının 16. maddesi uyarınca alınan ekonomik yaptırımlara Türk hükümeti de duraksama göstermeden hemen katılmıştır. Milletler Cemiyeti üyeliği, Türkiye'nin 1935-1937 döneminde Güvenlik Konseyi üyesi seçilmesi ve Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın 1937 yılında konsey başkanlığını yürütmüş olması nedeniyle Türk dış politikasında önemli bir yer tutmuş, misaka sadık kalarak aldığı kararlara uymuştur.⁽⁷⁴⁾

8 Temmuz 1937 Tarihli Saadabad Paktı ile⁽⁷⁵⁾ Türkiye'nin Irak, İran ve Afganistanla Aralarında Yapmış oldukları saldırmazlık ve bölgede barışı korumak için aralarında danışmalar yapılması taahhüdü.

İncelenen dönemde Türkiye'nin dış politikasında yüklenmiş olduğu bu taahhütlerin büyük payı vardır. Ancak dünya konjoktüründe meydana gelen değişimler ve gelişmeler bu taahhütlerden bazılarını geçersiz kılacak ve Türkiye kendi güvenliği ve bölgesindeki barışın sağlanması için yeni arayışlara girecektir.

(71) Karar için bkz. Düstur III. Tertip C.13, s. 1231.

(72) TBMM Meclisinin 10 Hazir 1935 gün ve 2774 sayılı yasa ile onaylanan bu kararı için bkz. Düstur, III. Tertip C.16, s. 1346.

(73) Bilge, Suat, A.g.e., s. 112.

(74) Gönülboğ-Sar, A.g.e., s. 95.

(75) T.B.M.M.'ce 14 Ocak 1938 gün ve 3324 sayılı yasa ile onaylanan antlaşmanın metni için bkz. Düstur, III. Tertip, C. 19, s. 297.

3- Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Ticari İlişkileri

Türk dış politikasının saptanıp yürütülmesinde önemli rol oynayan bir diğer etken, Türkiye'nin karşılaştığı ekonomik zorunluluklardır. Türkiye'yi 1930'lardan sonra Batı'ya yaklaşmaya yönelten yalnız coğrafi konumundan ve uluslararası gelişmelerden, özellikle İtalya'dan duyduğu güvenlik endişesi değil, aynı zamanda ekonomik yapısından kaynaklanan ihtiyaçlardır.

Türkiye 1914'ten 1923'e kadar "9 senelik bir harp halinden arazice bir imparatorluk kaybetmiş, en mamur memleketleri büyük tahribata uğramış ve maddeten yorgun bir halde çıkmış" kısa zamanda milletin siyasi ve sosyal bünyesinde engin ve derin değişiklikler yaratarak ... memleketi imar etmek, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını kendi membalarından temin etmek mecburiyetinde⁽⁷⁶⁾ kalmıştı.

Bu mecburiyetten dolayıdır ki, "Cumhuriyetin ilk on yılında, yabancıların ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamımızdaki yeri Osmanlı düzenine oranla pek değişmemiştir"⁽⁷⁷⁾ Bu nedenle 1923-1930 yılları arasında Türkiye'de uygulanan özel teşebbüsçülük ve Türkiye'ye giren yabancı sermaye ekonomik anarşi yaratmaktan banka bir şeye yaramamıştır.⁽⁷⁸⁾ Böyle bir ortamda meydana gelen 1930 Ekonomik bunalımı Türk ekonomik düzenini temelinden sarsmış, bu sarsılma iç ve dış politikada önemli sonuçlar yaratmıştır.⁽⁷⁹⁾

Türkiye bu ekonomik buhrandan kurtulabilmek için kalkınma programı hazırlamak, bu programı hayata geçirebilmek amacıyla 1931 ve 1932 yıllarında dış yardım bulabilmek için çeşitli batı ülkelerine başvurmuştur.

(76) İnönü, İsmet, "Olaylarla Dolu On Yıl" Ulus 15 Eylül 1947.

(77) Tunçay Mete, T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) İstanbul 1989, s.198

(78) Ülman, A.Hülük - Sander Oral, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II" SBF Dergisi s. 15.

(79) 1930 Ekonomik bunalımının iç politikada sonucu, o sıralarda kurulan Serbest Fırka'nın halk arasında hızla yayılması ve bunun sonucunda ülkede siyasi bir karmaşanın meydana gelmesidir. Özellikle rejimden ve uygulanan ekonomik programdan memnun olmayanlar yeni partiye akın edecekler ve bu partide kısa sürede kontrolden çıkacaktır.

Bu vesile ile Saraçoğlu başkanlığında bir heyet 1931 yılında Amerika'ya gitmiş, 1932 yılında da İtalya, Almanya ve İngiltere'ye heyetler yollanmıştır. Saraçoğlu heyeti Amerikadan eli boş dönmüş 1932 ilkbaharında İtalya ile 32 milyon liralık bir kredi anlaşması imzalanmış ne varki kredinin şartları üzerinde yapılan görüşmeler 1934 nisanına kadar uzayacak ve bir sonuca bağlanamayacaktır.⁽⁸⁰⁾

Görüldüğü gibi Türkiye, uzun yıllar bakımsız kalan ve savaşlarda yıkılan, yakılan Anadolu'yu inşa etmek amacıyla memleketin sınırlı olanaklarını da göz önünde bulundurarak ekonominin ve ticaretin canlanmasına büyük önem vermiş, ancak 1930 ekonomik bunalımından kurtulmak için Batıya yönelmiştir. Ne varki, Lozan'da söylenmiş bize şimdi vermediklerinizi ekonomik sıkıntılar yüzünden ilerde vermeye mecbur kalacaksınız" sözleri hala anımsanıyordu.

Bu nedenle olmalı ki, Başbakan İsmet İnönü 1932 Nisan ayında Sovyetler Birliğine bir gezi düzenleyerek bu ülkeden "sekiz milyon altın dolarlık, faizsiz yirmi yıl vadeli bir kredi almış ve borç mal ile ödenmiştir."⁽⁸¹⁾

Bu dönemde şüphesiz Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli ülke Almanya'dır. "Türkiye ile Almanya arasında var olan yakın ekonomik ilişkilerinde adeta bir patlama noktasına ulaşan canlanma Hitler iktidarının kurulduğu 1933 yılından itibaren görülür."⁽⁸²⁾

Zira, İtalya'nın 1935'te Habeşistana saldırıp Milletler Cemiyeti bu devlete karşı ekonomik zorlama tedbirleri aldığı zaman İtalyan tehdidinden duyduğu büyük endişeden dolayı Türkiye bu tedbirlere uymuştu. Bunun

(80) Ülman, A.Haluk, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, Ankara 1961, s.16-17

(81) Bilge, Suat, A.g.e., s. 107-108, Bu gezinin ekonomik sonucu yanında siyasi sonucuda önemlidir. İsmet İnönü hatıratında kısaca "Milletler Cemiyeti meselesini hallettim. Rusya'nın Balkan Paketi üzerindeki Tereddütlerini ortadan kaldırdım" demektedir. Bu gezi İsmet İnönü'nün Hatıralarında incelenebilir. Hatıralar, II.Cilt. Ankara 1987, s. 243-254.

(82) Koçak, Cemil, Türk Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler. Ankara 1991, s. 200.

üzerine... Türkiye'nin İtalya ile olan ve epeyce bir yekun tutan ticareti hemen hemen sıfıra inmişti. (83)

Türkiye'nin iktisadi kalkınma hareketine girişmesi Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ile aynı zamana rastlar. Türkiye ilk beş yıllık sanayi planını gerçekleştirmek için yeni kaynaklara ihtiyaç duyarken Almanya'da Orta Doğu ve Balkan memleketlerinde mamul maddeler için yeni pazarlar arıyordu. Almanya'nın iktisadi kuvvetini, siyasi nüfuzunu artırmak için kullandığı başlangıçta kolaylıkla anlaşılammıştı. Bu sırada dış finansman kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duyan Türkiye, Almanya ile sıkı bir iktisadi işbirliğine girişmekte bir sakınca görmemişti. 1934 yılından itibaren büyük Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde Türkiye'nin Almanya ile ticaret hacmi süratle artmıştır. (84)

Türk-Alman ticaretinin bu denli gelişmesinin sebeplerini şöylece açıklayabiliriz:

Herşeyden evvel, Türk-Alman ticareti "clearing" esasına göre düzenlenmiştir. Bu sayede Türkiye satın aldığı mallar (özellikle pahalı sanayi ürünleri) için döviz ödemek zorunluluğu duymuyordu. (85)

Almanya'nın, Türk ihraç ürünlerine Avrupada en yüksek fiyatları vermesi ve (Türkiye'yi ekonomik açıdan etki altında tutabilmek için) ihtiyacının çok üzerinde ithal ediyor olması da iki ülke ticaretini geliştirmiştir.

Almanya'nın, Türkiye'deki büyük sanayi yatırımlarını finanse edip, teknik yardımlarda bulunması, Türkiye'deki ağır sanayi ihtiyaçlarını karşılaması için ucuz krediler temin etmesi de iki ülke arasındaki ticari

(83) Bak, Tablo 1 ve 2.

(84) O.T.D.P. s. 124.

(85) "Örneğin 1937 yılında, Türk Dış ticaretinin %80'ini clearing, takan ve benzeri anlaşmalarla bağlı bulunduğu Orta Avrupa ülkeleriyle yapıyor, serbest döviz sistemini kullanan Batı ülkeleriyle ticareti ise ancak %18'i buluyordu. Dış ticaretinin %80'ni elinde tutan devletlerin başında ise Almanya gelmekteydi" Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Cilt2, İstanbul 1985, s. 67-69

hacminin gelişmesine neden olan etkenler arasında yer alır.

Türkiye'nin diğer batı ülkeleriyle dış ticaretini geliştirmesi kolay değildi. Çünkü zaten bu ülkeler Türkiye'den alabilecekleri tarım ürünleri ile hammaddeleri kendi sömürgelerinden daha kaliteli ve ucuza satın alıyorlardı.⁽⁸⁶⁾ Dolayısıyla Türkiye, 1930'lardan başlayarak, Batılı ülkelere yaklaşmakla birlikte özellikle 1935'ten sonra ekonomik bakımdan tek dış gelirini sağladığı ve dövizsiz ithal malları elde ettiği Orta Avrupa'ya ve Almanya'ya bağlanmış bulunuyordu.⁽⁸⁷⁾ 1936'da Türkiye'nin toplam ihracatının %51'lik bölümü Almanya'ya yapılmış, toplam ithalatının da %45'lik bölümü Almanya'dan karşılanmıştı.⁽⁸⁸⁾ Türk-Alman Ticaret hacmi 1938 yılı sonunda da gelişme eğilimini sürdürerek, Türkiye'nin toplam ihracatının %43'lük bir bölümü Almanya'ya toplam ithalatın %47'lik bir bölümünde Almanya'dan karşılanır⁽⁸⁹⁾ hale gelecektir.

Nitekim, İnönü'de bu gerçeği kabul etmekte ve 1929'dan beri tesirleri devam eden büyük ekonomik krizin neticesi olarak Türkiye'de dış ticaretini güdümlü bir istikamete sokmuş ve döviz müşkülâtı, Almanya ile alışverişe kendisini mecbur etmişti. Almanya ile ticaret, Türkiye için ehemmiyetli bir mevki tutuyordu⁽⁹⁰⁾ demektedir.

Türkiye'nin ekonomik açıdan Almanya'ya bağlanması konusunda o dönemde Ankara'daki İngiliz sefiri Sr. Hughe Knatchbull-Hugessen'in gözlemleride bir hayli ilginç ve yerindedir. "Türkiye'nin siyasi bakımdan tabii meyli İngiltere'ye doğrudur. Fakat çaresi bulunması imkansız olan bir takım amiller, asıl sıkı ticari münasebetleri merkezi Avrupada aramağa

(86) Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, s. 201.

(87) Aydemir, Şevket Süreyya, A.g.e., s. 69.

(88) Wensband, E, II.Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası Türkçesi M.Ali Kayabal, Milliyet Yay. İstanbul 1974, s. 103.

(89) A.g.e., s. 104 ve Kurat, Y.Tekin, "2.Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretinden İktisadi Siyaset Belleten CXXV, s. 97-100, 1961 s. 96.

(90) İnönü, İsmet, "Olaylarla Dolu On Yıl" Ulus, 15 Eylül 1947.

Türkleri mecbur bırakıyordu. 1939 yılında Almanya, bu vaziyetten o şekilde istifade etmiş bulunuyordu ki, Türkiye arzusu hilafına olarak eski müttefikine yeniden perçinlenmişti.⁽⁹¹⁾ Öyleki Türkiye 1939 yılı başında inşaat demiri, çelik, işlenmiş bakır, her türlü motorlu araç, ağır makineler ve otomobil lastiği ve işlenmiş her türlü lastik, cam, gazete kağıdı ve ilaç ihtiyacının neredeyse tamamına yakın bölümünü Almanya'dan ithal ediyordu.⁽⁹²⁾ Bu durum doğal olarak Türkiye'nin yeni ekonomik bağlantılara girene kadar, Almanya'ya ve diğer devletlere karşı izlediği dış politikayı etkilemiştir.

Özellikle, Nazi Almanyası'nın 1936-1938 döneminde Avrupa politikasını giderek sertleştirmesi, gerek bir millet bir bayrak politikasını gerekse "hayat alanı" teorisini açıkça uygulamaya koyması, iki ülke ilişkilerinde 1939 yılından itibaren belirgin bir değişim yaratmıştır.

1936-1938 yılları arasında uyguladığı politika ile, hem Türk ihraç ürünlerinin alıcısı, hemde Türkiye'ye ençok mal ihraç eden ülke konumuna gelmesi ve imzalanan ticaret ve kredi antlaşmaları⁽⁹³⁾ Nazi Almanya'sında Türkiye'yi kendilerine bağımlı hale getirdikleri inancını yaygınlaştırmıştı.

Oysa Türkiye'nin Nazi Almanya'sının ekonomik ve siyasi yönden beklentilerine, etkilerine ve etkileme yöntemlerine rağmen, Almanya yanlısı bir politika izlemekten kaçındığı ve Almanya'nın politikasından da rahatsız olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye duyduğu bu rahatsızlığı 1938 yılı 1-7 Temmuz tarihlerinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri N.Menemencioğlu aracılığıyla, Alman Dışişleri Bakanı Ribbestrop'a

---

(91) Sir Hughe Knatchbull-Hugensen, "Eski İngiliz Sefirinin Anlattıkları", Vatan 22.5.1949

(92) Wersband E, A.g.e., s. 104.

(93) Ticaret ve Kredi antlaşmaları ve görüşmeleri için bkz. Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, s. 209-239.

duyurmuştur.⁽⁹⁴⁾ Zira Türk Hükümeti, kendi açısından Batılı devletlerle bağlantı kurmaya çalışıyor, Almanya'ya tek yanlı olarak fazlasıyla yönelme sonucu, ekonomik ve siyasal özgürlüğünü yitireceğinden korkuyor, bu durumun yapmak isteyecekleri, siyasal manevraları tehdit edebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle olsa gerek ki, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, 14 Aralık 1939'da şöyle diyordu, "... bir ülkenin bağımsız bir ulusal politika izleyebilmesi için dış ticaretinin, büyük bölümünün yalnızca bir tek ülkeye yönelmemesini zorunlu kılmaktadır. Dış ticaretin tek bir ülkenin tekeline girmesi, bunun ölçüsü ne kadar küçük olursa olsun, hatta bu ülke müttefik bile olsa, ulusal bir politika izlemeyi çok zorlaştırır. Amacı bağımsızlık olan ulusal politika ile hedefi kazanç olan ulusal ticaret yan yana yürüyemez duruma gelince, ulusal ticaret fedakarlık yapmaktadır."⁽⁹⁵⁾

İşte Türkiye'nin duyduğu bu korku, yada ekonomik ve siyasal bağımsızlığını muhafaza edebilme endişesi, gelişmekte olan uluslararası olaylarında etkileri sonucu Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'dan İngiltereye yönelmesine sebep olacak, ne varki ekonomik durumunun farkında olan Türkiye, izlediği dış politikada kurduğu ticari bağlantıların yerine yenisini koymadan tamamen koparmayacaktır.

Özellikle savaş dönemindeki Türk dış politikası, ekonomik değerlerin ve kısıtlamaların etkisi altında kalmıştır. Türk dış politikasını çizenler ekonomik sıkıntıların etkilerini en aza indirmek için Türkiye'nin sahip olduğu -krom hammadresi gibi- sınırlı ekonomik avantajlardan tam verimle yararlanmaya çalışmışlardır.

---

(94) Koçak, Cemil, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Ankara 1986, s. 110, Bu görüşmede Ribbentrop, Türkiye'ye bir tarafsızlık antlaşması önermiş, Menemencioğlu bu öneriyi, Türkiye'nin bloklara, karşı zaten tarafsız bir politika izlediğini belirterek, yazılı bir yüklenim altına girmekten kaçınmıştır. Aynı yer ve Glasaek, Johannes, Türkiye'de Faşist Alman Propagandası. Çev: Arif Çelen, Ankara s. 93-94.

(95) Glanneck, Lehennes, A.g.e., s. 83 ve Weisband, E, A.g.e., s. 107.

Ne varki, yetersiz bir ekonomik yapı, yolculuk ve ulaşım imkanlarını güçleştiriyor, bu yüzden taşıt ücretleri üretim giderlerini artırıyordu. Pek az gelişmiş bir sanayi, yüksek üretim giderlerinin sıkıntısı içinde kıvranıyor, bu sektörde ancak yüksek fiyatlarla mal üretebiliyordu.⁽⁹⁶⁾ Bu nedenle Türkiye, sanayi ürünlerini ülkeninde üretmek yerine, bunları hazır olarak dışarıdan almayı çok daha ekonomik bulmuştu. Fakat savaş ticareti aksatınca Türkiye çok önemli sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Çünkü, bir yandan ticaret hacminin daralması, diğer yandan savaş döneminde büyük bir orduyu besleme zorunluluğu savunma giderlerinin artması, enflasyonist baskıların artmasına neden olmuştur. Zira, 22 Haziran 1939 günü Maliye Bakanı Fuat Akrallı'nın 1939 Mali Yılı bütçesinin TBMM Genel Kurulunda sunuş konuşmasında da belirttiği gibi yeni sene bütçesinin en bariz vasfı, milli müdafaa hizmetlerinin azami derecede düşünülüp karşılanması sonucu, bütçenin bir önceki yıla oranla taşıdığı fazlalık 11 milyon lira iken, milli müdafa gurubuna hükümetçe teklif edilen zam 11.5 milyon TL'dir.⁽⁹⁷⁾

Bu nedenlerle, üretimde azalmanında eklenmesiyle Türkiye'de temel ihtiyaçlardan sanayi ürünlerine kadar pek çok mal sıkıntısı çekilmiş ve bunların birim fiyatları hızla yükselmiştir.⁽⁹⁸⁾

Siyasal iktidar savaş ekonomisinin ortaya çıkaracağı enflasyonist gelişimi önlemek amacıyla bir dizi iç ve dış tedbir almıştır. İç tedbirlerin başında "Milli Korunma Kanunu" gelir. 1940 yılı başlarında kabul edilerek yürürlüğe giren bu kanunun gerekçesi 1.maddesinde de belirtildiği gibi umumi veya kısmi seferberlik, Devletin harbe girme ihtimali ve Türkiye Cumhuriyetini de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harp halidir.⁽⁹⁹⁾

(96) Weisband, E, A.g.e., s. 94.

(97) Baydar, Ertuğrul, 2.Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Ankara 1978, s. 6.

(98) Savaşın Türkiye ekonomisine enflasyonist etkilerini Weisband çeşitli ürünleri baz alarak incelemiştir. A.g.e., s. 96-98, Ayrıca Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğünce Yayınlanan, İstatistik Örnekleri, 1942-1945 C.XV, Ankara 1946, eserde de birim fiyatlarındaki artış görülebilir.

(99) Baydar, Ertuğrul, a.g.e., s. 13.

4- İsmet İnönü'nün Dış Politikada Etkinliği ve Dış Politika ile İlgili Görüş ve Deneyimleri

Bir ülkenin dış politikasının tespitinde ve uygulamasında şüphesiz en önemli etkenlerin başında o devletin yöneticileri ve onların politikaları gelmektedir. Bu bağlamda "Türk devlet adamlarının yönetim felsefeleri -ve bu felsefenin hükümet politikasına yansımaları- özellikle 1930 yıllarından sonra Türk dış politikasını devamlı olarak biçimlendirmiş etkenlerdendir.⁽¹⁰⁰⁾

-İsmet İnönü'nün Dış Politika Görüşleri ve Dış Politikada Etkinliği

Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının tespitinde ve yönlendirilmesinde en etkin güç olan Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üzerine CHP Meclis Gurubunun önerisi ve TBMM Genel Kurulu'nun oybirliği ile aldığı kararla Malatya milletvekili İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilmiş⁽¹⁰¹⁾ ve 26 Aralık 1938 günü 375 milletvekili ve 216 delegeyle toplanan CHP 1.Olağanüstü Kurultayı, İnönü'nün tartışılmaz ve sarsılmaz iktidarını onaylayıp belgeleyerek partinin "değişmez genel başkanı" ve Türkiye'nin "milli şefi" ilan etmiştir.⁽¹⁰²⁾

Bu karardan sonra İnönü, yalnız devletin başı ve Ordunun yüce başbuğu olarak değil, tek partili siyasal iktidarında başkanı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde kudretinin zirvesine ulaşmış oluyordu.⁽¹⁰³⁾

(100) Ülman, A.Haluk-Sander Oral, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)" SBF Dergisi, C.XXVII No: 1 (Mart 1972) s. 2.

(101) TBMM Zabıt Ceridesi, 5.devre, içtima: 4 cilt 27-28, 3.ini kat.

(102) Bila, Hikmet, Sosyal Demokrat süreç içinde CHP ve Sonrası, Milliyet Yay. İstanbul 1987 s. 112 ve CHP üsnomal Büyük Kurultayı'nın Zabıtı, s. 37'den Naklen, Koçak, Cemil, Türkiye'de Milliyet Dönemi, s.65 ve N.Nadi Perde Aralığından, İstanbul 1964 s.15.

(103) Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, C.II, s. 37 Cemil, Koçak, Değişmez Genel Başkanlık ve Millî Şef sıfatını kabul etmenin nedenlerini şöyle açıklamaktadır. Birinci neden, o dönemde moda olan ve içte ve dışta prestiji bir hayli yüksek olan, Tek-partili şeflik sistemleri (Almanya'da Hitler Führer, İtalya'da Mussolini-Duce ve İspanya'da Franco-Caudillo) ve bunun etkisi diğer nedende Atatürk'ün ölümüyle doğması muhtemel iktidar başlığının doldurulması endişesi. Türkiye'de Millî Şef Dönemi, s. 67.

Zira İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olarak Anayasanın kendisine tanıdığı yürütme yetkisini tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanıyor.⁽¹⁰⁴⁾ Özellikle dış politikanın tespiti ve uygulamasında önemli rolleri olan" yabancı devletler yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi temsilcilerini tayin" etme ve yabancı devletlerin siyasi temsilcilerini kabul etme"⁽¹⁰⁵⁾ yetkisini elinde bulunduruyor, ayrıca 36. madde ile⁽¹⁰⁶⁾ kendisine tanınan her yıl kasım ayında hükümetin geçen yıldaki çalışmaları ve giren yıl içinde alınması uygun görülen tedbirler hakkında bir konuşma yapma yetkisi ile hükümeti yönlendirebiliyor ve Cumhurbaşkanı'nın çıkaracağı bütün kararlar, Başbakan ile birlikte ilgili Bakan tarafından imzalanır."⁽¹⁰⁷⁾ hükmü ilede yönlendirme yetkisini fiiliyata geçirebiliyordu.

Bu temel yapının üzerinde, bir de siyasal yaşantının gerçekleri vardır ki, bu gerçekte İnönü'nün devletin bütün alanlarında söz sahibi olduğunun bir diğer kanıtıdır.

Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi tek başına siyasal yaşamdan varlığını sürdürmekte idi. Siyasal gücü yalnız bu parti temsil ediyor, yönetimi yalnız bu parti etkiliyordu. İncelenen dönemde, devletin izlediği siyaseti onaylama sorumluluğu Meclis Genel Kurulu içindeki CHP Meclis Gurubu'nun üzerine kalmıştır.⁽¹⁰⁸⁾ İnönü ise, Cumhurbaşkanı olarak yukarıda sıralanan yetkilerinin yanı sıra, iktidardaki tek partinin "Değişmez Genel Başkanı" sıfatı ile yürütme yetkisini kendisi ile paylaşacak hükümetin oluşumundaki söz hakkı ile otorite ve yetkilerini daha bir perçinlemiştir. Böylece hukuki durumun aksine, tek parti mekanizması sayesinde yürütme, yasamaya hakim⁽¹⁰⁹⁾ bir hale gelmiştir.

(104) 1924 Anayasası 7. madde, Gözübüyük Ş.-Kili, S.Türk Anayasa Metinleri, Tanzimattan Bugüne kadar, Ankara 1957, s. 101-102.

(105) 1924 Anayasası 37. madde, ag.e., s. 108.

(106) A.g.e. 108. Bu maddeye istinaden Cumhurbaşkanlarının yaptığı konuşmaların toplu bir metni için bak. Öztürk, Kazım.

(107) 39. madde, a.g.e., s. 109.

(108) Weisband, E., A.g.e., s. 57.

(109) Soysal, Mümtaz, Dış politika ve Parlamento Dış Politika Alanındaki Yasama Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İncelem", SBF, Yay. Ankara 1964, s. 104.

Bu koşullar altında, dış politikanın saptanması ve yürütülmesi bakımından, ağırlık noktasının, açıkça yürütme organına, hükümete ve hatta tek partinin Şefi durumundaki Cumhurbaşkanına kaymış olması tabiidir. Böylelikle Cumhurbaşkanı olarak İnönü'nün dış politikadaki hakimiyeti, 1924 Anayasasının tanıdığı yetkileri de aşarak politikanın fiilen yürütülmesine kadar varmaktadır.

Bunun açık bir belirtisini, TBMM'nin toplantı yıllarının açılışı dolayısıyla söylenen 1 Kasım nutuklarında görmek mümkündür. Bu nutuklarda yabancı devletlerle ilişkiler bakımından güdülen sıra ve kullanılan deyimler gerek Meclis, gerekse yabancı çevreler bakımından dikkatle izlenmekte ve bunlara dayanılarak bazı sonuçlara varılmaktaydı.⁽¹¹⁰⁾

Yine İnönü'nün dış politikada oynadığı rolü, açık şekilde göstermesi açısından yabancı devletlerle yapılan Adana ve Kahire toplantılarına katılması ve II.Dünya savaşının Avrupa cephesinde son bulması üzerine Başbakan Saraçoğlu'nun TBMM'nin minnet ve Őükranlarını bildirmesi⁽¹¹¹⁾ kayda değer olayların başında gelmektedir.

Ancak, unutulmamalıdır ki, İnönü veya hükümet kritik devrelerde meseleleri Meclis önüne getirmeğe ve ancak ondan sonda davranışlarına resmi bir Őekil vermeye dikkat etmişlerdir.⁽¹¹²⁾ Ne varki bu davranış, alınacak kararların onaylanması için değil daha çok meşruluğunun onaylanması için sunulmuştur.⁽¹¹³⁾ Zira "... Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harp ilan etmek⁽¹¹⁴⁾ yetkileri TBMM'ne aittir.

(110) Soysal, Mümtaz, a.g.e., s. 105.

(111) TBMM Tutanak Dergisi VII. Dönem, C. XVII, s. 47.

(112) Soysal, Mümtaz, s. 105.

(113) Weisband, E., s. 59. Bu nedente olsa gerek, sonraki yıllarda İnönü, muhalefet lideri olarak hükümetin dış politika konularında meclisle birlikte çalışmamasından Şikayet ederken, 2.Dünya harbinde harp Türkiye'nin kapisını çaldığı zamanlar ve alman orduları hududumuzda iken bu devletle iktisadi münasebetlerimizi bile kesme kararı almadan evvel CHP Hükümeti Meclisin fikrini sormuştu" diyecektir. Sabahat Erdemir (Der) Muhalefette İnönü, (1950-1956) İstanbul 1956, s. 18.

(114) 1924 Anayasası madde 26., Gözübüyük, Ő.-kili S. A.g.e, s. 105.

Ayrıca, hükümetin tamamı ve millet vekillerinin büyük bir kısmının hem Meclis Genel Kurulu, hemde CHP Meclis Gurubu üyesi olması, onları İnönü ve yardımcılarının dış politikaya yön vermesinden hoşnut olmaya mecbur bırakıyordu. Çünkü, İnönü, Parti Genel Başkanı sıfatıyla hükümet politikasını ve parti politikasını birlikte tespit ederken aynı zamanda da mebus adaylarını onaylama yetkisiyle de⁽¹¹⁵⁾ kendine bağımlı hale getiriyordu. Gurubun İnönü'nün yada yardımcılarının aldığı bir kararı kabul etmemesi düşünülemezdi.⁽¹¹⁶⁾

Şurası da unutulmamalıdır ki, İnönü Türkiye'nin dış politikasının tespitinde yalnız değildir. Dış politikanın tespitinden uygulanmasına kadar, özellikle Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kendisine yardımcı olan çok iyi bir kadroya sahiptir. Bu kadro başta İnönü olmak üzere, Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu, M.Cevat Açıkalın, Feridun Cemal Erkin ve Turgut Menemencioğlu'ndan ibarettir.⁽¹¹⁷⁾

Savaş esnasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu gündelik resmi programına Dışişleri Bakanlığı odasında Menemencioğlu ile bir toplantıyla başlar, böylece bütün dünyaya karşı birleşmiş bir cephe durumunda çıkarlar ve etkinliklerini düzenleme yeteneğine kavuşurlardı.⁽¹¹⁸⁾

Menemencioğlu, savaş esnasında "Dış politikamızın hedefi sonuna kadar geleceğimizi kendi kendine belirlemek amacını korumaktır. Savaşa katılsaydık, geleceğimizi kendi kendimize belirleme hakkını yitireceğimizden ülkemın bundan hiçbir şey kazanamayacağından emindim." demektedir.⁽¹¹⁹⁾ Menemencioğlu'nun dış politikadaki etkinliğini, N.Arızık şöyle tanımlamaktadır. "Bakan olmadan önce uzun süre Dışişleri Bakanlığı

(115) Nadi, Nadir, Perde Aralığından, s. 19.

(116) Weisband, E., a.g.e., s. 105.

(117) Erkin, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, 1. Cilt, Ankara 1987, s.136 yazar bu kadroyu sayarken E.Weisbandın yorumları nedeniyle, 2.Dünya savaşı esnasında Türk dış politikası hakkında söz söylemek mevkiinde olan insanlar olarak tanımlıyor.

(118) Weisband, E., a.g.e., s. 43, C.Açıkalın yazara yabancı bir diplomatın aynı gün içinde, özellikle nazik bir sorun üzerine İnönü Saraçoğlu, Menemencioğlu ve kendisinden, birbirine çok yakın karşılıklar alınca öfkelenildiğini ve bunu nasıl beceriyorsunuz sorusuna buda bizim mutfagım sırrıdır dediğini aktarmaktadır. Aynı yer. 47. nolu dipnot.

(119) A.g.e., s. 44.

Genel Sekreterliğinde bulundu. Daha o zaman bile sözleri ve adı, en gözde bakanlardan daha çok edilirdi.⁽¹²⁰⁾ Frederick Frey'de, Menemenciöglü döneminde Dışişleri Bakanının, Bakanlar Kurulu piramidinin en üst noktasına çıktığını söylemektedir.⁽¹²¹⁾ Kısacası, İnönü dış politika kararlarında nasıl bir ölçülülük izliyorsa, Menemenciöglü'da katı bir pragmatik gerçekçilik uyguluyordu.⁽¹²²⁾

Meclis içinde, hükümetten ve CHP gurubu dışından çıkan tek ses vardır. O'da 1939 Haziran'ında Partinin tüzüğünde yapılan bir değişiklik sonucu kurulan müstakil gurubun başkan yardımcısı olan Ali Rana Tarhan'dır.

"... Tarhan varlık vergisi, Almanya ile diplomatik ilişkilerin gerginleşmesi, Almanya'ya savaş açılması ve San Francisco konferansında formüle edilen beyanname gibi, belli başlı konularda söz alıp görüşlerini açıklamıştır. Ne varki Tahan'ında İnönü'ye bağlı olarak çalışması gerçeğinden dolayı konuşmaları ve uyarıları dış politika sorunlarına yeni yada karşı görüşler getirmiyordu. Zira İnönü "Müstakil gurubun başı olarak kalmış ve Tahan emirlerini ondan almaya devam etmiştir."⁽¹²³⁾

Dolayısıyla Meclis, özellikle dış politika sorunlarına karşı İnönü'nün ve hükümetin izlediği politikayı onaylayan bir vasıta olmuş, hükümette meclisi aldığı kararları onaylama mercii olarak görmüştür. Nitekim Kasım Gülek "...o devrin Meclisinde iki konu üzerinde tartışma olmadığını belirtmekte bunları Milli Savunma ve Dış politika olarak adlandırmakta ve hükümetin de parti meclisinde ve açık celsede dış

---

(120) Arzık, Nîmet, Bitmeyen Kavga, İsmet İnönü, Ankara 1966, s. 66.

(121) Frey Frederick, The Turkish Political Elite, Chambridge 1965, s. 265'den nakleden, Weisband E, a.g.e., s. 42.

(122) Weisband, E., a.g.e., s. 48.

(123) Uran, Hilme, Hatıralarım, Ankara 1959, s. 344.

politika konusunda izahat verdiğini belirtmektedir.⁽¹²⁴⁾ Hilmi Uran'da anılarında, "Saraçoğlu, Parti gurup toplantılarında her onbeş günde bir, harbin umumi seyri hakkında ve dünya meseleleri hakkında mebusları teşviren beyanatta bulunurdu⁽¹²⁵⁾ demektir. Bu anane, Saraçoğlu'nun ardılları tarafından da devam ettirilmiştir.

İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonra karşılaştığı meseleleri şöyle özetlemektedir. "Dış alemin yer yüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini kesin inanmayla görüyordum. Ufukta beliren bu çetin fırtınayı selamete geçirmek en çok fikrimi işgal ediyordu.

Dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsiz idi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle münasebetlerimiz şüpheli ve harp âlemi ile münasebetlerimiz temelsizdi.

İç politikada bir huzur nizamına ihtiyacımız vardı. Ve bu mesele benim gözümde acele idi" demekte ve "Devletin iç ve dışişlerini inanılır bir zemine oturtmak ilk görev olarak kabul etmektedir.⁽¹²⁶⁾

Bu nedenledir ki, göreve geldikten hemen sonra, bir yandan hükümet ve parti üzerindeki otorite ve prestijini artırırken, diğer yandan da, Atatürk döneminde mevcut yönetim ve bizzat Atatürk'le anlaşmazlıkları dolayısıyla siyasal alandan çekilmiş önemli ve önde gelen kişilerle ilişki kurarak uzlaşmak istemiştir.⁽¹²⁷⁾

Dış politikada, Mudanya ve Lozan müzakereleri ile Başbakanlık dönemlerinde ki faaliyeti İnönü'ye, dünyanın durumunu çok iyi tahlil ve savaş esnasında da dünyanın sayılı ve en etkin liderleri ile müzakere

(124) Topuz, H.-Ünsal H., a.g.e., s. 97, Kasım hülek, bu izahat esnasında ancak soru sorulduğunu, tartışma yapılmadığını belirtmektedir.

(125) Uran, Hilme, a.g.e., s. 357.

(126) Aydemir, Ş.Süreyya, a.g.e., C.II, s. 33.

(127) Us, Asım, Asım Us'un Hatıra Notları 1930'da 1950 Yılına kadar Atatürk ve İsmet İnönü Devirlerine ait seçme fıkralar. İstanbul 1966 s. 323-333 ve Koçak Cemil, "Türkiyede... s. 68-69., Aydemir, Ş.S., a.g.e., C.II, s. 43-46.

edebilme tecrübelerini kazandırmıştır. Nitekim, Cumhurbaşkanlığı seçildiği dönemde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında .... yirmi yıllık bir iyi niyet dönemi yaşanmış olduğu halde, İnönü kişisel deneylerine dayanarak, Rusların tutkuları karşısında tetikte bulunmak gerektiğini öğrenmişti.⁽¹²⁸⁾ İnönü 1932'de Balkan Paktı, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi için Sovyetlerin onayını alma ve ekonomik konuları görüşme amacıyla bu ülkeye bir ziyaret yapmış⁽¹²⁹⁾ gezisinin dönüşünde CHP parlamento gurubunun seçme üyelerinin önünde Atatürk'e şu çözümlemeyi sunmuştur.⁽¹³⁰⁾

"Ruslar, özellikle Batılılarca uzaklaştırılıp sarıldıklarını hissediyorlar. Bunun sonucu olarakta batı sınırlarının güvensizliği kendilerinde bir tutku biçiminde Türkler kendilerine doğrudan bir baskı unsuru olmadıkları sürece Türkiye ile dostça ilişkiler sürdürüyorlar ve sürdürmekte isteyecekler. Ruslar Batı sınırlarını güçlendirmek için zaman kazanmak amacıyla, doğu sınırlarının güvenlik içinde olması istegindedir."

İnönü, "Sovyetler, batı sınırlarına güvenilir gözüyle bakmaya başladıktan sonra, "Artık, bizimle dost olmaya önem vermeyeceklerdir." biçiminde görüşlerini açıklamıştır. Sovyetler, Batılı devletlerin tehdidinden kurtulmaya başladıklarını hissettikleri anda, Doğu'da çok daha saldırgan duruma gelecek, umulur ki, Türkiye'ye de aynı biçimde davranacaktır. Bu nedenle ki, İnönü, Sovyetlerin kendilerini Batı karşısında tam anlamıyla güvenlik içinde görmelerini istemiyordu.

Bu nedenle, İnönü 1939 yılı Nisan ve Mayıs aylarında İngiliz ve Fransız diplomatlarının İngiliz-Fransız-Türk-Sovyet paktı için zemin

---

(128) Weisband, E., a.g.e., s. 33.

(129) İnönü, İsmet, Hatıralar, Cilt II. Ankara 1987, s. 243-254.

(130) Weisband, E., a.g.e., s. 33.

yoklamalarında Sovyet ordusunun, kara savaşlarına katılmasının gerekli olduğunu, çünkü bir Avrupa savaşından Rus ordusunun hiç zarar görmeden çıkmasının felaketler doğuracağı görüşünü üstelerek savunmuştur. (131)

İnönü, Nazi Almanyasının tehdidinden çok daha önce Mussolini İtalyasından çekinmiştir. Türk sınırlarını ilk tehdit eden Hitler değil, Mussolini olmuştur. 1935'te İtalya'nın Habeşistan seferinden sonra İnönü, Mussolini'nin, Antalya bölgesindeki verimli toprakları ülkesine katmak isteyeceğini tahmin etmişti. (132) Nitekim İnönü, "özellikle faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını, fırsat bekleyen hırslı bir istila heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi endişe geçirmiştik" demektedir. (133)

Yine İnönü, bir makalesinde de (134) İtalya ile Türkiye'nin ilişkilerinin dalgalı olduğunu, karşılıklı ziyaretler ve dostluk jestlerine rağmen, "faşist idaresinin genişleme politikası ve çalınmış toprakları Türkleri ciddi olarak şüphelendiriyordu. Habeşistan seferi esnasında Türklerin MC kararına uyarak seksiyonlara katılması ve Akdeniz emniyeti için İngiltere ile açıktan açığa görüş ve tedbir birliğine gitmesi, Türkiye ile İtalya'nın durumlarını birbirine karşı zıt ve emniyetsiz bir hale getirmişti" demektedir.

İnönü'nün Almanlar hakkındaki görüşlerinin de iki aşamalı olduğu görülmektedir. İlk aşamada, Alman halkının yeniden birleşmeyi istemesini, Türk kamuoyunda olduğu gibi 1935'te son derece anlayışla karşıladığını görülmekte, ancak İnönü'nün tutumu Almanlar ancak Doğu Avrupayı ve Balkanları istila ettikten sonra değişti. Zira südetler başka sorundu, Polonya ve Bulgaristan başka" (135)

(131) Document on British Foreign Policy 1919-1939. Third Series C.V. s. 452'de Sir Alexandre Cadogan'ın B.Britanya Dışişleri Bakanlığına Raporundan, Weisband. a.g.e., s. 34-35.

(132) Weisband, E., a.g.e., s. 27.

(133) Aydemir Ş.Süreyya, . a.g.e, C.II, s. 111

(134) İnönü, İsmet "Olaylarla Dolu On Yıl" Ulus, 15 Eylül 1947.

(135) Weisband, E. a.g.e., s. 27-28.

Şüphesiz, Atatürk'ten bu yana Türk dış politikasının temeli Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türklerin kendi toprakları üzerinde, kendi kaderlerini çizme hakkına sahip çıkmaları olmuştur. Savaş yıllarında da İnönü, bu hakka ve Türk topraklarının bütünlüğüne, Türk dış politikasının temel ilke ve amaçları olarak bakmıştı.

İncelenmekte olan dönemin, Türk dış politikasını anlamak için bu değişmez unsurların ve İnönü'nün Türkiye'nin yolunu çizerken dikkate aldığı fikirlerin kavranması gerekir. Böyle bir listenin başında, İnönü'nün çok iyi bilinen doğuştan ölçülülüğü gelir. İnönü dış ilişkileri askerlik stratejisinin ilk ilkesi olarak nitelendirdiği ölçülülükle yönettiğini ileri sürmekte ve "Savaşta izlediğim, dış politikayı kararlaştırırken benimsediğim temel ilke, daha başlangıçta işlenecek bir hatanın düzeltilmesinin zor olduğunu bilmektir." (136)

İnönü'nün izlediği bu politikanın örneklerini savaştan çok önce kendisini Atatürk'le ayrılığa götüren ve Başbakanlıktan ayrılmasına neden olan olaylardan Hatay sorunu ve Nyon antlaşması meselesinde de görmek mümkündür.

Atatürk, Hatay sorunu konusunda milletlerarası münasebetlerdeki gelişmeleride dikkate alarak Türkiye'nin konu üzerindeki tutumunu sertleştirmiş, ve hatta bir askeri, müdahale ile emrivaki yapmak fikri bile (137) düşünülmüş, İnönü sadece her planının bile memleketi büsbütün yeni bir siyasi ortam içine atacağı endişesi ve Avrupadaki gelişmekte olan büyük siyasi olaylar sebebiyle, kendi imkanlarımızı birden bire muayyen bir mesele sağlamış olma ihtimalini sakıncalı olarak görmüş (138) ve meselenin sükunetle hallinden yana olmuş ve bunuda Atatürk'e kabul ettirmiştir. (139)

(136) A.g.e., s. 23.

(137) İnönü İsmet Hatıralar, C.11, s. 283.

(138) a.g.e., s. 284.

(139) Aynı yer.

İnönü'nün dış politika anlayışını gösteren bir diğer olayda Nyon antlaşması meselesinde Atatürk'le düştüğü itilaflarda İspanyol iç savaşı sırasında, Akdenizde kimliği belirsiz gibi görünen (ama aslında İtalya'ya ait olan) bazı denizaltıların yapmış olduğu korsanlığı önlemek amacıyla İsviçre'nin Nyon kentinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu çeşitli devletlerin katılımıyla bir konferans düzenlenmişti.

Konferans sonunda oluşan metindeki "Bu antlaşmayı imzalayan devletlerin donanmaları, anlaşmaya dahil bir devletin limanlarından ikmal yapabilir.⁽¹⁴⁰⁾ hükmünü, İnönü, İtalya aleyhine fiili bir hareket olarak değerlendirilmiş ve ihtiyatlı davranarak böyle bir iştiraka girilmemesi gerektiğini savunmuştur.

Konuyu dağıtmamak için Atatürk'le İnönü arasındaki bu görüş ayrılıklarına fazlaca değinilmeyecektir.⁽¹⁴¹⁾ Ancak, bu sorunlardan da anlaşılacağı üzere, Atatürk'ün kişiliğinden ve Milli Mücadeleden beri buyurgan bir konumda olmasının kişiliğinde yaptığı etki ile sorunları çözümlenmede daha radikal davrandığı, İnönü'nün ise yine kişiliğinin ve yapmış olduğu görevlerinde kazandığı tecrübe ile daha ılımlı ve sorunları görüşmeler yoluyla tercih eden ve Türkiye'yi bir olupbittinin içine itmekten kaçınan bir dış politika izlediğinin, bu tartışmalarla bir kez daha tespit edildiği görülmektedir.

---

(140) A.g.e., s. 286. İsmail Soysal'ın, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 523-527'de yer alan Nyon antlaşması metninde böyle bir hükme rastlayamadık. İnönü'nün karşı çıkmalarına rağmen Atatürk'ün talimatıyla Türkiye antlaşmayı imzalayacaktır.

(141) Bu konuda bkz. Aydemir Ş. Süreyya, İkinci Adam C.I, (1884-1938) İstanbul 1988 s. 471-504 İsmet İnönü, Hatıralar, C.II, s. 283-301. Buzdağı İsmet, Bir Devrin Perde, Arkası, Atatürk İnönü, İnönü-Bayar Çekişmeleri, İstanbul 1972.

B- SAVAŞ ÖNCESİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1- Türkiye'nin Batı İle Yakınlaşması

1930'lu yılların başından itibaren Batı ile aralarındaki sorunları halleden ve ilişkilerini normalleştiren Türkiye, Avrupada savaş tehlikesinin arttığı, özellikle İtalya'nın emperyalist ve yayılmacı gayelerinin açığa vurulduğu 1934 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmadan İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini daha da güçlendirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bu çabasının ve dış politikasındaki değişimin anlaşılması için 1935'ten itibaren Avrupada başlayan bloklaşma sürecinin incelenmesi gerekecektir.

Hitlerin 1933'te iktidara gelmesinden itibaren Nazi Almanyası bir taraftan Versailles'in kayıtlarında kurtulmaya çalışıyor, diğer taraftanda "Bir Millet, Bir Devlet" ilkesini gerçekleştirmeye çalışarak Almanya dışında yaşayan bütün Almanları bir devlet altında birleştirmeyi hedefliyordu.

Bu amaç doğrultusunda Nazi Almanyası, 1934'te Avusturya'yı ilhak etmeye teşebbüs etmiş, Versailles antlaşmasıyla Fransa'ya bırakılan Saar bölgesini plebisit yoluyla Ocak 1935'te Almanya'ya katmış ve kısa bir süre sonra da mecburi askerlik sistemini yeniden ihdam etmiştir.

Almanya'daki bu gelişmelerden rahatsız olan Fransa, Almanya'yı yalnız bırakmak için yoğun ve geniş bir diplomatik çalışmaya girişerek İtalya ve İngiltere ile Almanya'nın antlaşmaları hiçe sayan tutumu karşısında ve Avrupa barışını koruma gayesiyle üç devletin dayanışma içinde kalmasını ve Avusturya'nın bağımsızlığına saygı gereğini bir bildiri ile açıklamışlardır.⁽¹⁴²⁾ Fransa diplomatik faaliyetine devam ederek Sovyetler Birliği ile 2 Mayıs 1935'te "Karşılıklı Yardım Paktı" adı

(142) Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi" (1934-1937) Bellefen, C.XLV/1 s. 177 (Ocak 1981), s. 106.

verilen ikili bir pakt imzaladı.⁽¹⁴³⁾ Pakt ikinci Dünya Savaşından önce Avrupada Büyük devletler arasındaki bloklaşmanın başlangıcı olacaktır.⁽¹⁴⁴⁾

Avrupa'daki gelişen bu durum ve Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı karşısında Milletler Cemiyetinin yetersizliğini gören İtalya, hızlı nüfus artışı ve hammadde kaynaklarına olan ihtiyacı problemlerine bir çözüm yolu olarak gördüğü Habeşistanı 1935'te istila ve bir yıl sonrada ilhak etmiştir.

Bu gelişmeler revizyonist bir politika izleyen Almanya ve İtalyayı birbirlerine yaklaştırarak 1936 Kasım'ında Berlin-Roma mihverinin oluşumunu sağlamış, bunu Sovyetlere karşı kurulan Berlin-Tokyo mihveri izlemiş, yani anti-Komintern paktı kurulmuştur.

Türkiye, savaş öncesi yıllarda, Avrupada meydana gelen buhranlar ve guruplaşmalar karşısında, Lozan'dan beri takip etmekte olduğu statükocu, tarafsızlık siyasetinden ayrılmamış meydana gelen guruplardan hiç bir tarafı tutmamıştı. Ancak İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türk İtalyan münasebetlerindeki güvensizliği artırmış ve Türkiye kendi güvenliğinin ve bölgesindeki barışın korunması için Batılılarla işbirliği dönemini başlatmıştır.⁽¹⁴⁵⁾ İtalya'dan duyduğu endişe dolayısıyla İngiltere ile geçici bir ittifak antlaşması⁽¹⁴⁶⁾ yaptığı gibi bölge barışını güçlendirmek ve çevresinde bir barış çemberi oluşturmak amacıyla Balkan ve Sadâbâd Paktlarının kurulmasında öncülük etmiştir.

(143) Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, s. 564.

(144) Soysal, İsmail, Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi, s. 109.

(145) Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, s. 659.

(146) "Akdeniz İttifakı" olarak bilinen bu antlaşma M.C. yasası çerçevesinde karşılıklı garantilerden ibaret olup Habeşistan samvasının sona ermesi üzerine 15 Temmuz 1936'da yürürlükten kalkmıştır. İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi", Belleten, s. 117-121.

Milletlerarası platformda meydana gelen değişmeler Türkiye'yi Boğazlar meselesini konferansa götürmesini gerektirmiş, Montreux Konferansı'da Türkiye'nin dış politikasına yeni bir ivme ve yön kazandırmıştır. Zira Türk-İngiliz yakınlaşması bu konferansta en önemli gelişmesini kaydetmiş, böylece Türk dış politikası Batı ülkelerine ve özellikle İngiltere'ye yönelmeye başlamıştır.⁽¹⁴⁷⁾ Türkiye özellikle uzun yıllar dostluk ve dayanışma içinde bulunduğu Sovyetler Birliğinin bu konferansta takındığı olumsuz tutum ve Boğazların ortaklaşa savunması yolundaki girişimi karşısında⁽¹⁴⁸⁾ İngiltere ile iyileşen münasebetlerini devam ettirmek için bizzat Atatürk tarafından İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi aracılığıyla Akdenizdeki tehlikeli durumun devamı müddetince İngiltere'ye uzun vadeli bir ittifak teklif etmiş⁽¹⁴⁹⁾ ancak İngiltere izlemekte olduğu yatıştırma ve zorunlu olmadıkça ittifaklara girmeme siyasetinden dolayı böyle bir ittifaka yanaşmamıştır.

Türkiye'nin bu girişimi sonuçsuz kalır ve Türk-İngiliz Akdeniz ittifakının sonu yaklaşırken Başbakan İnönü'nün Cenevre'de bulunan Dışişleri Bakanı Aras'a gönderdiği 12 Temmuz 1936 tarihinde yolladığı telgraf⁽¹⁵⁰⁾ Türkiye'nin durumunu ve endişelerini göstermesi açısından oldukça aydınlacıdır,

".... Türkiye'nin en önemli ve belki bu gün için tek sorunu Akdenizin güvenliği ve İtalya'nın hırsıdır. İlerde, belkide yakın olan bir dünya savaşında, İtalya'nın hangi gurupta yer alacağı belli değildir. .... İtalya tarafsız kalırsa bizde kesinlikle tarafsız kalmalıyız. İtalya savaşa girerse, gene tarafsız kalıp kuvvetlerimizi elde tutmak yararlı olur. Eğer İtalya'ya karşı güvenliğimiz için İngilizler yada Ruslarla şimdiden uzun süreli bir bağitımız olsaydı, bu hazır ve etkin güvence karşılığında, onların gelecekteki büyük savaşta alacakları risklere

(147) Jivkova, Kudmila, İngiliz- Türk İlişkileri 1933-1939 çev., F.Muharrem-F.Erdinç, İst. 1978, s. 148.

(148) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s. 131-132 ve İ.Soy-sal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi, s. 130.

(149) Erkin, F. Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl C.I, s. 83.

(150) Dışişleri Bakanlığı, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 54 ve İ.Soy-sal Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi, s. 132.

katılabiliriz. Oysa Rusya ve Fransa, İtalya'yı gücendirmemek için, bizimle en basit antlaşmalardan kaçındığı gibi, İngiltere'de kendi istediği zaman kullanmak üzere bu olanağı elinde tutarak, Türkiye için bir yükümlülük altına girmek istemiyor.."

Bu olumsuzluklara rağmen, Akdeniz'deki güç dengesinin İtalya lehine bozulmaması konusundaki çıkar birliği Türkiye ile İngiltere'yi daha yakın hale getirmiş, gerek Ortadoğdaki jeopolitik durum, gerekse Türk devrimlerinin felsefesi, dış politikada ..... Batıya dönük bir diplomasi uygulamak gereği konusunda Cumhuriyet yöneticilerini birleştirmiştir.⁽¹⁵¹⁾

Türkiye'nin Batı ile aradığı sıkı işbirliği ve ittifak kurma girişimleri, İtalya'nın tehdidinden dolayı değil, Almanya'nın 1938 Baharından itibaren durumunu güçlendirmesinden ve Avusturya'yı ilhakından sonradır. Herne kadar Versaillesin bu açık ihlaline karşı Avrupa devletlerinden açık ve etkili bir tepki gelmedi ise de⁽¹⁵²⁾ Almanya'nın her türlü tavize ve Münih Konferansı ile südetleri Çekoslovakya'dan almasına rağmen durmak bilmemesi, özellikle Fransa'yı telaşlandırdı.

Her ne kadar Türkiye, Almanya'nın Versailles zincirlerinden kurtulma sürecini başlatması ve hızlı genişleme politikasını başarı ile uygulaması karşısında fazla kaygılanmamış hatta, tıpkı bir zamanlar Türkiye haksız Sevr Antlaşmasına karşı çıktıysa Almanya'nın da haksız Versailles antlaşmasından kurtulmak istemesi büyük ölçüde anlayışla karşılanıyordu.⁽¹⁵³⁾ Ancak Almanya'nın, Südetler bölgesini işgaliyle başlayan askeri harekati durmayacak, tam aksine genişleyecektir. Alman ordusu 15 Mart 1939'da Prag'a girdiğinde tüm Çekoslovakya tüm işgale uğruyor ve Nazi rejiminin üçüncü prensibi "Hayat Alanı" (Lebensraum)

(151) Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası" Belleten, C.XXXIX, s.154 Nisan 1975, s. 268.

(152) İngiltere izlemekte olduğu yatıştırma politikası Fransa içinde bulunduğu hükümet bunalımı, Sovyetler Birliği ise Fransa'dan bir tepki gelmeyince 1935 antlaşmasını işletmemesi nedeniyle Avusturya'nın haritadan silinmesine göz yumdular.

(153) Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, s. 127, Burçak, R.Salim, Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız üzerindeki Tesirleri Ankara 1993, s.25

yürürlüğe giriyordu. Sınırları Balkanlara dayanmış ve yayılma hedefinin ne olduğu tam bilinmeyen, üstelik İtalya'nın müttefiki Almanya'nın, Türkiye'nin de gözünde artık farklı biçimde değerlendirilmesi kaçınılmazdı. (154)

Almanya'nın genişlemesinden ve Balkanlara sarkmasından endişe duyan İngiltere, Fransa ve Rusya Türkiye üzerinde bir takım girişimlerde bulundular.

İngiltere hükümeti, Almanya'nın Avusturya yoluyla Balkanlara inmesinin Türkiye'de doğurduğu etkiyi en aza indirmek için hazırlık görüşmelerine Avusturya olayından önce başlanan 16 milyon sterlinlik İngiliz kredisini açma yolunu seçti. (155) Ancak Türkiye'ye verilen bu krediyi diğer Balkan ülkelerinde siyasi ve ekonomik yatırımları koruma amacına yönelik kredi verme girişimi izleyecek, bu durum karşısında da Almanya yönetici çevreleri arasında güçlü bir hoşnutsuzluk tepkisi yaratacaktır. (156) Çünkü Almanya söz konusu kredilere Türkiye'de ve Balkan yarımadasında Alman etkisini azaltma, faşist devletleri ekonomik ve politik bakımdan kuşatma aracı gözüyle bakıyordu. İngiltere ise ekonomik ve politik bakımdan Türkiye'yi elinde tutmaya ve Doğu Akdeniz bölgesinde Alman etkisinin artmasına meydan vermemeye çalışıyordu.

Almanya Türkiye'ye verilen İngiliz kredisinin yarattığı izlenimi ve etkiyi azaltmak üzere dolaysız tedbirler aldı. (157) Bunların başında Almanya iktisat Bakanı Funk'un, Ankara'yı ziyareti esnasında 150 milyon Mark'lık Alman kredisini önerisi gelir. (158)

---

(154) Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, s. 134, ayrıca ileride yine ele alınacak olan Türk Dışişlerinin 4 Mayıs 1939 tarihli genelgesinde de Almanya'nın bu genişlemesinden Türkiye'nin rahatsızlığı dile getirilmektedir. Bak. Kunalalp, Zeki, İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişlerinden Onbir Telgraf İstanbul 1982 (Birinci Telgraf: 4 Mayıs 1939 Tarihli genelge Batı Demokrasilerine Katılma Kararı) s. 12-14.

(155) Jivkova, Ludmila, s. 145.

(156) Bu tepkiler için bkz. a.g.e., s. 148-149.

(157) a.g.e., s. 159.

(158) Glasneck, Johannes, Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, s.92-93, Burada ilginç olan nokta, Türk hükümetinin Batı ülkeleriyle Almanya arasındaki rekabet savaşından oldukça yararlandığıdır.

Almanya'nın Güneydoğu Avrupa'da ekonomik ve politik genişlemesi, Balkan ülkelerini birer tarımsal hammadde kaynağına dönüştürme ve İngiltere ve Fransa'nın ağır basan etkilerini yok etme çabaları bu ülkelerde Fransız ve İngiliz ekonomik ve politik mevzilerine ağır darbeler indirmiş olacak ki, Mayıs 1938'de Balkan Paktı'nın yalnız Balkan içi sınırları değil, Balkan dışı sınırlarında güvenlik altına alan bir ittifak haline getirilmesi ve Almanların güneye doğru yayılma siyasetine karşı kuvvetli bir engel olması Sovyetler Birliği ve Fransa tarafından Türkiye'den istendi. (159)

Türkiye ile Fransa arasında ilk ittifak girişimi yolundaki ilk teşebbüs, 1938 Eylül ayında Türkiye ile Fransa arasında bir ittifak yapılması şeklinde, Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet tarafından Büyükelçi Suat Davaz'a yapılmıştır. (160) Davaz, bu teklifi Ankara'ya gelerek Bayar ve Aras'a şahsen ulaştırmış, hükümet bu teklifi inceleyerek, bir metin hazırlamış, 2 Ekim sabahı Atatürk'ün de mutabakatı alınmıştır. Bu teklifin esasları şöyle özetlenebilir.

1- Taraflardan birisi savaşta olduğu takdirde diğeri hayırhah tarafsızlık tutumu almalıdır.

2- Güçlük halinde işbirliği için danışma derpiş edilmeli.

3- Taraflar, toprakları üzerinde, diğesine düşman teşekküller barındırmamak.

4- İngiliz hükümetinde buna katılması şarttır.

Türk Dışişleri, Fransızlarla bu görüşmeleri yaparken İngiltere'ye de bilgi verilmiş ve İngiltere'ninde katılımının şart olduğu

(159) Dışişleri Bakanlığı, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 188.

(160) A.g.e, s. 188-189 ve İ.Soyal "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" Belleten, C.XLVI, s. 182 Nisan 1982, s. 371, Cevat Açıkalın anılarında daha Temmuz ayında Fransızların Hatay probleminin çözülmesi karşılığında Türkiye ile askeri bir ittifak aradıklarını belirtmektedir. Bak. Cevat Açıkalın'ın anıları Belleten C.LVI, s. 217 Aralık 1992, s. 998-999

belirtilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, ilkin olumsuz görünen tepkisinden sonra, Eylül ayı sonlarında Ankara'ya dönen Büyükelçi Sir Percy Loraine ile Aras'a gönderdiği mesajda "uluslararası durumdaki gelişmelerin böyle bir önerinin ele alınmasına olanak verebileceğini, hatta ona ivedilik kazandıracağını" bildirmekle görüşmelere açık kapı bırakmış, ayrıca bu konuda Yunan Hükümetiyle de danışmalara girişilmesi yolundaki düşüncene katıldığını bildirmiştir.

İngiltere ile bu temaslar yapılırken Fransaya'da belirli teklifler yapılmakta, İngiltere'nin katılımı ve Hatay meselesinin tasfiyesi bir çeşit ön şart olarak belirtilmiştir. Dış politikada bu gelişme ve yazışmalar olurken 10 Kasım 1938'de Atatürk ölmüş ve Londra Büyükelçiliğine atanan T.R.Aras'ın yerine Ş.Saraçoğlu Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir.

İngiltere Hükümeti'nin Fransa ve Türkiye ile bir antlaşmaya yanaşmak istemeyişinin sebepleri 27 Kasım'da Saraçoğlu'na sunulan bir mektupta şöyle sıralanmaktadır.⁽¹⁶¹⁾ "...böyle bir antlaşma, mevcut İngiliz-Fransız ve İngiliz-Türk dostluğuna yeni bir unsur eklemeyecektir. Diğer taraftan, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile böyle bir antlaşma yapmaları, bu iki ülkenin Yunanistan ile de benzer bir antlaşma imzalamalarını gerektirebilecektir. Bu durumda ise Yunanistan'ında müzakerelere katılması gerekeğinden sonunda dördü bir antlaşma ortaya çıkacaktır. Böyle bir antlaşma Almanya ve İtalya tarafından kötü karşılanacaktır. Zira Almanya bu andlaşmada kendisine karşı bir çemberleme siyasetinin tatbikatını görecektir, İtalya ise dört Akdeniz ülkesinin aralarında İtalya'ya karşı bir siyasete başladıkları intibaini edinecektir. İtalya'nın böyle bir anlayışa kapılmasını önlemek için bu devletide yapılacak andlaşmaya sokmak formülü akla gelirse ... İtalya'nın çok taraflı bir antlaşmayı kabule hazır olduğu şüpheli olduğu

(161) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 190-191, İ.Soysal, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" s. 372-373.

kadar, İngiltere hükümetide bu günkü şartlar içinde böyle bir andlaşmayı arzulamamaktadır."

Görüldüğü gibi İngiltere, İtalya'dan halâ ümidini kesmemiş ve onunla bir andlaşma yapabileceğini ve Almanya'yı yalnız bırakabileceğini düşünmektedir. Ne varki, 1939 Mart'ından itibaren Avrupa ve Balkanlarda meydana gelen yeni oluşumlar, İngiltere ve Fransa Hükümetlerinin daha aktif olarak bloklaşmaya katılımlarını zorunlu hale getirmiştir.

2- İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali ve Türkiye'nin Tutumu

Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali karşısında, Mossolini Hırvatlarında Almanya'nın himayesi altına girebileceğine bu vesileyle Adriyatik kıyılarına Almanya'nın yerleşmesi endişesiyle⁽¹⁶²⁾ 7 Nisan 1939 sabahından itibaren Arnavutluğu işgale başladılar. Arnavutluk 1926'dan beri bu ülkenin nüfuzu altına olduğu için işgal zor olmadı.

İtalya'nın Arnavutluk'u kendi topraklarına katması, Balkan Yarımadasında birincil rol oynama isteğini ortaya koyuyordu. İtalya'nın yeni ele geçirdiği stratejik mevzi, Yugoslavya ve Yunanistan üzerinde daha büyük etki ve baskı yapmasına imkan veriyordu.⁽¹⁶³⁾ Öte yandan, İtalya'nın Akdeniz'i bir İtalyan kapalı denizine dönüştürme savları, B.Britanya'nın Akdeniz bölgesindeki politik ve stratejik konumunu dolaysız olarak tehdit ediyordu. İtalyan birliklerinin Arnavutluk ve Libya'ya toplanması Mısır ve Tunus'u saldırı tehlikesi karşısında bırakıyor, bu durum aynı zamanda Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye de darbe indirilmesi tehlikesini yaratıyordu.

İtalya'nın Balkanlara doğrudan adım atması Türkiye tarafından, İtalyan yayılma planlarının bizzat kendisine karşı uygulamaya konduğu

(162) Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, s. 607.

(163) Jivkova, Ludmila, a.g.e., s. 183.

biçiminde değerlendirilmiştir. Zira işgal edilen yer Türkiye'nin güvenlik bölgesi niteliğindedir. Bu durumda Türkiye'nin önünde iki yol kalmaktaydı. O zamana dek izlediği tarafsızlık politikasını sürdürerek yakın tehlikeyi tek başına karşılamak yada mihvere karşı olan diğer devletler gurubuna katılmak.

Arnavutluk'un işgalinin Türk devlet adamları üzerinde derin bir tesir bırakmış olmasında Atatürk'ün vaktiyle yapmış olduğu uyarılarında payı olacaktır. Dışişleri eski Bakanı T.Rüştü Aras hitabında⁽¹⁶⁴⁾ "Atatürk Arnavutluk'la daima ilgilenmişti. Hem bize hemde müttefiklerimiz Balkan Antantı Hariciye Nazırlarına münasebet düştükçe faşist İtalya'nın doğrudan doğruya ne Yugoslavya'ya, ne Yunanistan'a nede bize saldıracağını kabul etmediğini, ancak Arnavutluk'a çıktıktan sonra kendisine kolay görünen tarafa tecavüz edeceğini söyler ve bu itibarla Arnavutluk'a önem vermemizi ve onu korumamızı isterdi" demektedir.

Bu sebeplerdir ki, Türkiye işgal olayını derin bir endişe ile karşılamış, o derecede ki, Başbakan R.Saydam bunu "Milli bir emniyet meselesi" saydığını açıktan söylemiş ve Türkiye'nin Arnavutluk'un işgali üzerine tarafsızlık politikasından ayrılarak ittifaklar politikasına yöneldiğini açıklıyordu.⁽¹⁶⁵⁾ Türk kamuoyunda da işgal hiddet ve endişe ile karşılanmıştır.⁽¹⁶⁶⁾

Dışişleri Bakanlığının 4 Mayıs 1939 tarihli Dış temsilciliklere gönderdiği telgrafta da Türkiye'nin gelişen olaylar karşısında izlemekte olduğu tarafsızlık politikasından ayrıldığının resmi açıklaması yapılmaktadır. Burada⁽¹⁶⁷⁾ "...Hadisatın endişeye şayan olan inkışafı asıl

(164) Aras, Tefvik Rüştü, Görüşlerim, 2. Kitap, İstanbul 1968, s. 174.

(165) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 6.Dönem Cilt 2, onbirinci İnikat, s. 67-68.

(166) Basında bu endişeleri dile getiren mahalelerden başlıcaları şunlardır. A.Şükrü Esmer "Arnavutluk Faciası" Ulus, 8 Nisan 1939, H.Cahit Yalçın, "Zavallı Arnavutluk" Yeni Sabah, 8 Nisan 1939, F.Rıfki Atay, Hadisefer Karşısında Ulus 12 Nisan 1939.

(167) Kunalalp, Zeki, İkinci Dünya Harbinde . . . . ., s. 12-27 ve Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar s. 203-204 (Burada kısa bir özeti vardır)

bundan sonra Almanya'nın, Romanya'ya cebren kabul ettirdiği iktisadi anlaşma ve bunu yakından takip eden müttefiki İtalya'nın Arnavutluğu işgali ile başlamış ve Axe devletlerinin ne vasıtalarla, ne hedefe vasil olmak istediğini nazarımızda tebarüz ettirmiştir.

Almanya'nın iktisadi "damination"u, İtalya'nın stratejik işgaliyle perçinlediği anda Garp devletlerinin âtaletten çıkararak beliren büyük tehlikeyi önlemek istedikleri görülmüştür.

Balkan yarımadası üzerine şimalden ve garpten vaki olan tecavüzü hareket, hangi merhalelerden geçerse geçsin, memleketimizi tehdit eden bir hareket olarak telakki edilmek tabiidir.

Balkan antantını zayıflatmak ve binnetice Bulgaristan'ı ümitlere sevk ederek yarımadanın emniyetini bozmak ... umumi bir kombinezonun çok seri inkişafa müsaid merhalelerini teşkil etmekte bulunmuştur ki, bunun özünde emniyet tedabiri almakta gecikmek, memleketi telafisi mümkün olmayan azim tehlikelere ilca etmek demek olurdu...

Bu gün, Türkiye'nin coğrafi mevkii, askeri vaziyeti, alınacak emniyet tedabiri içinde kendisine büyük bir rol verirken ... Cumhuriyet hükümeti R.Saydam kabinesinin teşekkülü anında harici siyaset programını tam bir bitaraflığa istinat ettirirken, bir aylık gelişmeler bitaraf kalma imkanının kalmadığını ve kurulan emniyet cephesine Türkiye'nin iltihakının bir zaruret olduğunu göstermiştir...."

Böylelikle gelişmeler, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 1938 sonbaharında başlayan ancak bir sonuç alınamayan görüşmelerin yeniden başlamasını taraflar açısından zorunlu bir hale getirmiş oldu.

3- 12 Mayıs 1939 Türk-İngiliz Deklerasyonu

Prag darbesinden sonra, Hitlerle bir uzlaşmanın artık mümkün olamayacağını kesinlikle anlayan İngiltere bir taraftan "tarihinde ilk defa barış zamanında mecburi askerliği ilan ederken, diğer yandanda Başbakan Chamberlein, şimdiye kadar izlemekte olduğu "yatıştırma politikasını" temelinden değiştirdi⁽¹⁶⁸⁾ ve Avrupanın büyük bir tehdit karşısında bulunduğunu ve mütecavize karşı bir blok kurmak lüzumunu anlayarak, Fransa ile birlikte 31 Mart'ta Polonya'ya 13 Nisan'da da Yunanistan ve Romanya'ya bir Alman saldırısına karşı garanti verdiler.⁽¹⁶⁹⁾

Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garanti verme konusunda anlaşan İngiltere Hükümeti, 11 Nisan 1939'da verdikleri sözlü bir bildiri ile bu teminata Türkiye'nin de katılmasının arzu edildiğini ve teklifin Türk Hükümetince uygun bulunması halinde parlamentoda yapılacak bildiride bunun belirtileceğini bildiriyordu.⁽¹⁷⁰⁾ Benzer teklif, Londra'da, Halifax tarafından Aras'a da iletilmiş, sözlü bildirideki hususların Yunanistan sorununa münhasır olduğunu, savaş çıkarsa İtalya'ya karşı ortak bir harekete dair çalışmalar yapıldığını, sonuçlandığında bunun Ankara'ya da bildirileceğini ifade etmiştir.⁽¹⁷¹⁾

Yunanistan'a verilecek garanti konusu hükümetçe hassasiyetle ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'nün üzerinde durduğu nokta, kendi el yazısından anlaşıldığına göre, "İtalya'nın Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin otomatik olarak Yunanistan'ın yardımına gitmek taahhüdüdür ki, taahhüt ancak TBMM tansibi ile mümkündür. Dolayısıyla yeni taahhütlerin

(168) Burçak, R.Salim, a.g.e., s. 31

(169) Armaoğlu, Fahir, a.g.e., s. 612 ve Burçak R.Salim, aynı yer.

(170) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 191, İ.Soyal "Türk-İngiliz-Fransız ittifakı" Belle-ten, s. 374, DBFP, C.V. Belge No: 128, s. 167.

(171) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, Aynı yer.

Meclise izah edilebilecek değer ve mahiyette olması şarttır." Bu arada Fransa'da İngiliz beyanatına katıldığını bildirmiştir. İnönü'nün de katıldığı hükümet toplantısında, İngiliz Büyükelçisine "Yunanistan'a verilecek garanti konusunda Türk hükümetinin de haberdar edildiği" cümlesinin kullanılmasına muvafakat verildiği bildirilmiştir.⁽¹⁷²⁾

13 Nisan günü İngiliz Büyükelçisi ikinci bir sözlü bildiri vermiş ve bunda⁽¹⁷³⁾ "İtalya tarafından Arnavutluğa yapılan saldırı mihver hakimiyetini bütün Avrupa'ya yaymaya yönelmiş bir hareketin muhtemelen ilk adımı olarak tanımlanıyor ve Yunanistan, Romanya ve Polonya'ya İtalya veya Almanya tarafından saldırı gelebileceği kaydediliyor ve İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde Türkiye'ye yöneltilen her türlü İtalyan tehdidi karşısında Türk hükümetine karşılıklı olmak şartıyla yardım etmeye hazır olduğu "belirtiliyordu. Ayrıca, Almanya'nın Romanya'ya saldırısı durumunda Türkiye'nin tutumunun ne olacağı sorularak, böyle bir durumda, Balkan devletleri arasında işbirliğinin kurulmasının önemine işaret edilerek, Bulgaristan'ın bu işbirliğine katılması yada nütüralize edilmesinin imkanları hakkında Türk Hükümetinin görüşünü öğrenmek istiyorlardı.

Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın Romanya'ya verdikleri garantiye Türkiye'ninde katılımını sağlamak amacıyla 14 Nisan'da İngiliz ve 16 Nisan'da da Fransız Büyükelçileri Türkiye'ye birer muhtıra vermişler, Hükümetlerinin Almanya tarafından nerede olursa olsun, vuku bulacak bir saldırıya karşı Türkiye'ye karşılıklı olmak şartıyla garanti vermeğe hazır oldukları belirtilmiştir.⁽¹⁷⁴⁾

İngiltere ve Fransa'ya verilen cevap, Türk-İngiliz-Fransız ittifakının gerçekleşmesinde ve dolayısıyla ikinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin yerinin kesin olarak belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

(172) a.g.e., s. 192.

(173) a.g.e., s. 192-193 Documents on British Foreign Policy. Third Series C.V, s. 131, Jiskova, Ludmila, A.g.e , s. 192.

(174) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 193, DBFP, C.V. Bealge No: 155, s. 190.

Türkiye cevabında⁽¹⁷⁵⁾ "Mihver devletleri tarafından Avrupada bir hakimiyet tesis edilmesi ve küçük devletlerin mevcudiyetlerinin tehlikeye girmesinin, Türkiye doğrudan doğruya bir tecavüz ve tehdide maruz kalmamış olsa dahi, umumi sulh menfaatine ve Türkiye'nin hayati menfaatlerine mugayirdir....(ancak) Türkiye'nin şimdiden mihvere karşı bir durum alması, bir Dünya harbinin patlak vermesi halinde düşmanı en kısa zamanda Boğazlar üzerine çekebilecektir. Boğazları savunabilmek için Romanya'ya yardım amacıyla Türkiye'nin yurt dışına kuvvet göndermesi mümkün olamayacağı gibi, genel ve ortak yararlarada aykırı düşecektir. Bunun bir başka sakıncasıda Balkan dayanışmasının bozulması ve Bulgaristan'ın uyuşmaz tutumunun artmasınada neden olacaktır." demekte ve Türkiye'nin tutumu şu şekilde özetlenmektedir.⁽¹⁷⁶⁾

1) Durumun gelişmesine göre, Türkiye'nin genel barış için İngiltere'ye karşıt yada ona sempati gösteren bir politika güttüğünü açıkça belli etmek ve bunun yanı sıra Mihver devletleri, akdenizde yada Balkanlar'da bir saldırıya geçmedikçe, Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağını bildirmesi.

2) Mihver devletlerinin girişebileceği bir hava saldırısı için, Boğazların savunması için İngiltere'nin yardım etmesi.

3) Sovyetler Birliği'nin işbirliğinin sağlanması ve Bulgarlarla Romenleri uzlaştırma teşebbüsümüze İngiltere'nin yardım etmesi.

4) Görüşmelerin gizli tutulması.

İngiltere Hükümeti Türk cevabına Ankara'daki Büyükelçileri aracılığıyla 20 Nisanda karşılık vermiş ve bir anlaşmaya temel olacak ilkeleri bildirmiştir.⁽¹⁷⁷⁾

(175) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 193-194.

(176) A.g.e., s 194 ve İ.Soyсал "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" s. 377-378 ve DBFP. Third Series C.V, s. 226 ve İngiliz Sefirinin Anlattıkları vatan, 26.5.1949.

(177) 19 Nisan 1939'da İngiltere Dışişlerince Hazırlanarak, Ankara Büyükelçilerince 20 Nisan da Türk Dışişlerine tevdi edilen bu metin için bak. Monterux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 195, DBFP Third Series C.V, s. 240.

İngiliz tekliflerinin alınmasından hemen sonra Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı İnönü başkanlığında ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da katılımıyla toplanmış ve Türkiye'nin kaderinin Batı ittifakına bağlanmasında en önemli kararlar alınmıştır.⁽¹⁷⁸⁾ Toplantıda F.Çakmak'ın "tarafsızlığımızı koruyarak İngiltere ve Ruslara bağlanmazsak, kuşatanların mihveri yenmesi takdirinde, İngiltere'nin her anlaşmayı Türkiye'nin sırtından yapacağı, Almanya galip gelirse Boğazların cazibesine kapılacağını belirtmiş, söz alan Bakanlarda "İngilizlerin, bir İngiltere-Rus ittifakının ortasında olacak Türkiye'nin aleyhine ittifakı kötüye kullanamayacağını, Almanların hedefinin ise boğazları ellerine geçirerek Basraya inmek olduğunu, tarafsızlığın mümkün olmadığını, İngiliz-Rus-Fransız kombinezonuna girmekle, Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı harekete geçmesini engelleyeceğini" belirtmişlerdir.

Uzun müzakereler sonucu, tespit edilen şartların çerçevesinde prensip itibarıyla İngiliz teklifine olumlu cevap verilmesi, ancak herhangi bir taahhüde girmeden, durumun Parti Gurubuna ve Millet Meclisine arzu ile muvafakat alınması kararlaştırılmıştır. 25 Nisan 1939'da da CHP Parti Gurubu toplanarak, İngiltere ile antlaşma müzakeresine girmek için hükümete yetki verilmiştir.⁽¹⁷⁹⁾

Meclisin yetki vermesinden iki gün önce (23 Nisan) İngiliz sefiri ile görüşen Saraçoğlu, cevabın prensip itibarıyla müspet olduğunu fakat partide müzakere edilip onayı alındıktan sonra verileceği için bir kaç gün gecikeceğini, Potemkinin ayın 28'inde Ankara'da olacağını belirtmiş ve gelişine kadar kendisine İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmeleri hakkında bilgi verilmesini rica etmiştir.

---

(178) Bu toplantıda ilk sözü alan F.Çakmak, tehlikenin İtalya'dan geldiğini savaş halinde mihverin Batılıların gücü karşısında uzun süre dayanamayacağını belirterek, ordunun ihtiyacı olan askerî malzeme ve ülkeye iktisadî yardım sağlanması şartıyla Türkiye'nin Batılı emniyet sistemine katılmasının doğru olacağını söyledi. Montreux ve Samsat öncesi Yıllar, s. 196-197, İ.Soylal "Türk-İngiliz-Fransız ittifakı", s. 378-379.

(179) Us, asım, a.g.e., s. 361.

25 Nisanda Saraçoğlu'nun Hugessen'e bir mektupla 20 Nisan günlü İngiliz bildirisine cevap vermesiyle başlayan ve 10 Mayıs'a kadar devam eden görüş alışverişi sonucu⁽¹⁸⁰⁾ Türk-İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs Deklerasyonu ile sonuçlanmıştır. Ortak demeç 12 Mayıs'ta TBMM'de Başbakan R.Saydam tarafından açıklanıp oybirliği ile "Heyeti Umumiye kararı olarak kabul edilmiştir."⁽¹⁸¹⁾ İngiliz hükümetinde aynı gün demeci parlamentoda açıklamıştır.⁽¹⁸²⁾

Demece göre,

1) Türkiye ve B.Britanya Hükümetleri birbirleriyle sıkı danışmalarda bulunmuşlardır. Aralarında geçen ve bu günde sürdürülmekte olan görüşmeler, her zaman olduğu üzere görüşbirliğini ortaya koymuştur.

2) İki devletin kendi ulusal güvenlikleri yararına olarak karşılıklı yükümleri içerecek uzun süreli kesin bir andlaşma bağitlamaları kararlaştırılmıştır.

3) Bu kesin andlaşmanın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve B.Britanya Hükümeti, ortaya çıkacak bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda, birbirleriyle edimsel biçimde işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği birbirlerine göstermeye hazır bulduklarını açıklarlar.

4) Gerek bu demeç, gerek ön görülen andlaşma hiçbir ülkeye karşı yöneltilmiş olmayıp, gerektiğinde Türkiye ve B.Britanya'ya karşılıklı bir yardım ve destek sağlamayı amaçlamaktadır.

(180) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 198-202 ve İ.Soyal, "Türk-İngiliz-Fransız ittifakı" s. 380-382.

(181) Soysal, İsmail, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 382.

(182) Jivkova, Ludmila, a.g.e., s. 220-221, İngiliz sefirinin Anlattıkları" Vatan 22.5.1949 Ali Kemal Meram, İsmet İnönü ve 2.Cihan Harbi, Bu harpte Türk Siyaseti, İstanbul 1945 s. 36-37, Burçak R.Salim, a.g.e., s. 41-42.

5) Kesin andlaşmanın yapılmasından önce, karşılıklı yükümlerin işlerlik kazanmasını gerektirecek koşulların daha açık biçimde belirlenmesi ve kimi sorunların daha derin bir inceleme gerektirdiği her iki Hükümetçe kabul edilmektedir. Bu inceleme şu sırada yürütülmektedir.

6) İki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanması gerektiğini kabul ederler. Bu hedefe en kısa zamanda varmak için danışmalara girişmişlerdir.

7) Şu sırada kararlaştırılmıştır ki, yukarıda yazılı hükümler, iki hükümetten her birinin, barışın güçlendirilmesindeki genel yararın gereği olarak, banka hükümetlerle anlaşmalar bağitlamasını engellemez. (183)

Başbakan Refik Saydam TBMM toplantısında Demeci açıklarken, yaptığı konuşma hem demecin amacını hem de Türk dış politikasındaki değişimi açıklaması bakımından oldukça ilginçtir. Saydam konuşmasında (184) ".... Hadisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren Hükümetimiz, kendisini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş, ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayıt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır..... Bu şartlar içinde Hükümetiniz milleti harp badiresinden azami imkanlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini gene sulh için birleşen memleketlerle harbi göze alarak sulh gayesine tesriki mesai etmekle bulmuştur.... Cumhuriyet Hükümeti, hiç bir memleket aleyhine müteveccih olmayan, hiç bir memleketi ihata ve izar maksadına matuf bulunmayan, bilakis milletleri harbin feci akıbetinden masun bulundurmak maksadını güden bir sulh, müdafa ve emniyet beraberliğinde İngiltere ile yan yana yürümek ve yer almak için milletvekillerinin müside ve tasvibini istemeğe gelmiştir." (185)

(183) Bu demecin metni yukardaki eserlerin yanı sıra, Düstur, III. Tertip, c.20, s.631, Ayın Tarihi, No: 66 (Mayıs 1939) s. 215-216, R.Salim Burçak "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı" SBF Dergisi, C.4, (1949), s. 357-358 ve Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.210 TBMM Zabıt Ceridesi dönem 5, C: 1-2, 11. inikat (12.5.1939)

(184) TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, C.1-2, XI inikat (12.5.1939), ayrıca Ayın Tarihi, No:66 (Mayıs 1939)

(185) Fethi Okyar'da TBMM'de aynı oturumda yaptığı konuşmada "Beyannamenin manası çok mühim ve büyüktür ve Türkiye Cumhuriyetinin şimdiye kadar teşkil ettiği harici siyasetin bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. demiş ve olaylar karşısında tarafsız kalınamayacağını vurgulamıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü'de beyannameyi şöyle değerlendirmektedir. "... Beynelmilel münasebetlerimizde bizim zihniyetimizde bulunan devletlerle müşterek prensip ve emniyet davası, bizi müşterek cepheye sevketmiştir. Siyasi andlaşmalarımızı ve ittifaklarımızı bu zaviyeden görmelidir..... Bütün Avrupayı kaplayan son emniyet buhranı içinde Türk-İngiliz İttifakı, hiç bir tecavüz fikri beslemeyen, fakat kendi emniyetimiz ve müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür."(186)

Dışişleri Bakanlığında dış temsilciliklere yayınladığı bir genelge ilede⁽¹⁸⁷⁾ Türkiye'nin gelişen olaylar sonucu tarafsız kalamayacağı ve bu nedenle kurulan güvenlik cephesine katılmanın zorunluluk haline geldiği, demecin açıklanmasından evvel bildirilmiştir.

Churchill'de Beyanname ile "... üzerimize aldığımız taahhütlere buruda ilave etmekle buhran koptuğu takdirde Akdenizdeki vaziyetimizi kuvvetlendireceğimizi umuyor, İtalya'nın Arnavut'lugu işgalinede böylece bir mukabelede bulunmuş oluyorduk."(188) demektedir.

İlan edilen deklerasyonda iki nokta dikkati çekmektedir. Birincisi iki devletin aralarında güvenlikleri açısından uzun süreli bir ittifak antlaşması imzalama kararlarıdır ki, bu karar, Türk dış politikasının kesin ve devamlı istikametini ortaya koyması açısından önemlidir. İkinci nokta ise, ilan edilen deklerasyon ve ileride imzalanacak antlaşmanın hiç bir devlete karşı olmayacağı idi ki, bu Atatürk devrinden beri takip edilen barış politikasının bir sonucu⁽¹⁸⁹⁾ ve savaş boyu Türkiye'nin izleyeceği temkinli bir denge politikasında başlangıcıdır.

(186) Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP 5. Büyük Kurultayını açış konuşması. (29.5.1939) Kop. Kadri Kemal, Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, İstanbul 1945, s. 37.

(187) Kunalp, Zeki, a.ge. I.Telgraf Türkiyenin Batı Demokrasilerine katılma kararı, s.27 ve İ.Soyal, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" Belleten XLVI, s. 385.

(188) Churchill, Winston S., Çörçil anlatıyor, Çev: A.emin Yalman 4. Cilt, İstanbul 1948-1950 I. Cilt, s. 462-463.

(189) Erkin, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar meselesi, Ankara 1968, s. 126

4- Türk-Fransız Deklerasyonu (23 Haziran 1939)

Türk-İngiliz deklerasyonu ile sonuçlanan müzakerelere Fransa'da katılmış, hatta Türkiye'nin batılı devletlerle ilk ittifak girişimi Fransa ile yapılmış, ancak müzakerelere girmek için Hatay sorununun çözümü önşart olarak ileri sürülmüştü.⁽¹⁹⁰⁾ Buna rağmen Türkiye, İngiltere ile olan müzakerelerinde Fransa ile de bilgi alışverişinde bulunmuş ve gelişmelerden haberdar etmişti.

Fransa'nın Hatay konusunda tutumunun yumuşaması Avrupa'da meydana gelen değişimlerle paralellik gösterir. Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı istila etmesi ve ardından Polonya ile saldırmazlık paktını sona erdirmesi, Nisan ayında da İtalya'nın Arnavutluğu işgali, İngiltere ve Fransa için tehlikeyi Balkanlar ve Doğu Akdenize'de yöneltmiş, bu durumda Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır.

Hatay sorununun çözümlenmesi için çaba harcayan Messigli'nin faaliyetlerine, Mayıs ayında Ankara'ya gelen Fransanın Yakın doğu kuvvetleri komutanı General Weygard'ın Ankara'ya gelip Doğu Akdeniz ve Balkanların savunulması konusunda temaslar yapması⁽¹⁹¹⁾ ve bir an önce Türkiye ile anlaşma gereğini hükümetine bildirmesi eklenince, Fransa Türkiye'nin kabul edemeyeceği hemen hemen tüm önerilerinden vaz geçmişti.⁽¹⁹²⁾ Burada Fransa'nın uzlaşmacı bir tutuma girmesinde ısrar eden İngiltere'nin baskısında önemli bir rol oynamıştır.⁽¹⁹³⁾

Hatay için görüşmeler Ankara'da Büyükelçi Messigli ve Saraçoğlu ile Menemencioğlu arasında sonuçlandırılmış ve 23 Haziran 1939 da Ankara'da "Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesinlikle çözümüne ilişkin anlaşma"⁽¹⁹⁴⁾ imzalanırken, Paris'te Büyükelçi S.Davay ile Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet Türk-Fransız ortak demeci imzalanmıştır.⁽¹⁹⁵⁾

(190) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 188-189, İ.Soyсал, Türk-İngiliz-Fransız ittifakı", s. 371, İ.Soyсал, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939) Belleten C. XLIX s. 193, Nisan 1985, s. 101.

(191) Soyсал, İsmail, "Hatay sorunu ..... s. 101.

(192) a.g.e., s. 102

(193) Jivkova, Ludmila, a.g.e s. 218-220

(194) Düstur, III.Tertip C.20 763-765, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 183-186, İ.Soyсал Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 573-581.

(195) Türk-İngiliz demecinin benzeri olan bu deklerasyonun metni için bkz. Ayın Tarihi No:67 (Haziran 1939), s. 89-90, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 210.

5- Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Deklerasyonuna Tepkiler

Arnavutluğun istilası karşısında Türkiye, bir taraftan İngiltere ve Fransa ile müzakerelerde bulunurken, diğer taraftan da Balkan barışının kuvvetlenmesine çalışıyor ve Romanya ile Bulgaristan arasında Dobruca ihtilafını çözmeye çalışarak⁽¹⁹⁶⁾ bu devletide Balkan Birliğine katmaya çaba gösteriyordu. Bu nedenle deklereyona Balkanlardan gelecek tepki, hem Türkiye'nin güvenliği, hemde Balkan antantının geleceği açısından oldukça önem taşıyordu.

Türk-İngiliz deklereyona en çok sevinen Balkan devleti Romanya'dır.⁽¹⁹⁷⁾ Zira Romanya Balkanlar dışında kendisine bir saldırıya geçildiğinde İngiltere ve Fransa'nın verdiği üvencelerin hayata geçirilmesi için yapılacak yardımın Boğazlardan geçmesi gerekiyordu. Kaldiki, Romanya ile Türkiye arasında Arnavutluğun İşgalinin ertesi günü Dışişleri Bakanları düzeyinde bir görüşme yapılmış ve Balkan antantının geleceği ile Mihver karşısında izlenecek politika konusunda mutabakata varılmıştı.⁽¹⁹⁸⁾

Halböyle iken, özellikle Almanya'nın Romanya üzerindeki baskı ve tehditleri artmış olacak ki⁽¹⁹⁹⁾ Yugoslavya ile birlikte Romanya'da Deklereyounun Balkanlarla ilgili G.paragrafına karşı çıkmışlar bu nedenle, bu paragrafın neyi kastettiğinin, açık içeriğinin açıklığa kavuşturulması ve Türkiye'den bu paragrafın son ve kesin antlaşma metnine alınmamasının ısrarla istemesini kararlaştırdı.⁽²⁰⁰⁾

(196) Türkiye'nin bu çabası için bkz. Dışişleri Bakanlığı, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946) s. 48-50 ve İ.Soyal "Balkan Paketi" s. 200-301, ve Eski Dışişleri Genel Sekreteri Cevat Açıkalın'ın Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan anılarının bir bölümü

(197) Soysal, İsmail, Balkan Paketi, s. 203

(198) Gafencounun İstanbul'a yaptığı ziyaret sonu alınan kararlar için bkz. Burçak, R.Salim, a.g.e., s. 35. Ayrıca bu dönemdeki Türk-Romen ilişkileri için Ekrem, Mehmet Ali, 1939-1940 Yıllarında Türk-Romen Diplomatik İlişkileri (Romen Belgelerine Göre) VIII. Türk Tarih Kongresi 3. Cilt'ten ayrı basım. Ankara 1983, s. 1860-1864.

(199) Romanya'nın bu dönemde ekonomik açıdan Alman hegemonyasına girdiği gözönüne alınırsa baskıların derece ve niteliği daha iyi anlaşılır. Bu konu üzerindeki baskı ve Romen tavrı için M.Ali Ekrem'in makalesine bakılabilir. "1939-1940 Türk-Romen İlişkileri", s. 1863 Jivkova, Ludmila, a.g.e., s. 226.

(200) Jivkova, Ludmila, a.g.e., s. 224.

Yugoslavya ise böyle bir demecin ciddi sorunlar yaratacağına inanıyor ve Türkiye bunu yapmakla Balkan Paktı Bakanlar konseyinin son Bükreş toplantısında "birlikte karar vermeden yeni yükümlülükler alınmaması" yolundaki karara aykırı olduğunu düşünmektedir.⁽²⁰¹⁾ Zira Yugoslavya revizyonist devletlerden Bulgaristan ve İtalya ile Dostluk ve Tarafsızlık andlaşmaları yaptığından beri antant ile bağlarını gevşetmiş, 1938'de Almanya, 1939'da da İtalya ile komşu olunca onların siyasal ve ekonomik baskıları altına girmişti.

Yugoslavya gibi, Mihver tepkilerinden çekinen Yunanistandaki Metakson Hükümeti Deklerasyona olumlu bir tepki vermemiştir. Halbuki Yunanistana da İngiliz ve Fransız garantileri verildiği gibi, Türkiye ile aralarında imzalanmış bulunan 1933 Türk-Yunan ve 1934 Balkan Paktı çerçevesinde karşılıklı yükümlülükleri vardı. Yunanistan'ın olumsuz tepkisinin altında yatan neden hükümetin ülkenin hemen hemen Mihver devletlerle çevrili olmasını bir tehdit unsuru olarak değerlendirmeleri olsa gerektir.

Demeç, Berlin ve Romada kuşkusuz olumsuz bir tepki uyandırmıştır. Zira almanya için Türkiye hem Boğazlara sahip olmak hemde Ortadoğu yolu üzerinde bulunmak gibi nedenlerle çok önemli idi. Berlin deklerasyonun İngiltere'nin Almanya'yı çevirme politikasına Türkiye'ninde dahil edilmesi anlamına geldiğini iddia etti.⁽²⁰²⁾ Avrupa'da bloklaşma sürecinin başlamasından beri Almanya, Türkiye'yi kendi tarafına çekmek istemiş, bu olmazsa Türkiye'yi tarafsız tutmak istiyordu. Bunun sağlamak için elindeki en büyük koz ticaret ilişkileri idi. Türk dış ticaretinin yaklaşık yarısı Almanya ile yapılıyordu.

Bu koşullar içinde Alman Hükümeti eski Başkanlardan Von Papen'i Ankara'ya Büyükelçi atamış Von Papen 27 Nisan'da görevi başına gelmişti. İki hafta sonra Türk-İngiliz deklerasyonu yayımlanınca Von Papen'in tüm

(201) Soysal, İsmail, "Türk-İngiliz-Fransız İttifası", s. 389, Jivkova, I. s. 224.

(202) Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, s. 153.

çabası, bu ara bağıtın kesin antlaşmaya dönüşmesini önlemek yada böyle bir andlaşmanın koşullarını Almanya için daha az zararlı kılmak olacaktır. (203)

Bu amaç doğrultusunda Von Papen 7 Mayıs'tan itibaren çeşitli temaslarda (204) deklarasyonun güçler dengesini bozacağını ve savaş tehlikesini artıracığını bildikmiş ve Almanya'nın Türk mallarını almayabileceği tehdidinde bulunmuştur. (205)

Türkiye'nin kendisi ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini koparma noktasına getirip (206) İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasına Almanya çeşitli yollardan tepkiler gösterdi. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 7 Mayıs tarihinde, Türkiye'nin Almanya'ya ısmarladığı tüm savaş malzemelerinin sevkinin durdurulmasını emretti. 14 Mayıs'ta ise bizzat Hitler, Türkiye ile imzalanan satış antlaşmalarının gereklerinin yerine getirilmesini yasakladı. (207) Diğer yandan Alman hükümeti 24 Mayıs'ta 150 Milyon marklık kredi andlaşmasını parafe etmemeyi, 31 Ağustos'ta sona erecek olan 25 Temmuz 1938 tarihli mal ve ödeme antlaşmasının uzatılmasına ilişkin görüşmeleri ertelemeyi kararlaştırdı. (208)

Almanya'nın Mayıs ayında başlattığı ekonomik ve askeri baskılar Temmuz ve Ağustos aylarında da devam etti. Hatta Alman Dışişleri Bakanı dahada ileri giderek Türkiye ile tüm ilişkilerini kesmeyi düşündüysede krom ithalatı yüzünden bu fikirden vazgeçmek zorunda kaldı. Zira yaklaşan savaş ortamında krom gibi çok önemli bir maddeden ve Türkiye'den temin ettiği diğer hammaddelerden yoksun kalmayı göze alabilecek durumda

(203) Soysal, İsmail, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 389, Koçak, Cemil, Türk-Alman İlişkileri, s. 153-154

(204) Bu temaslara ve deklarasyona Alman tepkisi için bkz. Koçak, Cemil, A.g.e., s. 154-163, İngiliz sefirinin anlattıkları, vatan, 23.5.1949, Ataöv Türkkaya, Turkish Foreign Policy 1939-1945, Ankara 1965, s. 38-45.

(205) Soysal, İ., "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 390.

(206) Almanya'yı ekonomik açıdan rahatsız eden gelişme, İngiliz Hükümetinin tasarlanan antlaşmayı biran önce imzalanmasını sağlamak amacıyla, Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunmasıdır. Bu nedente İngiltere, silah sağlanması için 10.000.000 lira parasal ve ekonomik problemlerin çözüme kavuşması içinde 5.000.000 altın lira tutarında kredi açmayı kararlaştırmıştır. (DBFA, C.VII No: 635, s. 471-474)'den naklen, Jivkova, Ludmila, a.g.e., s. 233

(207) Glasneck, Johannes, a.g.e., s. 103

(208) A.g.e., 103, Koçak, Cemil, Türkiyede Milli Şef Dönemi, s. 115, Ataöv, Türkkaya, Turkish Foreign Policy 1939-1945, Ankara 1965, s. 39-45.

değildi. Üstelik Türkiye ile ekonomik ve askeri ilişkilerin tamamen kesilmesi, Türk hükümetini ve kamuoyunu İngiltere'ye daha çok yaklaştırabilirdi. Nitekim "Haziran başında bizzat İnönü Papan'e Skoda Obus toplarının nerede kaldığını sormuş ve Almanya'nın davranışı ile, Türk kamuoyunun İngiliz tarafına daha çok kayabileceğini, üstelik Çekoslovakya ile anlaşması yapılmış malların sözkonusu olduğunu bildirdi.⁽²⁰⁹⁾

Türkiye'nin 19 Ağustosta Kroll'a savaş malzemesi satılmaması durumunda krom ihracatını durduracağını bildirmesi⁽²¹⁰⁾ Alman hükümetinin -başta Krupp olmak üzere- silah sanayinin önde gelen isimlerinin baskılarına rağmen Alman hükümetinin aldığı kararlardan vazgeçmemesi ve ticaret antlaşmasının yenilenmemesi üzerine, iki ülke ticareti 1 Eylülde tamamen durdu.

Almanya, Türkiye'yi batılı devletlerle bir ittifaktan alıkoymak için sürdürdüğü ekonomik baskı politikası bir sonuç için vermemiştir. Türkiye İngiltere ve Fransa ile ayrı ayrı deklarasyonlar yayınlamış ve batı dünyası ile bir ittifaka yönelmişti, Almanya, Türkiye'nin bu girişimlerini önleyememiştir ama, Sovyetler Birliği ile benzer bir diyaloga girmesini ve antlaşma imzalamasını önlemeye çalışacak ve bunda da başarılı olacaktır.

6- Türk-Sovyet İttifak Antlaşması Görüşmeleri

1939 yılının baharında Avrupa ve Balkanlarda meydana gelen gelişmeler ışığında, Türkiye Batılı devletlerle girdiği ittifak müzakerelerinden Sovyetler Birliğini'de haberdar etmiş⁽²¹¹⁾ hatta bu devletin işbirliğinin sağlanmasını da bir çeşit ön şart olarak ileri sürmüştür.

(209) Glasneck, J., a.g.e., s. 105.

(210) Glasneck, J., a.g.e., s. 105

(211) 1925 Türk-Sovyet Antlaşmasını uzatan 1929 Protokolü gereğince taraflar birbirlerine haber vermeksizin, doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasal bir bağit yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi andlaşmaları ancak karşı tarafın onayı alınarak yapmayı yüklenmişlerdi. Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 272, Ancak Türkiye'nin bu davranışı, bu andlaşmadan doğan mecburiyettten değil, Batılı devletlerle sağladığı yakın işbirliği imkanı ve dostluğu Sovyetlerle'de bağdaştırma çamasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan Sovyetler Birliğide kendisini Batıda Alman Doğuda'da Japon tehlikesi altında gördüğü için, bir taraftan Türkiye'nin Balkan barışını güçlendirmeye çalışmasını destekliyor, diğer taraftan da Mihver devletlerinin etrafında büyük bir güvenlik çemberi kurulması amacıyla İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yapıyor ve Balkan devletleri arasındaki birliği güçlendirmek için bizzat kendisinde gayret sarfediyordu.

Böyle bir ortamda, Sovyet Maslahatgüzarı Olga Nikitnikova 15 Nisan'da Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret ederek, Molotof'un mesajını iletmiştir.⁽²¹²⁾ Mesajda, Balkanlarda ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni durum muvacehesinde⁽²¹³⁾ iki ülke arasında danışma yapılmasını, bir saldırıya karşı alınması gerekli tedbirlerin görülmesini ve görüşme yerinde Tiflis veya Batum olması teklif edilmektedir. İnönü'nün teklifi şahsi düşüncesi olarak, böyle bir konsültasyonun faydalı ve lazım⁽²¹⁴⁾ gerekçesiyle sıcak baktığı ve teklifi hükümete götüreceği yolunda cevaplamıştır.

Hükümet teklifi olumlu karşılamış, ancak buluşma yeri konusunda farklı öneriler getirilmiş, bu minvalde bir kaç yazışma nihayetinde "21 Nisan günü Rus Maslahatgüzarı Saraçoğlu'nu ziyarette Moskova'ya ziyaret vaadini senet saydıklarını, ancak mülakatı çabuklaştırmak için Hariciye Komiser Muavini Potemkini 28 Nisan'da Ankara'da olacak şekilde göndermeye karar verdiklerini bildirmiştir."⁽²¹⁵⁾

Potemki'nin ziyaret amacı konusunda, Moskova'dan ayrılmadan önce buradaki Büyükelçisiyle yaptığı konuşma bir fikir edinmek açısından yararlı olacaktır. Potemkin Sovyetlerin (izlemekte olduğu) kolektif emniyet taraftarlığını, İngiltere, Fransa ve Türkiye ile beraber yapmak

(212) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 217, Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara 1991, s. 185.

(213) Karadeniz'de ortaya çıkan yeni durumdan 22 Mart 1939'da Almanya'nın Romanya'ya ezici bir ekonomik antlaşma empoze edişi, Balkanlardaki durumlarda Arnavutluk işgalinin kastedildiği kuvvetle muhtemeldir.

(214) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 217

(215) A.g.e., s. 217, Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri, s. 186.

istediklerini, Türkiye'ninde bu temayilde olduğunu anladıklarını, bu münasebetle, Türkiye'nin muhik olan arzularının tatmininin tabii ve lazım olduğunu, anlatıyor ve Ankara'da bu vaziyetlerin iyice mütalaa ve bütün esasların ikzar edileceğini ümit ettiğini, Ankara'dan avdetle Sofya ve Bükreş yolu ile dönüp bu iki memleketi yakınlaştırmak için Türkiye'ye müzakir olmak istediklerini⁽²¹⁶⁾ bildirmiştir.

28 Nisan'dan 5 Mayıs'a kadar Ankara'da kalan Potemkin, Türk devlet adamları ile yaptığı görüşmelerde Mihverden gelebilecek saldırılara karşı mukavemet gösterilmesini telkin etmiş, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile girdiği müzakerelerin Moskova'da iyi karşılandığını Saraçoğlu ve İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinede bildirmiştir.⁽²¹⁷⁾ Potemkin aynı zamanda Türkiye ile Sovyetler arasında karşılıklı bir yardım paktının imzalanması imkanlarını araştırıyor, Balkan Paktını genişleterek güçlendirmeye gayret ediyor, bu amaçlada Bulgaristan'la Romanya arasındaki ilişkileri düzeltmek için Bulgaristan nezdindeki Sovyet nüfuzunu kullanacağına dair söz veriyordu.⁽²¹⁸⁾

Potemkin Türkiye'nin Fransa ve B.Britanya ile yapmakta olduğu müzakerelerin hikayesini dinlemiş ve Saraçoğlu tarafından ifade edilen temenniye katılarak, Batı ile inşaasına başlanan barış ve işbirliği eserinin Türkiye ile Moskova arasında da tamamlanması fikrini sevinçle karşılamıştır. Türk Hükümeti, bu müzakerelerin memnunluk verici bir neticeye varmasını ümit ediyor ve bu ümide ayrıca sıcak bir temennide katılıyordu. Çünkü Türkiye karşılıklı ilişkileri bir takım güçlükler ve çatışmalardan ari olmayan B.Britanya ve Sovyetler Birliği ile ayrı ayrı mevcut dostluğu uzaklaştırmaya önem vermekte idi.⁽²¹⁹⁾

(216) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 218, Bu tarihlerde Sovyetlerin dış politikasında bir kararsızlık görülmektedir. Nitekim Litfinov "17 Nisanda İngiltere'ye ittifak anlaşması şartlarını bildirirken, aynı gün Berlindeki Sovyet Büyükelçisi, Alman Dışişleri Müsteşarı Weisacker'e, bildirmiştir. Aynı yer. dipnot. Ayrıca, Nazi Soviet Relation", Conectiat, 1976, s. 1 ve Gürün, K. Türk-Sovyet...., s. 178.

(217) Mossigli, Rena, "La Turquie Devant la guerre" Paris 1964, s. 193'ten, Burçak R.S. a.g.e. s. 38.

(218) İngiliz sefirinin anlattıkları, Vatan, 24.5.1949

(219) Erkin, Feridun Cemal, Türk Sovyet ilişkileri....., s. 135-136.

Potemki'nin Sofya, Bükreş ve Varşova'ya yaptığı ziyaretler olumlu bir sonuç vermemiş, ortak güvenlik politikası bakımından sadece Türkiye'den olumlu bir sonuçla ayrılabilmiştir.⁽²²⁰⁾ 6 Mayıs 1939'da yayınlanan ortak bildiride de⁽²²¹⁾ "görüş beraberliği mevcut olduğu" ve "müşterek menfaatleri alakadar eden siyasi mahiyetteki bütün malumatı teati edebilmek üzere devamlı bir temas halinde bulunulması" kararlaştırılmıştır. Ancak bazı anlaşmazlık noktaları da yok değildir. Sovyet Rusya Türkiye'nin İngiltere'ye bağlanmasından memnun olmakla beraber, Türk-İngiliz müzakerelerinin ilerlemiş bir safhaya gelmiş olması karşısında da hayretini gizleyememiştir.⁽²²²⁾ Yine, "Potemkinin, Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı yapacağı harpte Romanya'nın yanında yer alırsa Türkiye'ninde yardımına güvenebilir mi?" soruna, Saraçoğlu "Bulgaristan'ın durumundan emin olmadıkça, Türkiye'nin böyle bir yardımının imkansız" olduğu cevabını vermiştir.⁽²²³⁾

Bütün bunlara rağmen, 12 Mayıs'ta ilan edilen Türk-İngiliz deklarasyonuna Sovyetler Birliği, "tecavüzün, Avrupa'nın yeni mantıklarına yayılmasına mani olacak yegâne müessir vasıta olan zincirin halkalarından biri" olarak değerlendirmiştir.⁽²²⁴⁾ Bu iyi hava içinde Türk devlet adamları yaptıkları konuşmalarda Türkiye ile Sovyetlerin ortak bir politika izleyeceğine olan güvenlerini artırmışlardır.⁽²²⁵⁾

Potemki'nin Türkiye ve Balkanlar'a yaptığı gezi esnasında Sovyet politikasında köklü bir değişiklik olmuş, toplu güvenlik yanlısı, İngiltere ve Fransa ile güvenliği korumaya çalışan Litfinof'un Mayıs'ta görevden çekilmesi ve yerine Molotov'un getirilmesi, büyük devletler arasındaki ilişkiler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.⁽²²⁶⁾

(220) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 219

(221) Ayın Tarihi, No: 66 (Mayıs 1939), s. 261

(222) DBFP, Third Series, Vol:V, P.380, Doc.No:322'den nakleden Armaoğlu, Fahir "İkinci Dünya Harbinde Türkiye" SBFD, C.XIII, No:2 (Haziran 1958) s. 143

(223) DBFP Vol:V,P.434,Doc:378'den naklen a.g.m. s.143-144, İ.Sosyal "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" s. 387

(224) Ayın Tarihi, No: 66, s.250, OTDP, s. 145

(225) Başbakan Saydamın TBMM'de 12 Mayıs konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi dönemi V, C.1-2, XI.inikat Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP 5.Kurultayında yaptığı konuşma, Kop,Kadri, Kemal, a.g.e., s.37

(226) Sosyal, İ,"Türk-İngiliz...", s.388, Stalin ozaman Sovyet Dışişleri Bak. olan Litfinof'un Yahudi oluşunu Hitler ile anlaşma yolunda bir engel saydığından onu bu makamdan uzaklaştırdı ve yerine 3 Mayıs tarihinde arı ırkına mensup Molotof'u getirdi..P.Fedenko, İkinci Dünya Savaşının sorumluluğu meselesi" Dergi 1970, Sayı: 59, s.64, Türkiye bu değişikliği politika değişikliği olarak görmemiş, Moskova Berlin yakınlaşmasını "söylenti ve ciddi dayanaktan yoksun" olarak değerlendirmiştir. Bak. Suat Bilge, a.g.e., s. 131

Bundan sonra, Batılılarla sürdürülen Moskova görüşmeleri ağır bir tempoda sürdürülürken, Almanya ile Büyükelçilikler düzeyinde temaslar hızlandırılmıştır.⁽²²⁷⁾ Öyle görünüyorki Molotof ve Stalin Batılılarla bir ittifak yapıp, bir Alman saldırısını üzerine çekmektense saldırıyı hiç değilse savaşın ilk yıllarında Batıya yönelterek hazırlık için zaman kazanarak Doğu Avrupa'da, Polonya, Baltık ülkeleri ve Romanya'da toprak elde etmek gibi fırsatçı bir tutum içine girmek istemişti.⁽²²⁸⁾ Zaten Sovyetlerin Batılılarla girdiği müzakereler tam bir çıkmaza girmişti. "... Lehistan ve Romanya Hükümetleri, İngiliz garantisini kabul ettikleri halde buna benzer bir garantiyi Rusya'dan kabul etmeye meyil göstermiyorlardı. Stratejik bir ehemmiyete haiz diğer bir saha teşkil eden Baltık memleketlerinde de aynı tarzda bir hava esiyordu. Sovyet Hükümeti karşılıklı bir yardım anlaşmasına görebilmek için Finlandiya ve Baltık Hükümetlerinin de umumi garantiye dahil edilmesini istiyor, alakalı dört memleket garantiyi reddediyorlardı... Temmuz ayı zarfında konuşmalar fasılalı bir şekilde devam etti. Nihayet Sovyet Hükümeti müzakerelere askeri bir esas (çerçevesinde) devam edilmesini istemiş, askeri konferansta pek çabuk sekteye uğramıştır. Buna sebep Lehistan ve Romanya'nın kendi topraklarından Rus askerleri geçirilmesine razı olmamaları idi..."⁽²²⁹⁾

Sovyetlerin İngiltere ve Fransa ile ittifak müzakereleri çıkmaza girerken, Türk-Sovyet görüşmelerinde de Ağustos'a kadar bir gelişme ve girişim olmadan geçiktirilmiştir.

---

(227) Nazi-Sovret Relations, s. 32 vd.

(228) Soysal, İsmail, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" s. 388

(229) Churchill, W.S., Çörcil Anlatıyor, 1.Cilt. s. 473 ve 485.

7- Alman-Sovyet İttifakı (23 Ağustos 1939) ve Türkiye

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile açıklanan deklerasyon ışığında ittifak antlaşması müzakerelerini yürütürken, 4 Ağustos 1939 günü Terentiefin Saraçoğlu'nu ziyaretiyle "Potemkin ile konuşulan esaslar dahilinde bir yardımlaşma paktı yapmak için" görüşmelere çağrılmış, Bakanlar Kurulunun ".....mümkün olduğu kadar mahdut sahada olmak tavsiyesiyle, Sovyetler ile umumi asistans paktı yapılmasına" karar vermesiyle de Sovyetlerden 10 Ağustos'ta görüşmelere zemin teşkil etmesi için ön proje talep etmiş ve Sovyetlerin 13 Ağustosta verdikleri suallerin cevaplandırılması için çaba harcamaya başlamıştı.⁽²³⁰⁾

Bu arada, yaklaşan savaş karşısı ortak bir cephe kurulması hususunda Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan temaslar" Molotov'un talepkar davranması ve müzakereleri uzatması⁽²³¹⁾ yüzünden sonuçlandırılmamış ve Molotovun ısrarı ile görüşmeler askeri konular çerçevesinde 12 Ağustos'ta yeniden Moskova'da başlamıştır.

Dünya kamuoyu Moskova'da bir barış cephesi kurulduğu haberini beklerken, Alman D.N.B. Ajansının 21 Ağustos günü yaptığı yayını bu beklentileri şoka çevirdi. Zira, Almanya ile Sovyet Rusya arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. İki devlet arasında bir saldırmazlık paktının imzalanması için Ribbentrop Moskova'ya gidecektir" deniliyordu bu yayında.⁽²³²⁾

Gerçektende, 23 Ağustos'ta Ribbentrop Moskova'ya gelmiş ve o gece Alman-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.⁽²³³⁾ 7 Maddeden

(230) Montreux ve Savaş Önceli Yıllar, s. 220, Gürün, Kamuran, Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s. 60-61 ve yine aynı yazarın, Türk-Sovyet ilişkileri, s. 189-190.

(231) Burçak, R.Salim, a.g.e., s. 50

(232) a.g.e., s. 51, Hitler Sovyetlere karşı tutumunu şöyle açıklamaktadır. Stalinin asla İngiliz önerileriyle meşgul olmayacağı inancındaydım. Stalin bir savaşın, rejimin sonu olacağını.... bilmektedir. Litfinof'un azledilmesi kararının üzerinde kesin etkili oldu. Rusya'ya karşı vaziyetimi yavaş yavaş değiştirdim Ticaret antlaşmasıyla irtibatlı olarak söz döndü dolaştı politik konuya bir saldırmazlık paktı önersine geldi..." Hans-Adolf Jacobson, 1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı, çev: İbrahim Ulus, Ankara 1989, s. 166, Ayrıca Alman-Sovyet yakınlaşması için bak. Burçak, R.Salim a.g.e., s. 52-54

(233) Paktın maddeleri için bak. Jacobsen, Hans-Adolf, a.g.e., s. 167-169.

ve bir gizli protokolden oluşan bu antlaşmaya göre, taraflar, birbirlerine yöneltilmiş herhangi bir devletler gurubuna iştirak etmeyeceklerdi. Böylelikle kurulması için büyük çaba harcanan barış cephesine Sovyetler katılmıyordu.

Bu antlaşmayla sağlanan Sovyet tarafsızlığı, Almanya'ya askeri, iktisadi ve siyasi alanlarda büyük kazançlar sağladığı gibi, politikalarını Almanya ve Sovyetlerin davranışlarına göre oluşturan devletler ve özellikle Balkan devletleri ve Türkiye üzerinde derin tesir bırakacaktır.

Türkiye'nin bu sırada Sovyetlerle bir yardımlaşma Paktı müzakeresi içinde olduğu ve Batılı devletlerle girdiği ittifakı Sovyet dostluğuyla bağdaştırmaya çalıştığı düşünülürse bu paktın, Türkiye üzerinde etkisi daha iyi anlaşılacaktır.

Hiç beklenmedik bu gelişme, ümitlerini Moskova müzakerelerine bağlamış olanları hayal kırıklığına uğrattığı gibi, Türk dış politikasında bütün hesaplarını altüst etmişti. Çünkü bu pakt Türkiye'nin kuzeyindeki emniyetini ortadan kaldırdığı gibi⁽²³⁴⁾ Türkiye'yi, yaklaşan savaş karşısında müzakerelere giriştiği İngiltere ve Fransa ile yalnız bırakıyordu.

Bu durumda Türkiye, Sovyetlerle Batı dünyası arasında zor bir tercih karşısında kalmasına rağmen, bu iki dostluğu bağdaştırmak için çalışarak Sovyetler Birliği ile Batı arasında köprü olmayı deneyecektir.⁽²³⁵⁾

Her ne kadar 12 Mayıs Demeci ile 23 Ağustos 1939 Saldırmazlık Paktı'nın amaç ve metinlerinin birbirleriyle bağdaşmayacağı açık⁽²³⁶⁾ ve

(234) Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)" Bellekten, Cilt. XXXIX, s. 154 (Nisan 1975) s. 270

(235) Ülman, Haluk, "Türk-Sovyet Münasebetleri (1923-1960)" İkinci Cihan Savaşı İçinde" Forum Cilt: XIII, s. 154 (Ağustos 1960)s. 10, Burçak, R.S. a.g.e., s. 66

(236) Bilge, Suat, a .g.e. s. 133

Moskova Büyükelçisi H.Aktay, Ankara'ya gönderdiği telgrafta⁽²³⁷⁾ "Sovyetlerin Almanlarla imza ettiği saldırmazlık paktı, herhangi bir devletle yardımlaşma esasına dayanan bir antlaşma yapmasına manidir" uyarısının alınmasına rağmen Türkiye, Sovyetlerle girdiği Yardımlaşma Paktı müzakeresine devam edecektir.

---

(237) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 224

II. B Ö L Ü M

A- SAVAŞIN BAŞLAMASINDAN ALMANYA'NIN RUSYA'YA SALDIRISINA KADAR

1- Savaşın Başlangıcı ve Türkiye

23 Ağustosta imzaladığı saldırmazlık Paktı ile kendisine karşı oluşturulmak istenen İngiliz-Fransız-Rus ittifakını engelleyen ve böylece doğu sınırlarını güvence altına alan Almanya, 1 Eylül 1939'da savaş ilan etmeksizin Almanya-Polonya sınırını geçerek Almanya-Polonya savaşını başlatmış oldu.⁽²³⁸⁾

Polonya ile ittifaklara ve garantilere rağmen İngiltere ve Fransa, Polonya'nın coğrafi konumu ve hazırlıksız oluşları nedeniyle, bu devletin yardımına gidemeyip 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmekle yetindiler.⁽²³⁹⁾ Böylece, batı cephesinde sükunetin sürdüğü "Garip Savaş" dönemi başlamış oldu.

a) Türk-Sovyet Görüşmeleri (Moskova 26 Eylül-16 Ekim 1939)

23 Ağustos tarihli Alman-Sovyet Paktının ve bir hafta sonra başlayan 2.Dünya savaşının Türk dış politikası üzerindeki ilk etkileri, Sovyetler Birliğinin tutumunda meydana gelen değişikliklerle başlamıştır. Nitekim 4 Eylül'de Sovyet Büyükelçisinin verdiği notada⁽²⁴⁰⁾ "tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostane münasebetler meselesini, daha başka bir tarzda ele almayı icap ettirdiği vurgulanmaktaydı. Trentieff, 6 Eylülde Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaretinde de⁽²⁴¹⁾ Alman-Sovyet Paktının yapılış gerekçelerini

(238) Büyük Savaş-İkinci Dünya Savaşı Tarihi (1939-1945) Çev: Fikret Arıt, Milliyet Yayınları, 1974 (İstanbul) s.37, Hans-Adolf Jacobsen, a.g.e., s. 9

(239) Jacobsen, Hans-Adolf, a.g.e., s. 173-174, Belge No:11-6, OTDP, s. 147

(240) Notanın metni için bkz. Monterux ve Savmaş Öncesi Yıllar, s. 225-226 Gürün, K.Dış İlişkiler s. 61, Ayrıca, 5 Eylül günü Moskova'da Türk Büyükelçisini kabul eden Molotov'da aynı dili kullanmış, H.Aktay'da Ankara'ya Sovyetlerin Almanya ile imzaladıkları saldırmazlık antlaşmasının Türkiye ile bir pakt yapmaya mani teşkil edeceğini" bildirmiştir. Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 225

(241) Bilge, Suat, a.g.e. s. 131-132.

anlatmış ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile arasındaki yaklaşımını değiştirmesini istemiştir.

Sovyetler Birliğinin tutumundaki bu değişikliğin sebebi Almanya'nın baskılarıdır. Alman hükümeti ve 5 Eylül tarihinde Moskova Büyükelçisi Schulesburg aracılığıyla, Sovyetler Birliği üzerinde baskı yaparak, Türkiye'nin Batı ile ittifak görüşmelerini kesmesi için sovyetlerinde çaba sarfetmesi gerektiği, Türkiye'nin tarafsız kalmasının, Alman-Sovyet ittifakı için çok önemli olduğunu resmi olarak bildirmiştir.⁽²⁴²⁾ Almanya'nın üzerinde durduğu nokta, Romanya'ya gelebilecek muhtemel yardımın Boğazlardan geçmesinin şart olduğu, bu nedenle Türkiye'nin tarafsızlığı sağlanırsa böyle bir ihtimalin ortadan kalkacağı idi.

Görülüyorki, Sovyetler Birliği Saraçoğlu'nun Moskovaya gelişinden 20 gün önce Alman baskısıyla karşılaşmış ve bu baskı sonucu Türkiye ile müzakerelerini uzun süredir devam ettirdikleri karşılıklı yardım pakti görüşmelerini, pakti gerçekleştirmek için değil, bir takım baskılarla Türkiye'yi tarafsızlaştırmak istedikleri ortaya çıkmaktadır.

Sovyet politikasında meydana gelen bu değişikliğe rağmen Ankara, Sovyetlerle bir pakt yapılabileceği yolundaki ümidini muhafaza ediyor⁽²⁴³⁾ en azından Sovyet tutumunun mahiyetini ve derecesini anlamak istiyordu. Bu nedenle, bir taraftan Sovyetlerle dostluğun devamını sağlama ve Sovyetlerle Batılılar arasında kurulan bağları yeniden tesis ederek iki dostluğu bağdaştırmak⁽²⁴⁴⁾ amacıyla, Sovyet hükümetinin 4 Eylülde verdiği şifai tebliğine Boğazlar bölgesine ve Balkanlar üzerine dışarıdan vaki olacak bir tecavüze karşı Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında karşılıklı yardımlaşmanın, zikri geçen ortak zeminin ifadesini teşkil edeceği noktai nazarında kezalik paylaştığımız⁽²⁴⁵⁾ bildirilmiş ve 4 maddelik bir

(242) Alman sefini Schulanburg'dan Alman Dışişleri Bakanlığına gönderilen 2 ve 5 Eylül 1939 tarihli telgraflar Sovyet-Nazi Siyasi Münasebetlerine ait Gizli Vesikalar ve Türkiye, Ter: H.Keleş, İstanbul 1948s. 3 ve 4, Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, s. 118 Nazi-Soviet Relations, s. 85-87, 88

(243) Türkiye, Sovyet-Alman antlaşmasını Polonya konusunda yapılmış geçici bir antlaşma olarak görüyor, bu sebeple sağlam olduğuna inanmıyordu. Mossigli, R. s.272

(244) Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri..... s. 199

(245) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 226

andlaşma projesi teklif edilmiştir. (246)

Sovyet Büyükelçisinin 15 Eylül tarihinde Saraçoğlu'nu Moskovaya daveti / yenilemesi üzerine Saraçoğlu Başkanlığında bir Türk heyeti Moskovaya gitmek üzere 22 Eylülde İstanbul'dan ayrılmıştır. (247)

Uzun süredir görüşülen ve taslağı neredeyse hazır hale gelen Türk-Sovyet yardımlaşma paktı üzerinde ilk görüşmeler 26 Eylül akşamı başlatılmış, "Sovyet tarafı Türk-İngiliz-Fransız İttifakının hükümlerini öğrenmeyi tercih etmişler ve Türkiye'nin bu ittifak ile alacağı taahhütleri biraz şumulle bulduklarını ve Rus rezervi maddesini de yeter ölçüde teminatlı görmediklerini belirtmişlerdir. (248) Ayrılmak üzere iken Molotov yeni görüşme gününü belirtmeyerek "yarın hemen dışişleri bakanı geliyor, bir iki gün onunla meşgul olacağız" demiştir. (249)

Gerçektende 27 Eylül'de Moskova'ya gelen Ribbentrop ile Molotov arasında Polonya'nın paylaşılması ve Baltık ülkelerindeki nüfuz sahalarını tespit etmek için görüşmeler başlamış ve 28 Eylül'de imzalanan yeni antlaşma ve gizli protokoller ile (250) iki ülke arasında 1941 Haziranına kadar sürecek olan ittifakın hudutları kesinleşmiştir.

Sovyetlerin Türkiye ile bir antlaşma yapmaya eskisi kadar istekli olmayacağını düşünen Saraçoğlu'nun, görüşmelerin yeniden başlatılmamasından sabırsızlık duyduğu 29 Eylülde Ankara'ya göndermiş olduğu" konuşmalardan bir şey çıkmayacağı anlaşılır ise, hemen yarın

(246) A.g.e., s. 226-227 Bu andlaşma projesinde Türkiye'nin Sovyet Hükümetine haber vermeden İngiltere ve Fransa ile tam bir andlaşma yaptığı yolundaki tarizde cevaplanmıştır. s.227

(247) Heyette, Saraçoğlu, Dışişleri Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, F.Cemal Erkin, ve özel kalem müdürü Zeki Polat vardır. (Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.229, Erkin F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri....s. 140, C.Açıkalın'ın Anıları, s.1009) Türkiye Moskova görüşmesine o kadar önem vermektedir ki, Moskovaya, yola çıkan heyeti, TBMM Başkanı ve Milletvekilleri Başbakan ve kabine üyeleri, Cumhurbaşkanı genel katibi ve başyaveri ile, kardiplomatlar tarafından 21 Eylül akşamı Ankara'dan uğurlanmıştır. Burçak, R.S. a.g.e., s. 77

(248) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 229, Burçak R.Salim, a.g.e., s. 79. Bilge, Suat, a.g.e. s. 134-136, (Bu eserde görüşme Moskova B.elçisi H.Aktayın tuttuğu notlar konuşma biçiminde ele alınmaktadır.)

(249) Barutçu, Faik Ahmet, Siyasi Anılar (1939-1954) Milliyet Yay. İstanbul 1977, s.12

(250) 28 Eylül 1939 Tarihli Alman-Sovyet Sınır ve Dostluk Antlaşması için bkz. Jacobson, Hans-Adolf, s. 175-177.

olmadığı takdirde ertesi gün hareket etmemiz mukarrerdir.⁽²⁵¹⁾ şeklindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Ancak kendisine İnönü'nün son düzenlemesini yaptığı "...mühim mesele, niyetlerine bir teşhis koymaktır. Bu maksatla müzakere ve teması sükunetle ve metanetle takip ediniz" talimatı gönderilerek görüşmelerin devamı istenmiştir.

Türk-Sovyet heyetleri arasındaki görüşmeler 1 Ekim tarihinde yeniden başlarken Sovyet heyeti, Almanya'nın istekleri doğrultusunda⁽²⁵²⁾ yeni görüşler ileri sürmüştür. Stalin 1 Ekim tarihli toplantıda Türk-İngiliz ittifak hükümlerini, Türkiye'nin taahhütlerini ulusal güvenlikleri açısından tehlikeli bulduklarını Türkiye'nin bu taahhütlerden vazgeçmesi gerektiğini muhtemel bir Sovyet-İngiliz veya Sovyet-Fransız çatışmasında Türkiye'nin tam tarafsızlığını ve Balkanlara veya Boğazlara yada Karadenize bir saldırı olursa iki ülkenin ortak hareket etmesini istedi.⁽²⁵³⁾ Saraçoğlu'nun izlenimlerine göre, Sovyetler, Türk-İngiliz deklarasyonunun 3.maddesi ile Türkiye'nin Romanya ve Yunanistan için aldığı taahhüdün kaldırılması ve Türkiye'nin yine bu antlaşmada Sovyetler için koyduğu çekince yerinde kalmakla beraber, İngiltere ve Fransa Rusya ile bir savaşa girerlerse, Türkiye'yi bu devletlere yardım etmeye mecbur etmez⁽²⁵⁴⁾ cümlesi ilave edilirse,

a) Boğazlar Karadeniz ve Avrupa Türkiyesi için karşılıklı yardımlaşma paktı yapacaklarını,

b) Balkanlar için bir konsültasyon maddesi kabul edeceklerini,

c) İngiltere ve Fransızlara karşı çekinceyi, antlaşmaya bir Alman rezervi koyma kaydıyla bir antlaşma yapabileceklerini

(251) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 230, Bilge, Suat, a.g.e., s. 137

(252) Sovyetler nezdinde bu yöndeki Alman girişimleri için bkz. H.Keleci, a.g.e., s. 5-6 ve 7 de, 17 Eylül ve 2 Ekim tarihli belgeler.

(253) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 230-232, Erkin, F.C., s. 143-145, Gürün, K. Dış İlişkiler ....., s. 64-65, Bilge, Suat, a.g.e., s. 137-139

(254) Gürün, K. Dış İlişkiler ....., s. 64, C.Açıklanmış Anıları, s. 1012

belirtmişlerdir.⁽²⁵⁵⁾ Görüşmede ayrıca, Boğazların Sovyetler Birliği dışındaki devletlere kapanmasını öngören gizli bir protokol yapılması önerilmiştir.⁽²⁵⁶⁾

Saraçoğlu'nun deyimiyle bir "boğuşma" niteliğinde geçen bu görüşmelerde Türk tarafı Sovyet isteklerini kabule yanaşmamış ve gelecekteki durum hakkında oldukça yerinde fikir edinmişlerdir. Nitekim Saraçoğlu Ankara'ya yaptığı değerlerdirme telgrafında, Romanya'nın tehlikeye girdiğini, Yunanistan içinde Romanya'ya bağlı bir tehlike hissedildiğini ve Oniki Adanın Türkiye'ye teklif edildiğini⁽²⁵⁷⁾ bildirmektedir.

Saraçoğlu'na Cumhurbaşkanı İnönü ve Balkanlar Kurulu'nun tasvibinden geçen şu talimat verilmiştir.⁽²⁵⁸⁾

- Antlaşma, bildirildiği şekilde yapılmak kaydıyla, Stalinin üzerinde ısrar ettiği a ve b teklifleri tarafımızdan kabul olmuştur.

- Ancak, üçlü ittifak antlaşmasının (Türk-İngiliz-Fransız) metnini değiştirmek her üç hükümetin yetkisi altınad bulunduğu için değişiklikleri sağlamak maksadıyla İngiltere ve Fransa nezdinde teşebbüse geçtik...

- Türkiye ve Sovyet Rusya birbirlerine Karadeniz, Avrupa Türkiyesi ve Boğazlar üzerinde karşılıklı yardımlaşma verecekler. Balkanlarda vaki olacak bir taarruz için istişareye girecekler.

- Kayd'ı ihtirazi protokolü her iki andlaşmada da aynı olacak, yani Stalinin teklif ettiği gibi b fıkrasındaki ilave Türk-Rus antlaşmasınada derc edilecektir.

---

(255) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 231, Burçak, R.S. a.g.e., s. 84-85

(256) Bu tasarinin metni için bkz. Bilge, Suat, a.g.e., s. 138-139, C.Açıkafın'ın Anıları, s. 1012, Burçak, R.S., a.g.e., s. 85-87.

(257) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 232-233

(258) Montreux ve Savaş öncesi Yıllar, s. 233-234, Burçak, R.S., s. 90-91.

Görülüyorki Ankara, Sovyet Rusya ile bir yardımlaşma paktı yapılmasına çok önem veriyor, bu sonucu elde edebilmek için olumlu ve yapıcı davranıyordu. Türkiye bu doğrultuda, İngiltere ve Fransızlarla yapmış olduğu müzakereler sonucu ortaya çıkan ve yalnızca imzası halen ittifakla üzerine aldığı taahhütleri, Sovyetlerle yapmak istediği yardımlaşma Paktı ile uzlaştırmaya ve böylelikle Batı ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmaya çalışıyordu.

Bu amaçla, vakit kaybetmeksizin gerek Ankara'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri nezdinde, gerek Londra ve Paris Büyükelçilikleri vasıtasıyla durumu izah eden Türk Hükümetine, İngiltere anlayışla yaklaşmış, ancak Fransız Başbakanı Deladier böyle bir tadilin kabulünün, Almanya için büyük bir zafer İtalya içinde bir teşci olacağını ifade ile, yardımlaşma hükümlerinin değiştirilmemesini istemiştir. (259)

Bu durum, Türk hükümetinin ısrarı ve Sovyetlerin henüz kaybolmadığını vurgulaması ve Saraçoğlu'nun Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi ve Fransız Maslahatgüzarı nezdindeki girişimleri sonucu çözümlenerek, İngiltere ve Fransa, Türk-Sovyet Paktının imzada önce kendilerine gösterilmesi ve her iki antlaşmanın aynı zamanda imza edilmesi şartı ile Moskovanın istediği değişiklikleri kabul etmişlerdir. (260)

Bu görüşme ve yazışmalar 10 gün kadar zaman almış, Saraçoğlu'na, İngiliz ve Fransızların onaylarının alındığına dair telgrafın gelmesi üzerine görüşmelere 13 Ekim'de yeniden başlanılmıştır. Ne varki bu süre zarfında Sovyetlerin tutumlarında Alman baskısı sonucu yeni bir değişiklik ve uzlaşmaz tavır meydana gelmiştir.

Şöyleki, Ribbentrop 2 Ekim günlü telgrafıyla Moskovadaki Alman sefiri Schulesburg'a "Ruslar kuvvetle itiraz ederlerse Türkiye'nin

(259) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 236

(260) A.g.e., s. 239, Burçak, R.Salim, s. 92, Bilge, Suat, s. 140 ve C.Açıklık'ın Anıları, s. 1015-1016.

İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma paktını imzalamaktan vazgeçebileceği yolunda istihbaratları bulunduğunu bildirerek, Molotov'un bu yönde çalışması için talepte bulunmasını istemiştir.⁽²⁶¹⁾ Ribbentrop 7 Ekim tarihinde yeni bir talimatla, 2 Ekim tarihli telgraf doğrultusunda Schulenburgden girişimlerini yinemesini ve Sovyet Hükümeti Türklerle bir anlaşma yapmaktan kaçınmıyorsa, Alman-Rus Paktı doğrultusunda, anlaşmaya Alman çekincesi konulmasını istemiş ve bunun Stalinin vaadi olduğu hatırlatılmıştır.⁽²⁶²⁾

Bu baskılar altında başlayan 13 Ekim görüşmelerinde Molotov, Türkiye'nin hertürlü tavizi vermesine karşılık, Türk-Sovyet antlaşması için yeni şartlar ileri sürmüştür. Molotov Almanya'nın teşebbüsü üzerine bir Alman rezervi koymak zorunda olduklarını ve Almanlara bu konuda söz vermiş olduklarını bildirmiş, ancak Saraçoğlu'nun itirazı üzerine konuyu hükümete götüreceğini belirtmiştir.⁽²⁶³⁾

Bu toplantının en dikkat çekici noktası Sovyetlerin daha önce ortaya attıkları ancak vazgeçtikleri Boğazlarla ilgili tekliflerini yeniden ortaya atmalarıdır. Saraçoğlu bunu reddetmiş ve durumu Ankara'ya bildirerek talimat beklemiştir.

Başbakan Saydam'ın kendisine gönderdiği talimatta⁽²⁶⁴⁾ İkinci defa ortaya atılan Boğazlar meselesinin tekrar bertaraf edilmiş olmasını tabii gördüğünü ve bir daha bahis konusu olamayacağını ümit ettiğini, Alman rezervinin, Türk-Rus antlaşmasının manasını tamamen değiştireceğini ve İngiliz ve Fransızlar'ın bunu müzakereye dahi yanaşmayacağını belirterek bu konuda ısrarın, Sovyetlerle antlaşmayı düşüreceğini bildirmiş ve Ankara'ya Türk-Sovyet antlaşması metnini göndermesini istemiştir.

(261) Nazi-Soviet Relations, s. 100, H.Keleşci, a.g.e., s. 6-7: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 239

(262) Nazi-Soviet Relations, s. 117, H.Keleşci, s.8, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.239-240

(263) Montreux ve Sakvaş Öncesi Yıllar, s. 240, Erkin, F.C. Türk Sovyet İlişkileri..s. 143, Bilge, Suat, s. 141-142, Gürün, K. Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s.70, C.Açıkalin'in Anıları, s. 1016

(264) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 243.

Saraçoğlu ile Molotov arasındaki 4. ve son görüşme 16 Ekimde yapılmıştır. Sovyetler görüşmenin hemen başında "Türkiye ve Sovyetler Birliğinin boğazlar ve Karadeniz bölgesinde ortak menfaatlerinin en tesirli şekilde korunması için, Montreux sözleşmesinin 20. ve 21. maddelerinde derpiş edilen şartlar dahilinde Karadenizde sahili olmayan devletlerin harp yardımcı ve askeri nakliye gemilerinin boğazlara kabul edilmemesi amacıyla sözleşmenin ve özellikle 20. ve 21. maddelerinin uygulanması alanında danışıklı davranmaları lüzumu üzerinde iki hükümetin mutabakat şartını ileri sürmüşlerdir.⁽²⁶⁵⁾ Saraçoğlu'nun önerisi reddetmesi üzerine görüşmelerin kesilmesine ve teklifin Türk hükümetine yapılması durumunda devamına karar veriliyor.⁽²⁶⁶⁾ 17 Ekimde yayınlanacak ortak bildiri konusu görüşülmüş ve bu bildiri 18 Ekimde Moskova ve Ankara'da yayınlanmıştır.⁽²⁶⁷⁾

Ankara'ya dönüşte Terentieff, Saraçoğlu'nu 25 ve 27 Ekimde ziyaret ederek görüşmeleri yeniden açmaya çalışmış, ancak Saraçoğlu, "Boğazlar için bir protokol yapmaktan ve Alman çekincesi koymaktan vazgeçmeyi şart olarak ileri sürmüştür."⁽²⁶⁸⁾

Görüşmelerin başarısızlığa uğraması Türk kamuoyunda ve CHP Parti Gurubunda kızgınlık yarattığı gibi "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği söylentileri yayılıyor"⁽²⁶⁹⁾ Bunun üzerine CHP gurup toplantısı sonunda, antlaşmanın gerçekleşmemesinin sebepleri şu şekilde açıklanıyor.

1- Boğazlar üzerinde Türkiye'nin milletlerarası taahhütlerden başka taahhütlere girmesi mümkün değildir.

(265) Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri..., s. 147-148, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 243-245, OTDP, s. 149, Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", Vol:XXIII no:4, 1947, s. 481

(266) Bilge, Suat, s. 144, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 244

(267) Ayın Tarihi, No: 71 (Ekim 1939), s. 71-72, Gürün, K. s.73, Burçak, R.Salim, s. 102

(268) Bilge, Suat, a.g.e, s. 145

(269) A.g.e., s. 145

2- Türkiye'den istenen yardım karşılığında Türkiye'ye verilen yardım birbirlerini karşılamıyor. Dengesizlik oluyor.

3- Bu biçimde bir antlaşmayı Sovyetlerin bilgisi altında İngiliz ve Fransızlara karşı yüklediğimiz vecibeler ile teliz etmek mümkün görülmemiştir. (270)

Dışişleri Bakanlığının 25 Ekim 1939 tarihli genelgesinde de "müzakereleri akamete uğratan hakiki sebep bizimle bir mukavele yapmak veya yapmamak hususunda Sovyetlerde hasıl olan ve halen devam etmekte olan tereddüttür. Bu tereddütü, davet tarihi ve oraya muvasalatım gününe kadar ve muvasalatım esnasında vuku bulmuş olan askeri ve siyasi hadiseler doğurmuştur. Yani davetten sonra Polonya işgali, 1. hudut tespiti, Ribbentropun gelişi, 2. hudut tespiti ve şimal devletleriyle yapılan muamele ve mukaveleler gibi hadiseler doğurmuştur. Tereddütü doğuran bir diğer sebepte Sovyetlerin garp cephelerindeki askeri hareketi ciddi hareket olarak telakki etmemeleridir. Nihayet 3.bir sebepte Almanya'nın Sovyetler nezdinde yaptığı.... teşebbüstür. (271)

C.Açıklan, görüşmelerin sonuçlanmaması nedenini, Sovyetler Birliğinin Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaktan hoşnut kalmaması olarak görüyor. (272) Heyetin bir diğer üyesi F.Cemal Erkinde, Saraçoğlu ile Ribbentrop'un aynı zamanda Moskova'da bulunmaları bir tesadüf olarak değil, Sovyetlerin iki Dışişleri Bakanını birbirine karşı kullandıklarını, belirtmektedir. (273)

Sovyetler Birliği tarafının görüşleri ise şöyledir. Molotof Sovyetler Birliği Meclisinde 31 Ekim 1939'da yaptığı bir konuşmada, Montreux sözleşmesinin değiştirilmesini ve Boğazlarda tercihli durumda

(270) A.g.e., s. 145-146, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 245

(271) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 246-247, Kunalalp, Zeki, A.g.e., İkinci Telgraf: 25 Ekim 1939 Tarihli Genelge-Moskova Görüşmeleri s. 28-38, Bilge, Suat, a.g.e., s.146

(272) "Turkeys International Relations", s. 482

(273) Erkin, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri....., s. 154-155.

olmayı istediklerini yalanlamış, sınırlı bir yardımlaşma paktı yapılamayışını, Türkiye'nin Sovyet tarafının kendisini Almanya ile çatışmaya sürüklememesi ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçirilmemesi isteklerini reddetmesine bağlamaktadır.⁽²⁷⁴⁾

Investia gazetesinde, Paktın yapılamayış nedenini açıklamak yerine, Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşmasını kötümeye yönelmiş ve Türk-Sovyet Yardımlaşma Paktını, İngiltere ve Fransa diplomasisinin Sovyetler Birliğini Almanya'dan ayırmak için kullandıklarını iddia etmektedir.⁽²⁷⁵⁾

Sebepler ne olursa olsun, Moskova görüşmelerin istenilen biçimde sonuçlandırılmaması, Türkiye'nin dış politikasında ulusal kurtuluş savaşından beri önemli bir etken olan Sovyet dostluğu zayıflıyor, iki devlet arasında .... bir siyasal gerginlik dönemi başlamış oluyordu.⁽²⁷⁶⁾

b) Türk-İngiliz-Fransız İttifakı (19 Ekim 1939)

İlan edilen deklarasyonları müteakip, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında kesin antlaşma üzerine görüşmeler başlatılmış, Türkiye kesin antlaşma için bir takım şartlar ileri sürmüştü. Bu şartlar arasında İngilit-Türk ittifakının İngiliz-Sovyet şartına bağlanması⁽²⁷⁷⁾ Türk-Sovyet ittifak antlaşması görüşmelerinin, istenilen sonucu verememesi nedeniyle ortadan kalkmış oluyordu.

Türkiye'nin ileri sürdüğü bir diğer şart olan, Türkiye'ye iktisadi ve askeri yardım konusunda da Nisan ayından itibaren başlayan görüşmelerde Türkiye'nin üstleneceği yükümleri yerine getirebilmesi için yeterince savaş gereçlerine ekonomisini güçlendirmek ve almanya'nın etkisinden kurtarıp Batılıların serbest döviz ile yapılan ticaretine uydurabilmek

(274) Degras, Jane, 'Soviet Documents' on Foreign Policy, III.Cilt. Candan 1961, s. 397-398
den zikreden, Bilge, Suat, a.g.e., s. 147

(275) Ayın Tarihi, No: 71 (Ekim 1939) s. 114

(276) Çelik, Edip, 100 soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, s. 104-105

(277) Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 105

üzere parasal yardıma gereksinimi olduğunu duyurmuş, bu doğrultuda ilk ayrıntılı isteğini 14 Temmuzda İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine verilen muhtıra ile⁽²⁷⁸⁾ şöyle açıklamıştır.

1- Karşılığında savaş gereçleri almak üzere 35 milyon Sterlinlik kredi.

2- Türk ekonomisini ve parasını güçlendirmek üzere 15 Milyon Sterlinlik altın verilmesi ve bunun tütünle ödenmesi.

3- Serbest döviz gereksinimlerini karşılamak ve ödemeler dengesini kurmak üzere, 10 milyon sterlinlik kredi.

İngiliz ve Fransız hükümetleri Türk isteklerini imkan dahilinde ortaklaşa karşılamak üzere görüşmelere girişmişler, 23 Ağustosta Alman-Sovyet Paktı yapılıncaya, yardımla ilgili İngiliz Fransız görüşmeleri hızlandırılmış ve İngiliz Büyükelçisi 1 Eylülde Türk hükümetine istenilen yardımını imkanlar ölçüsünde karşılanacağını bildirmiştir.⁽²⁷⁹⁾

Bu arada Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar ve ortak eylemler konusunda da tarafların Genelkurmaylarınca müzakereler yürütülmüş, diğer taraftan antlaşma tasarısı üzerinde de mutabık kalınarak⁽²⁸⁰⁾ antlaşma ve ekleri 28 Eylül 1939'da Ankara'da parafe edilmiştir.⁽²⁸¹⁾

Yukarıda da belirtildiği gibi Türk-Sovyet ittifak teşebbüsü başarıya ulaşamamış ve Moskova'daki Türk heyeti 17 Ekimde buradan ayrılmıştır.

(278) DBFP C. VI. s. 353'den zikreden İsmail Soysal, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" s. 398, Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 207-208

(279) DBFP, C.VII, s. 471, 787'den zikreden İsmail Soysal, a.g.m. s. 399.

(280) Bu amaçla yapılan görüşmeler için bkz. Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.205-210, İ. Soysal, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s. 400-402

(281) Soysal, İ. "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 402

Saraçoğlu daha yurda dönmeden 19 Ekim 1939'de Türkiye İngiltere ve Fransa arasında üçlü ittifak antlaşması imza edildi.⁽²⁸²⁾ Antlaşmaya göre⁽²⁸³⁾ Türkiye, bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda İngiltere ve Fransa ile görüşmelerde bulunacak ve her iki devlet Türkiye'ye tam olanakları ile yardım edeceklerdir.(1. madde) İngiltere ve Fransa bir Avrupa devleti tarafından Akdenizde bir savaşa yol açan bir saldırıya uğrarsa bu kez Türkiye bu devletlerle görüşerek, İngiltere ve Fransa'ya tüm olanakları ile yardım edecektir.(2.madde) Aynı maddeye göre bir Avrupa devletinin saldırısı sonunda Türkiye'nin Akdenizde bir savaşa girmesi durumunda, İngiltere ve Fransa Türkiye ile görüşerek yardım edeceklerdir. Fransa ve İngiltere Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garanti nedeniyle savaşa girdikleri takdirde Türkiye iki devletle görüştüktan sonra yardım edecektir.(3. madde) İngiltere ve Fransa yukarıdaki hükümler dışında bir Avrupa devletini saldırısına uğrarsa Türkiye tarafsız kalacaktır.(4. madde) Bir savunma niteliğinde olan Pakt (6. madde) Türkiye ile öbür iki taraf arasında karşılıklı olarakta geçerlidir. (7. madde)

Antlaşmaya ekli 1 sayılı Protokole göre hemen yürürlüğe girmiştir. 2. sayılı protokol, diplomasi tarihimize Sovyet çekincesi olarak geçmiştir. Bu protokol ile Türkiye üstlendiği yükümlerin onu Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemesini istemiştir ki, bu protokol savaş boyunca sık sık işletilecektir. 3.protokol ilede 5.maddenin 2. paragrafına açıklık getirilerek İngiltere ve Fransa'nın, bir Avrupa devletinin saldırısı, Bulgaristan yada Yunanistan sınırına erişir erişmez Türkiye'ye yardımın ve askeri işbirliğinin başlayacağını belirtmektedir.

Antlaşma günü antlaşmaya ek on maddelik "Askersel sözleşme" ve "Özel Anlaşma" (7.madde) imzası ile de Türkiye'nin bu konulardaki kaygıları giderilmiş ve savaş esnasında nasıl eyleme gidileceği ayrı ayrı gösterilmiştir.

(282) Joeschke, Gotthard, Türkiye Kronolojisi, Çev: Gülayşe Koçak, Ankara 1990, s. 19

(283) 8 Kasım 1939 günü ve 3738 sayılı kanunla TBMM'cğ onaylanan Antlaşma metni için bkz. Düstur, III.Tertip C.21, s.15-18, Burçak R.S."İngiliz-Fransız-türk İttifakı", s.369-371 Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s. 211-215, İ.Soyсал, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları s. 600-609 (Burada diğer kaynaklarda bulunmaya n özel anlaşma metnide vardır OTDP, s. 149-151, Gürün, K. Dış İlişkiler, s. 10-12.

Zeki Küneralp'in belirttiğine göre, Antlaşmaya bağlı özel bir andlaşma daha vardırki, Mittefikler Türkiye'ye askeri malzeme vermeyi vaad etmişlerdi. Bu yardım tahakkuk etmedikçe üçlü antlaşma geçerli sayılmayacaktır. (284)

Böylece, Türkiye İtalya'nın Akdenizde yarattığı tehlike ile başlayan ve Almanya'nın doğu Avrupa'da yayılması ile gelişen güvenlik endişelerini, Batı ile girdiği bu ittifakla gidermeye çalışıyor ve bu iki devletle kader birliği yapıyordu. Yine bu ittifak, Türkiye'nin izlemekte olduğu geleneksel tarafsızlık politikasında sonu olmuştur. (285)

Türkiye'nin "hiçbir devletin aleyhine olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yettiği sahada beynelmilel sulh ve kendi emniyetimizi masun tutmak gayretine matuf (286) olarak tanımladığı bu ittifaka, Sovyet Çekincesine rağmen Sovyet tepkisi beklenmeyen ölçüde sert olmuştur. Terentieff antlaşmayı aptallık olarak niteledi ve kısa bir süre sonrada sovyetler Birliği Türkiye'ye petrol sevkinin durdurdu. (287)

Türkiye'yi, İngiltere-Fransa blokundan kurtarıp Mihver blokuna çekmek amacıyla Haziran-Temmuz-Ağustos ayları boyunca diplomatik temaslarını sürdüren Papen, bunda başarılı olamamıştı. Ancak bu arada Türk ordusunun yüksek rütbeli generalleri ile kişisel görüşmeler yapan (288) basının önde gelen simalarıyla bu görüşmelerini sürdüren (289) Papen, bu yolla Alman politikasına sempati duyan bir grup oluşturmaya çalışmıştı.

Bu çabalar, hükümet çevresinde etkili olmamıştır ki, 19 Ekim 1939'da üçlü ittifak imzalanmıştır. Bu ittifakın yapılması üzerine Papen,

(284) Küneralp, Zeki, a.g.e., s. 44

(285) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 95

(286) İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1939'da TBMM'yi açış konuşması. Kop Kadri Kemal, a.g.e., s. 47-48

(287) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 95, İttifaka Sovyet tepkisi için bak, Ayın Tarihi,

No: 71 (Ekim 1939) Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri, s. 156-160

(288) Clasneck, J., s. 102

(289) Nadir, Nadi, s. 27-28.

Ribbentropun talimatı doğrultusunda sertleşecektir. Nitekim, 2 Kasım'da Saraçoğlu ile görüşecek ve Almanyanın tüm ikazlarına rağmen ittifakı imzalayan Türkiye'nin ittifak hükümlerine uyararak geçerli kılırsa, Türkiye'nin Almanya'nın düşmanları arasında yer alması sonucunu doğuracağını sert bir dille bildirmiştir.⁽²⁹⁰⁾

Siyasi açıdan yolları ayrılan Türkiye ve Almanya'nın arasındaki gerginliğin giderek artması Türkiye'yi endişelendirmiş, bu nedenle Saraçoğlu 16 Kasım'da yapılan görüşmede Papen'e Batılıların Türkiye'ye çok baskı yaptıklarından şikayet ederek Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin düzeltilmesini istemiş⁽²⁹¹⁾ Papende 26 Kasım'da yapılan bir görüşmede, hükümetinin ilişkileri geliştirmesine hazır olduğunu, bir ticaret antlaşması imzalamak istediklerini söylemiştir. Ancak İngiltere'nin baskısı ile Türkiye'nin krom vermekten kaçınması böyle bir antlaşmanın imzasını gerçekleştirememiştir. Nihayet Türkiye 8 Ocak 1940'da İngiltere ve Fransa ile krom antlaşmasını imzalayınca, Almanya Türkiye'deki tüm askerî ve sanayi uzmanlarını geri çağırmıştır.⁽²⁹²⁾

c- Balkan Antantını Canlandırma Teşebbüsleri

II. Dünya savaşının başlamasından sonra stratejik mülahazalar ön plana geçmiş ve hem müttefiklerin hemde Türkiye'nin politikası buna göre şekillenmiştir. Özellikle, bir taraftan Almanların diğer taraftan Sovyetlerin Doğu Avrupaya yerleşmesi ve Balkanları tehdit etmesi ile hareketli bir dönem başlamıştır.

Avrupada savaş başlayınca, İngiltere ve Fransa Balkanların stratejik durumu üzerine savaş konseyinde danışmalara girmişler 12, 22 Eylül ve 17, 19 Kasım 1939 günleri yapılan toplantılarda⁽²⁹³⁾

(290) ABAP, Seri D, Band VI, s. 291-292'den zikreden, Yavuz Özgüldür. Türk-Alman İlişkileri (1923-1945) A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 163

(291) Adı geçen Belge s. 327'den Y.Özgüldür, a.g.t. s. 164.

(292) Glasneck, J., s. 122

(293) Dışişleri bakanlığı, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 1-2

kendilerinin desteği ile Balkanlarda blok oluşturup Almanya'nın bu bölge üzerinden Akdeniz ve Boğazlara inmesinin önlenmesi düşünülmüştü. Balkan blokunun kurulmasında en büyük rolü Türkiye'nin oynayacağını düşünen müttefikler, İtalya'nın itirazı olacağı kuşkusunu ile bu devlet nezdinde santajlar yapmışlar⁽²⁹⁴⁾ ancak müsbet bir cevap alamamışlardır. Ancak mihver ülkelerinin Balkanlara sarkmasını önlemek ve Balkan ülkeleri arasında dayanışma yaratmak için İngiltere ve Fransa 1940 Baharında Belgrad, Atina, Bükreş ve Ankara'da diplomatik faaliyetlerde bulunmaya karar vermişlerdir.⁽²⁹⁵⁾

Türkiye'de hem kendi güvenliği hemde Balkan Paktı için çok önemli olan Bulgaristan ile yakında ilgilenmektedir. Nitekim Avrupa gezisi dönüşünde Menemencioğlu, Bulgaristan'a uğrayarak 12 Ocak 1940'da Başbakan ve Kral Boris ile görüşmüş ve savaşta Bulgaristan'ın tarafsız kalacağı vaadini almıştır.⁽²⁹⁶⁾ Bu girişim Balkan Paktının son toplantısı olan 2/3 Şubat 1940 Belgrad toplantısına giderken Saraçoğlu tarafından da denenmiş, Bulgar Başbakanı Köseivanof, Dobruca sorununu Avrupa'da barışın yapılmasına değin ertelemeye razı görünmüştü.⁽²⁹⁷⁾

Almanya'nın Avrupada genişleme peşinde bulunduğu ve Sovyetlerinde Finlandiya'ya saldırdığı bir ortamda yapılan Balkan Paktı konferansında Türkiye "Balkanların karşılaştığı ortak tehlike nedeniyle ortak karar ve tutum içine girilmesi sağrısında bulunmuş, ancak Almanya ve İtalya'dan çekinen Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan bu çağrıya uymamışlardır.⁽²⁹⁸⁾

Öte yandan İngiltere ve Fransa Büyükelçileri vasıtasıyla 15 ve 16 Nisan'da Saraçoğluna sözlü bir muhtıra vererek, Yugoslavya'nın İtalyan

(294) A.g.e., s. 2-3

(295) Bellef, Max, The Foreign Policy of Soviet Russia, (1929-1941) London 1947, vol:2, P.322 den zikreden, Dışişleri a.g.e, s. 3

(296) Soysal, İsmail, "Balkan Paktı" s. 206, C.Açıkafatın'ın Anıları, s. 1038-1039.

(297) a.g.e., s. 207

(298) a.g.m. s. 207

saldırısına uğraması ihtimaline karşı askeri önlemler alınması ve Türkiye'nin bu yolda Balkanlı müttefiklerine ön ayak olması⁽²⁹⁹⁾ istenmiş, Türkiye'de 24 Nisanda verdiği cevapta Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün bozulmasına Türkiye'nin ilgisiz kalamayacağını, böyle bir şeyin Balkanların güvenliğini tehdit edeceğini belirtmiştir.⁽³⁰⁰⁾ Görüşmeler sonunda devlet ve hükümeti engaze etmemesi koşuluyla Genelkurmaylar arasında görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca Ankara'daki Yugoslav Büyükelçisi Choumenkovitch, 16 Mayıs'ta Yugoslavya'nın tecavüze uğraması halinde Balkan memleketlerinin emniyetinin ne suretle temin edilmesi lazım geldiği hususunda Türk hükümetinin görüşünü sormuş⁽³⁰¹⁾ kendisine mukabili Yugoslavya tarafından verilmek şartıyla askeri bir antlaşmaya varmanın mümkün olduğu ve Genelkurmay başkanlarının Atınada istişarelere başlaması cevabı verilmiştir.⁽³⁰²⁾

1 Haziran günü İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinin Saraçoğlu'nu ziyaret etmesini müteakip Türkiye Atına Belgrat ve Bükreş büyükelçiliklerine, buldukları ülkenin Dışişleri Bakanlarına sunulmak üzere İtalya'nın harbe girmesi ihtimalinin artması karşısında müştereken bir seferberlik ilan etmek konusunda mutabık kalmamızda fayda görmezmissiniz?"⁽³⁰³⁾

Görüldüğü gibi, ikinci dünya savaşının çıktığı günden başlayarak, Türk dış politikasının amaçlarından biride, Savaşın Balkanlara yayılmasını önlemek olmuştur. Türkiye Almanya'nın çatışmayı Balkanlara doğru genişletmek isteyeceğine ihtimal vermiyordu. Nitekim İnönü Almanya Balkan

(299) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 3

(300) Aynı yer.

(301) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 5, Aynı soru diğer Balkan Paktı devletlerinede yöneltilmiştir.

(302) A.g.e., s. 6

(303) A.g.e., s. 7, Moskova Büyükelçiliğinede bir telgrafla "İtalya'nın harbe girmesi halinde Türkiye'nin kısmi seferberlik ilan edeceğini ve bu tedbirin Sovyetlerle ilgili olmadığınin Sovyet Hükümetine haber verilmesi istenmiştir.

ülkelerinden istediği ekonomik çıkarı askeri baskıya ihtiyaç duyurmayan barış ilişkileri içinde sağlamaktadır. Şu durumda Balkanlara sarkıp bütün Balkan uluslarını silahlı bir direnmeye yöneltecek bir askeri saldırı Almanya'ya kesin bir zafer kazandırmayacağına göre, Almanya kuvvetlerini dağıtmaktan ve müttefiklere karşı zayıflamaktan başka sonucu ve olumlu hiçbir yararı düşünülmecek bir eyleme neden girişsin"⁽³⁰⁴⁾ demektedir. Türkiye revizyonist politika izleyen Bulgaristan'ın fırsattan faydalanmak istemesinden korkuyor⁽³⁰⁵⁾ diğer taraftanda İtalya'nın Yugoslavya'ya çıkacağından endişe duyuyordu.

2- Fransa'nın Çökmesi, İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Türkiye

Almanya'nın Polonyayı istila etmesi ve ardından bu ülkeyi Sovyetler Birliği ile paylaşmasından sonra, savaş bir süre kuzey ülkelerine yönelecek, Sovyetler Finlandiya'ya saldırıp bu devleti barışa zorlayarak bir parça koparacak, ardından Almanya 9 Nisan 1940'dan itibaren Danimarka ve Norveç'i işgale başlayacaktır.⁽³⁰⁶⁾

Bu devletlerin işgali Almanya'nın doğu ve Kuzeyini güvenlik altına almasını sağlamış ve Hitleri batıya yöneltmiştir. Bunun sonucu olarak Alman orduları 10 Mayıs 1940'da Belçika ve Hollanda'ya girmişlerdir. Böylece savaş Batı cephesine kaymış, 3 Eylül'den beri birbirlerine savaş ilan etmelerine rağmen sıcak bir çatışmaya girmeyen İngiltere ve Fransa ile Almanya'yı yüzyüze getirmiştir.

İngiltere ve Fransa Norveç'ten sonra sıranın kendine geleceğini bildikleri için, savaşı Belçikada yığınak yaparak karşılamak istedilerse de Belçika tarafsız oluşu ve Almanya'yı kızdırmamak için bu teklifi

(304) Barutçu, Faik Ahmet, Siyasi Anılar (1939-1954) İstanbul 1977, s. 40.

(305) Ülman, A.Haluk, 2.Cihan Savaşının Başından Turman Doktrinine kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947 Ankara 1967, s. 27

(306) Büyük Savaş s. 42-49.

reddetmiştir.⁽³⁰⁷⁾ Buna rağmen savaş başlar başlamaz Belçikaya 500.000 kişilik kuvvet sokmuşlar, bu 27 Mayıs'ta Belçika'nın teslim olmasına engel olamamıştır.

Fransa'nın askeri yenilgisine az bir zaman kala, Almanya'nın müttefiki olan fakat o zamana kadar savaşa girmemiş bulunan İtalya 10 Haziran 1940'da Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmiştir. Bu durum Türkiye'yi ve Türk dış politikasını yakından ilgilendirmektedir.

Savaşın ilk devresinde "harp harici" bir politika izleyen Türkiye⁽³⁰⁸⁾ Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nında 10 Haziran'da Almanya'nın yanında yer alarak Fransa'ya savaş ilan etmesiyle savaş Akdeniz bölgesine yayılmış ve ittifak hükümlerine göre Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirmiştir.⁽³⁰⁹⁾

Nitekim İtalya'nın harbe girmesinin ertesi günü İngiliz ve Fransız büyükelçileri, Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu'nu ziyaret ederek ittifakın 2.maddesinin uygulanmaya başlamasını ve Türkiye'nin derhal:

- 1- İtalya ile ilişkilerini kesmesini
- 2- Genel seferberlik ilan etmesini
- 3- Deniz ve hava üslerini istifadelerine açmasını
- 4- İtalya'ya harp ilan etmesini⁽³¹⁰⁾ talep etmişlerdir.

Fransa'nın Alman taarruzu karşısında çökmek üzere olduğu sıralarda yapılan bu teklife uyararak harbe girmenin makul hiçbir izahı olamayacağını düşünen Hükümet, İngiltere ve Fransa'nın bu talebine menfi cevap verilmesini kararlaştırmıştır. Saraçoğlu Müttefik Büyükelçilerine 13

(307) Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, s. 688.

(308) Dışişleri Bakanı Saraçoğlu 13 Ocak 1940'da Türkiye'nin bîtaraf değil "harp harici" olduğunu ilan etmiştir. Ayın Tarihi, No: 74 (Ocak 1940) s. 252, Barutçu F.Ahmet, a.g.e. s. 44

(309) İttifakın 2.maddesinin 1 paragrafına göre "İngiltere ve Fransa bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda Türkiye, edimsel olarak İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapacak ve elinden gelen yardım ve desteği gösterecektir"

(310) İkinci Dünya Savaşı Yılları s.8, Kunalp, Zeki, a.g.e., 3.Telgraf, 14 Haziran 1940 tarihli genelge-İtalya'nın Harbe girişi) s. 39-45, Barutçu, F.A., s. 94, C.Açıkalin'in Anıları, s. 1053.

Haziran'da verdiği cevapta "bu günki durumda Türkiye'yi SSCB ile silahlı bir ihtilafa sevkedebileceği" gerekçesiyle, yani ittifakın 2 nolu protokolü gereği taleplerin Türk hükümetince kabul edilmediğini açıklamıştır.⁽³¹¹⁾ Türkiye'nin bu kararı alasında konuyu Sovyetlere götürmesi ve Molotov'un karşı çıkması ve hatta tehdit etmesi⁽³¹²⁾ ninde büyük rolü vardır.

Türkiye 14 Haziran'da, Paris'in Alman orduları tarafından işgal edildiği gün, resmen "savaş dışı" durumunu açıklamıştır.⁽³¹³⁾ Aynı gün Londra'da Harp kabinesinin yaptığı toplantıda izahat veren Lord Halifax, Türkiye'nin bu tutumuna, Fransa'nın çökmeye yüz tutmuş olmasına ilaveten, İtalya ve Almanya'nın ısrarı ile Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi tehdit etmesinin sebep olabileceğini açıklamıştır.⁽³¹⁴⁾

İngiltere Türkiye'nin savaş dışı durumunu kabul etmekle birlikte 16 Haziran 1940 tarihli bir mektupta, Saraçoğlu'ndan, İtalya ile diplomatik ilişkilerini kesmesini ve durumunu aleni bir beyanatta açıklamasını istemiştir.⁽³¹⁵⁾ Türk hükümeti mektuba cevap hazırladığı sırada, Almanya'nın Fransa'da süratle gelişen askeri hareketi sonucu mPatain hükümetinin mütareke talep etmesi üzerine, İngiliz teklifinde yer alan tedbirlerin alınmasının savaşa sebep olabileceği gerekçesiyle kabul etmemiştir.⁽³¹⁶⁾ Neticede Başbakan Saydam 26 Haziran 1940'da TBMM toplantısında yaptığı konuşmada İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükümeti etrafıyla tetkik etmiş ve üçlü muahedenin cüz'ü mütemmimi olan 2 numaralı protokol hükmünü tatbik karar vererek icabeden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye, halihazırdaki gayri muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir"⁽³¹⁷⁾

(311) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 8, C.Açıkalin'in Anıları, s. 1055.

(312) Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye" s. 150, Gürsel, Haluk F. Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, İstanbul 1968, s. 214, Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri... s. 162

(313) Kuneralp, Zeki, a.g.e., 3. Telgraf 14 Haziran 1940 Tarihli Genelge, s. 39-45, Aynı gün CHP Meclis Gurubunda tartışmalar olmuş, Recep Peker Rus rezervinin kullanılmasının ahden doğru ve dürüst olmayacağını söylemiştir. Asım Us, a.g.e., s. 449.

(314) British Foreign Policy in second, World War, s. 246'dan naklen, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 10.

(315) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 11.

(316) A.g.e., s. 12

(317) A.g.e., s.12, Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 105, Gürün K. Dış İlişkiler... s. 16

Bu beyanatı İngiltere, Türkiye'nin tam bir tarafsızlığa kaydığı şeklinde yorumluyorsa da, daha tatmin edici bir beyanat yapılması için ısrar etmemiştir. Zira Fransa'nın Almanya tarafından safdışı bırakılmasından sonra kendii için Türkiye'nin sağladığı stratejik değer farkındadır. Çünkü Türkiye'nin bu dönemde savaşa katılması demek, Almanya ve İtalya'nın saldırısını üzerine çekmek ve Sovyetlerinde bazı toprakları önleyici mahiyette ilhakını davet etmek demek olacağı gibi, çatışma alanının Balkanlar ve ortadoğu'ya genişlemesi sonucunda beraberinde getirecekti.

Kaldı ki, K.Hugessen, Haziran ortasında İnönü ile bir görüşme sırasında müttefik taleplerini tekrar edince, İnönü, kendisine Türkiye'nin İngiltere ile bir pakt imza ettiğini, çünkü kendi güvenliğini İngilterenin garantisi altında gördüğünü, fakat bu paktın Fransa'nın çöküşü ile artık uygulanamayacağını belirtiyor ve Türkiye'nin ancak kendisine saldırıldığı takdirde gerektiğinde müttefik yardımı olmaksızın da savaşacağını söylemişti.⁽³¹⁸⁾

Türkiye'nin tarafsız kalma kararında temel etkenlerin başında Sovyetler Birliğinden ciddi olarak çekinmesi olduğunu düşünen İngiltere bu çekingenliği ortadan kaldıracak sebepleri ortadan kaldırmaya çalışacak ve böylece Türk Hükümetinin tutumunu değiştirme kanısına varmıştır.

Haziran sonlarında, Sovyetler Birliğinin Baserebya'yı Romanya'dan istemesi ve Romen Hükümetinin bu isteklerini kabul etmesi ve İngiliz garantisinden tek taraflı olarak vazgeçmesi ortaya yeni bir durum çıkarmaktaydı.

İngiltere, Sovyetlerin bu hareketini, Almanya ve İtalya'ya danışılmadan, savunma amaçlı bir hareket olarak değerlendirmiş ve aslında bu hareketin Sovyetlerin, Mihver kuvvetlerinin Balkanlara inmesinden

---

(318) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 106.

endişe duymakta olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁽³¹⁹⁾ Diğer taraftan Sovyetlerin fırsattan faydalanarak askeri durumlarını sağlamlaştırılmalarının ve güneye sarkmalarının, Türkiye'yi Mihver ülkelerine itebileceğindende endişe duymaktaydılar.⁽³²⁰⁾

3- Almanya'nın Sovyetleri Türkiye'ye Karşı Kışkırtma Teşebbüsü

Fransa'nın yenilmesi ve İtalya'nın mihver yanında savaşa katılmasının Türkiye'nin tarafsız bir politikaya kaydığını ve hatta Almanya'nın kazandığı askeri zaferlerin, siyasal ilişkilerde bir yumuşamaya neden olduğunu gören⁽³²¹⁾ Almanya bir taraftan Türkiye'yi kendine bağlanmaya mecbur kılmak, diğer taraftanda Sovyetler Birliğini Türkiye'ye karşı kışkırtarak Türkiye'yi İngiltereden uzaklaştırmak ve kendi korumasına yaklaştırmak⁽³²²⁾ ve bu arada Sovyetlerinde Batı ile arasını dahada açmaya yönelik olarak faaliyete başladı.

Almanya'nın bu amaçla Fransız Genelkurmayının, Fransa kuvvetleri hızla geri çekilirken bir vagona bıraktığı belgeler arasında bulunan Bakü petrollerinin bombardımanına ilişkin planı büyük ümitlerle 5 Temmuz 1940'da yayınladı.⁽³²³⁾

Yayınlanan belgede bahsi geçen olay şöyle gelişmiştir. Rusların Bakü'yü uçak bombardımanına ve yangınlara karşı savunmak ve korumak için Amerikalı mühendislerden görüş istediklerini ve mühendislerinde verdikleri karışıklıkta, oradaki toprağın Sovyet işletme biçimi nedeniyle petrole doygun hale geldiğini, yangın durumunda ateşin derhal yayılacağını belirttiklerini Amerikan sefirinden duyan Türkiye'nin Moskova sefiri bu bilgiyi Ankara'ya telgrafla iletir.

(319) British Foreign Policy in World War II. vol: 1, p. 503'den naklen İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 13.

(320) Aynı yer.

(321) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 131, Glasneck, J. A.g.e., s. 124.

(322) Bilge Suat, a.g.e., s. 149-150, İnönü, İsmet Olaylarla Dolu On Yıl, Ulus 15 Eylül 1947 Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri..., s. 164.

(323) A.g.e., s. 150, Dışişleri, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 94.

13 Mart 1940'da Saraçoğlu bu telgrafı Fransız sefiri Manigli'ye gösterir, Monigli modern bombardıman uçaklarının Suriye ve Irak'tan Bakü'ye gidebilmeleri için Türkiye yada İran geçmesi gerektiğini söyleyince, Saraçoğlu "İran'ın protestosundan mı çekiniyorsunuz der.

Monigli bunu Türkiye'nin güçlük çıkarmayacağı şeklinde yorumlayarak Hükümetine bildirmiştir. Yani Türkiye Fransa'nın Sovyetler Birliği'nin petrol kuyularını tahrip etmesine karşı çıkmamış. (324)

İşte Almanya bu belgeleri açıklamakta, bir yandan Batı ile Sovyetlerin, diğer yandanda zaten soğuk olan Türk-Sovyet ilişkilerini koparmayı amaçlamıştı. Bunu kolayca başardı ve Sovyet basını planı ve Türkiye'yi sert biçimde eleştirdi. Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Terentieff geri çağırıldı. (325)

Diğer taraftan yayınlanan belgeler, Türkiye içinde Batı yanlısı bir politika izleyen Saraçoğlu'nun düşürülmesine yönelik bir amacında taşımaktadır. Von Papen'in bu dönemdeki davranışlarına (326) ve Milletvekilleri arasında Dışişleri Bakanının eleştirilmesine (327) bakılırsa bunda da başarılı olmuş, ne varki İnönü, dış politikadan tüm hükümeti mesul tutmakta ve böyle bir değişiklik yapmaktan kaçınmaktadır. Başbakan Saydam'ın 12 Temmuz'da TBMM'de bir konuşma yapmayı gerekli görmeside olaya açıklık getirmektedir. Saydam "Bu belgelere itina ederek, Türkiye'ye samimiyetsizlik isnat edenler ve bu arada hiçbir zaman hadim alamayacaklarını bildikleri Türk ricalini zedelemeye uğraşanlara verilecek tek bir cevap vardır: Nefretle baş çevirmek...Türkiye Cumhuriyeti ricalinin kalması gitmesi oturması kalkması ancak TBMM'nin kararı ile olur." demekte (328) ve konuyu açıklığa kavuşturmaktadır.

(324) Olayın gelişimi Manigli'nin kitabında geniş bir şekilde izah edilmiştir. La Turquie Devant La Guerre, s.385-386-466-467, ayrıca Barutçu, Faik Ahmet, a.g.e. s. 130-139 (Özellikle Türkiye'deki tesiri için) Bilge Suat, a.g.e., s. 150-151, Gürün, Kamuran Türk-Sovyet İlişkileri, s. 217-218 Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 132-133

(325) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 132

(326) A.g.e., s. 134-135, Us, Asım, a.g.e., s. 456-457

(327) Barutçu, Faik Ahmet, a.g.e., s. 133-135

(328) Bilge, Suat, a.g.e., s. 151, Barutçu, F.A. a.g.e., s. 140, OTDP, s. 154 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İçtima 1, C.13, s. 73.

Menigli'nin Saraçoğlu'na yazdığı 5 Temmuz tarihli mektupla belgelerin tahrif edildiğini, kendisinin böyle bir izin için talimat almadığını ve zaten böyle bir iznin verilmeyeceğini biliyordum" demesi, Almanya'nın belgeleri maksatlı olarak yayınladığını ortaya koyduğu gibi, Sovyet basınında da konu fazlaca işlememiş ve Almanya amacına ulaşmamıştır.

Buna rağmen bu belgelerin açıklanması Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.⁽³²⁹⁾ Fakat Almanya'nın yayınladığı vesikalarda tercüme hatasının olduğunu kabul etmesi⁽³³⁰⁾ Türk dış politikasının masumiyetini ispatladığı gibi belgelerin yayınlanış amaçlarında ortaya koymuştur.

4- İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye

İngiltere bir taraftan Moskova'daki Büyükelçileri vasıtası ile Türk-Sovyet yakınlaşması temin etmek ve böylece harbe girmek için Türkiye'nin Sovyetler'den yana emniyet duymasını sağlarken, diğer taraftan da muhtemel bir İtalyan-Yunan harbinde Türkiye'nin Yunanistan'a yardım imkanlarını araştırıyordu.

20 Ağustos'ta K.Hugenson hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, İtalyan-Yunan savaşı çıkarsa, Türkiye'nin Yunanistan'a yardım etme imkanlarının görüşülmesini istemiyle Saraçoğlu'nu ziyaret etmiş ve zamanın erken olduğu cevabını almıştır.⁽³³¹⁾ Büyükelçinin raporları doğrultusunda konuyu görüşen İngiliz Hükümeti, "Türkiye'den hayırhah bir tarafsızlıktan başka bir istekte bulunulmamasını, ancak Türk Hükümetinden İtalya'yı saldırıdan alıkoyacak mahiyette açık bir beyanat yapılmasını kararlaştırmıştır."⁽³³²⁾

(329) Erkin, F.Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl, I.Cilt, s. 164, Esmer Ahmet Şükrü "Türk Diplomasisi (1920-1955) "Yeni Türkiye, İstanbul 1957, s. 87

(330) Ayın Tarihi No: 80 (Temmuz 1940) s. 57

(331) İkinci Dünya savaşı Yılları, s. 25

(332) British Foreign Policy in World War II. C.I, s. 513'den naklen a.g.e., s. 28.

Bu karar 16 Eylülde Saraçoğlu'na iletilmiş ve Saraçoğlu yapılacak beyanatın en uygun zamanınının 29 Ekim olacağını söylemiştir.⁽³³³⁾ Çünkü TBMM açılışı dolayısıyla yapılacak böyle bir beyanat daha ağırlık kazanacaktı.

Bu beyanat yapılmadan 28 Ekin 1940'da İtalya Yunanistan'a saldırdı. Türkiye kendiside saldırıya uğrarsa, Sovyetler Birliğinin görüşünü büyükelçisi aracılığıyla tekrar öğrenmek istemiş, ancak Sovyetler Birliği Türkiye'ye nasıl ve ne ölçüde yardım edebilir? sorusuna Sovyetler Birliği soruyu anlamadıkları cevabını vermiştir.⁽³³⁴⁾ Zira bu sırada Sovyet-İtalyan münasebetleride gelişmişti. Haziran ayı sonunda Sovyet Rusya, kendisinin Karadenizdeki hakimiyetini tanıdığı takdirde, Sovyet Rusya'nında Akdeniz'de İtalyan Hakimiyetini tanımaya hazır olduğunu İtalya'ya bildiriyordu.⁽³³⁵⁾

İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasından sonra İnönü 1 Kasım 1940'da TBMM toplantısını açarken durumu şöyle değerlendirmektedir. Cumhuriyet Hükümetinin harici siyasetinde geçen seneden beri, bir tebedül vaki olmamıştır.... Bizim harp harici vaziyetimiz bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün devletlerle en normal münasebetlere mani değildir. Kezalik, harp harici vaziyetimizin, bizim topraklarımızın, deniz ve hava alanlarımızın muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak mani kalacaktır... Sükun ve selameti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamız içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti müttefikimiz İngiltere hükümetiyle tetkik ve mütalea etmekteyiz."⁽³³⁶⁾

(333) A.g.e. s. 29

(334) Bilge, Suat, Güç Komşuluk, s. 51

(335) Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", s. 150.

(336) Kop. Kadri Kemal, s. 67-69

Bu görüşmelerde İngiltere Türkiye ile ortak bir beyanname neşrinin Bulgaristanı saldırıya katılmaktan alıkoyacağı düşüncesiyle girişimlerini sürdürmüş, Saraçoğlu, cevaben "Bulgaristan'a diplomatik yollardan açık ihtarda bulunduğumuzu ve Yunanistan'a saldırmalarının Türkiye'yi de savaşa sokacağını bildirdiğimizi ifade etmiş, ayrıca Türkiye'nin Yunanistan'a yapabileceği en iyi yardımın, Bulgar ordusunu hareketsiz bırakarak, Yunanistan'ın Trakya'daki ordusunu Arnavutluk cephesine çekmesini sağlamak olacağını söylemiştir.⁽³³⁷⁾

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı karşısında İngiltere Türkiye'den savaşa girmesi isteğinde bulunmadı. Zira, Romen ordusunun reorganizasyonuna yardımcı olmak bahanesiyle Alman birlikleri 7 Ekim'den itibaren Romanya'da idiler. İngiltere bu olayı 4 Ekim'de Hitler ve Mussolini'nin buluşmalarında alınan kararlar doğrultusunda atılmış bir adım olarak değerlendiriyor ve Türkiye'yi 16 Ekimde, muhtemel Alman ve İtalyan saldırı planları hakkında uyarıyordu.⁽³³⁸⁾

Buna göre, Karadeniz'de Romen limanlarının ele geçirilmesi - Rusya'nın tesirsiz kılınması- Türkiye ve Yunanistan'a karşı siyasi alanda başarı kazanılmadığı takdirde, askeri alanda harekete geçilmesi öngörülmüyordu.

Saraçoğlu, bu görüşmede, Almanya'nın Romen petrollerini kontrol altına aldıktan sonra, doğrudan yada Boğazları ele geçirmek suretiyle Sovyetler Birliğine ve Türkiye'ye karşı askeri harekate geçebileceğini ifade etmiş ve Türkiye'nin Alman tehditlerine boyun eğmeyeceğini belirtmiştir.

Bu amaçla Türkiye, bütün memleketin müdafa olunacağını hava savunması için İngiliz hava ordusunun yardım etmesi gerekliliğini,

---

(337) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.29

(338) A.g.e., s. 30.

denizden de müsterek harekate gerek görüldüğünü ve Türkiye'nin harbe girmesiyle ittifak muahedesinin icabı olan diğer yardımların temin olunmasını, hükümet kararı olarak İngiltere'den istemiştir.⁽³³⁹⁾

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı Türkiye'yi bir takım savunma tedbirleri almaya itmiştir. 12 Kasım'dan itibaren kent ve kasaba merkezlerinde karartma uygulamasına geçilmiş⁽³⁴⁰⁾ aynı ay içinde, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde sıkıyönetim ilanı yapılmıştır.⁽³⁴¹⁾ Diğer yandan ordu birlikleri, Suriye sınırı, Antalya ve İzmir'de toplandılar.⁽³⁴²⁾

Yunanistan'ın İtalyan taarruzunu 2 Kasım'da durdurup, 10 Kasım'dan itibaren geri püskürtmesi⁽²⁴³⁾ Türkiye ve İngiltereyi sevindirirken, bu durum olaya Almanya'nın müdahale etmesini ihtimal/dahiline getirmiş ve Türk-İngiliz görüşmeleri bu durumda alınacak ortak tedbirlerin tespitine kaymıştır.

İngiliz Hükümeti, Kasım ayı sonunda K.Hugensene gönderdiği talimatta "Türk Hükümetinin, Yunanistan'a karşı vaki olabilecek Alman veya Bulgar saldırısı halinde Türkiye'nin de savaşa gireceğinin açık bir şekilde bildirilmesini⁽³⁴⁴⁾ istemiştir. Churchill'de Harbiye Nazırına gönderdiği 2 Kasım 1940 tarihli tezkerede koni ile ilgili İngiliz görüşüne açıklık getirmektedir. Churchill, "...Almanlar Bulgaristan'dan geçerek Yunanistan'a taarruz ettikleri yahut Bulgaristan tarafından Yunanistan'a karşı düşmanca bir hareket yapıldığı takdirde derhal harbe gireceğini Türkiye Bulgarlara açıkça bildirmelidir. Almanların Bulgaristan istikametinde bir hareketi görülür görülmez, gerek Bulgaristan veya gerek

(339) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 30.

(340) Ulus, 19.11.1940.

(341) Ayın Tarihi, No: 84 (Kasım 1940) s. 29, Uran, Hilmi, a.g.e., s. 360-361

(342) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 109. 99'nolu dipnot

(343) Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, s. 693.

(344) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.31, Glasneck, J. a.g.e, s. 193, Ancak Büyükelçi, Türkiye'nin savaşa girmesinin kendilerine bir avantaj sağlamayıp, bilakis yük getireceği gerekçesiyle böyle bir girişimde bulunmamış ve konuyu hükümetine bildirmiştir. Aynı yer.

Almanya'ya bu yolda müşterek bir ihtarda bulunmak için Türkiye'nin Yugoslavya ile şimdiden danışmalarda bulunmasını arzu ederiz. Alman orduları Bulgaristan'dan geçersi Almanya onlara yardım etsin veya etmesin Türkiye derhal harbe girmelidir. Eğer girmezse temamiyle yalnız başına kalacak ve Balkan memleketleri birer birer yutulduğu zaman bizim ona bir yardımda bulunmamız mümkün değildir. (345)

Bu arada Almanya, Yunanistan'a yapılan İtalyan saldırısından dolayı Türkiye'nin endişelerini gidermek amacıyla Büyükelçileri Papan aracılığıyla teşebbüse geçmiştir. Papan, Saraçoğlu, Menemencioğlu ve İnönü ile yaptığı görüşmelerde (346) Türk basınının Alman aleyhtarı yazılarından şikayetini ve sıkıyönetim ilanından dolayı hayretini dile getirdikten sonra İngiltere'nin bir kışkırtması olmazsa Almanya'nın İtalyan-Yunan savaşına seyirci kalacağını, Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginliğin Berlin'den geçilerek giderilebileceğini belirtmiştir.

5- Alman-Sovyet Görüşmeleri (12-13 Kasım) ve Türkiye

Almanya doğuna ve batıda meşgul iken, Rusya Polonya'nın yarısını Baltık memleketlerini ve Baserebya'yı ilhak etmiş, Finlandiya'yı da nüfuzu altına almıştı. Almanya savaşıyor parçayı Rusya topluyordu. (347) Hitler, İngiltereyi barışa zorlamak için 27 Eylül 1940'da İtalya, Almanya ve Japonya arasında imzalanan üçlü Pakt adı verilen ittifak antlaşmasına, Sovyet Rusya, İspanya, Vichy Fransası, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ı sokarak bütün Avrupa'nın İngiltere aleyhtarı bir blokta birleşmiş olduğunu göstererek bu devleti ümitsiz bırakmak istiyordu. (348) Bu nedenle Rusya'nın genişlemesine göz yummuş, Romanya'nın parçalanmasına kalan toprakları için garanti vermekle yetinmişti.

(345) Churchill, Winston S. Çörçil Anlatıyor, C.IV, s. 254-255.

(346) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 32-33

(347) Esmer, A.Şükrü, "Hitler-Molotof Mülakatı ve Türkiye" Siyasi İlimler Mecmuası, C.XXIV, Sayı 279 (Haziran 1954) s. 88

(348) Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, s. 693-904.

Bu sebeple Hitler, Sovyetleri Üçlü Pakta almak ve onlarla yeni bir işbirliği kurmak için Molotov'un Berline davet etti. Davet konusu dünyanın paylaşılması idi. 12-13 Kasım'da Berlin'de yapılan görüşmelerde⁽³⁴⁹⁾ Rebbintrop dünyanın şöyle paylaşılmasını teklif etmiştir.⁽³⁵⁰⁾

- 1- Avrupa dışında Almanya, Orta Afrika ile ilgilenmektedir.
- 2- Avrupa dışında İtalya'nın ilgisi, doğu ve kuzey Afrika'dır.
- 3- Japonya'nın nüfuz bölgesi Japon adalarının doğusundadır.
- 4- Kafkasya'nın güneyi, İran Körfezi ve Hindistan denizine doğru uzanan bölgede Rusya'nın tabii nüfuz bölgesidir. Bu topraklar Rusya'ya açık denizlere çıkma fırsatı verecektir.

Ribbentrop ayrıca, Türkiye'nin İngiltere'den ayrılarak tarafsızlaştırılmasını, Montreux'un değiştirilerek, Rusya'ya Boğazlardan kayıtsız şartsız harp gemilerini geçirmek hakkı veren bir antlaşma ikame edilmesini ve bunun İtalya tarafından onaylandığını belirtmektedir.⁽³⁵¹⁾

Molotov, Alman devlet adamlarından Sovyetler Birliğinin açık denizlere çıkabilmesi için Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına bırakılmasını ve Karadenizin güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla Sovyetler Birliğine Türk Boğazlarını kontrol etme yetikisinin verilmesini istemiştir. Ayrıca Molotov, Sovyetlerin kağıt üzerinde değil, "fiili" garantiye ihtiyacı olduğunu ve Türkiye ile başbaşa kaldığı takdirde bu konuda onunla anlaşabileceğini söylemiştir.⁽³⁵²⁾ Bu isteklerden başka, Alman donanma komutanlığında bulunan bazı kayıtlara göre, Molotov'un istekleri arasında Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetler Birliğine bırakılmasında vardır.⁽³⁵³⁾

(349) Berlin görüşmeleri için bkz. Nazi-Soviet Relations 1939-1941, s.216-258 OTDP s.156-157

(350) Esmer, A.Şükrü, Hitler-Molotov Mülakatı ...., s. 88-89, Keleş, H. a.g.e., s. 23

(351) A.g.m. s. 89, Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri, s. 230-231

(352) Nazi-Soviet Relations (1939-1941) s. 245, Howard, Harry N. "Germany the Soviet and Turkey during World War II" The Department of State Bulletin, Vol: XIX, No: 472 (July 18.1948) s. 68, Esmer, A.Ş. Hitler-Molotov..."s. 90, Armaoğlu, Fahri, İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları, Ankara 1958, s.5

(353) Howard, Harry, N. a.g.m. s. 68

13 Kasım gecesi Molotov, Ribbentrop ile son bir görüşme daha yapmış ve bu defa kendisine Sovyetler Birliğinin üçlü Pakta katılması için bir antlaşma tasarısı verilmiştir. Bu tasarının 2 numaralı gizli protokolü Türkiye ile ilgili olup, daha önceki konuşmalar çerçevesinde geçen esaslar dahilinde,

1- Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği, Türkiye'yi mevcut bağlardan ayırarak kendileriyle siyasi işbirliği yapmasının menfaatleri icabı olduğunu kabul,

2- Üç devlet, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıyacakları bir antlaşma yapmayı beyan,

3- Montreux Boğazlar sözleşmesinin yerine, Sovyet menfaatlerine uygun bir antlaşma yapmak için birarada çalışmayı kabul edeceklerdir. (354)

Molotov bir görüş beyan etmeden kendisine verilen tasarı ve eklerini alarak Moskova'ya dönmüştür. Konu ile ilgili görüşlerini 26 Kasım 1940'da Moskova'daki Alman Büyükelçisi Schulenburg'a bir muhtıra ile bildirmişlerdir. Muhtıradaki, Sovyetlerin şu şartlar dahilinde 4 devlet arasında yapılacak bir antlaşmayı kabule hazır oldukları bildirilmiştir. Bunlar,

1- Sovyet nüfuz bölgesindeki Finlandiya'daki Alman askeri birliklerinin derhal geri çekilmesi,

2- Sovyetler Birliği'nin Boğazlardaki emniyetinin temini için, ... Bulgaristanla Sovyetler Birliği arasında Karşılıklı yardım paktının imzalanması ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının mevzileri dahilinde SSCB'nin kara ve deniz kuvvetlerine uzun vadeli üs kurulmasına dair teminat,

3- .....

4- .....

---

(354) Keleşci, H., a.g.e., s. 24-25, Gürün, K. Türk-Sovyet İlişkileri, s. 233-234.

Eğer Türkiye, dörtlü pakta iştirak etmeyi kabul etmezse, Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği gereken askeri ve siyasi tedbirleri hazırlamaya ve tatbik etmeye karar verirler.⁽³⁵⁵⁾

Alman hükümeti, Sovyetlerin bu karşı tekliflerine konuyu İtalya ve Japonya ile görüşeceğini bildirerek cevapsız bırakmıştır. Zira yapılan bu görüşme ve yazışmalarda "her iki devletin çıkarlarının bağdaşmayacağı iyice anlaşılmıştı. Hitler'in, Doğu Asya'da ve Avrupa'da Sovyetlerin kilit noktaları ele geçirme siyasetini önleyemeyeceği ortaya çıkmıştı. Hitler "Ruslar eğer Avrupa'da stratejik noktaları elde edebilirse bu Orta Avrupa'nın sonu olacak" diyordu.⁽³⁵⁶⁾

Hitler'in görüşmelerden memnun kalmadığı, Mussolini'ye yazdığı 28 Kasım tarihli mektubunda, Rusların dikkatini Balkanlardan Doğuya çevirmekteki güçlüklerden bahsetmesinden de anlaşılmaktadır.⁽³⁵⁷⁾ Anlaşılan Bulgaristan'a garanti konusunda ne Almanya ne de Sovyetler vakit kaybetmek istemiyorlardı. Molotov'un ayrılmasından iki gün sonra Krol Boris, Berlin'e gelmiş, fakat üçlü ittifak imzalamamıştır.

Berlin görüşmeleri, özellikle tarafların aralarında imzalamış oldukları antlaşmanın uzun ömürlü olmadığını göstermesi ve özellikle iki devletin birbirlerini çatışmaya götüreceği Balkanlar üzerindeki rekabeti su yüzüne çıkarması açısından savaş içindeki diplomasinin en önemli olaylarından biri olmuştur.

Türkiye, Berlin görüşmelerinin mahiyeti hakkında bilgi edinebilmek için, Büyükelçisi H.Aktay vasıtasıyla Moskova nezdinde girişimlerde bulunmuş, H.Aktay'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı Dekanozaf ile görüşmesinde

---

(355) Keleşci, H. A.g.e., s. 25-26, Gürün, Kamuran, Türk Sovyet İlişkileri, s. 234-235, Deutsch Harold, Garip bir devre 1939-1941 arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri Çev: F.Armaoğlu, SBFD, C.IX, s.2 (Haziran 1954), s. 364, esmer A.Şükrü, "Hitler-Molotov Mülakatı....", s. 90, Erkin, F.Cemat, Türk-Sovyet İlişkileri...., s. 167-168

(356) Ackerman, Jozeph, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman İlişkileri" Atatürk Konferansı (1973-1974) VI, Ankara 1977, zs. 63.

(357) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 53 dipnot

Dekonazof, yabancı basının yazdığı gibi Berlinde nüfuz alanlarının bölüşülmesi ve Sovyetler Birliğinin üçlü Pakta katılmasının konuşulmadığını söylemiştir.⁽³⁵⁸⁾ Türkiye bu cevabı inandırıcı görmemiş olsa gerekki, aynı girişimleri Ankara'da da sürdürmüş ancak aydınlatıcı bir bilgi alamamıştır.

Sovyetler Birliği, Kral Boris'in Berlin ziyaretinde üçlü Paktı imzalamamasından cesaret alarak, Almanya'nın Balkanlar'a tamamen yerleşmesine engel olmak amacıyla Tuna Komisyonu temsilcileri Sobolyefi 25 Kasım'da Bulgaristan'a göndererek, bu devletle bir ittifak yapmak istemiş, ancak Romanya'daki Alman yığınağından ve ülkesindeki Alman taraftarlarında çekinen Kral, bu isteği kabul etmemiştir.

Sobolyef'in ziyareti Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de kuşku ile karşılanmıştır. Bu konuda H.Aktay'ın girişimleri Berlin görüşmelerinde olduğu gibi sonuçsuz kalmış, ancak Aralık ortalarında Molotov ile yaptığı görüşmede Sobolyef'in görevi hakkında şu cevabı almıştır. "Sovyetler Türklerin Bulgarlara hucum edeceği kanaatinde oldukları ve Bulgarlarında aynı kanaatte olduklarını tahmin ettikleri cihetle Balkanlarda sükün muhafazası için Bulgar Kralından Sovyetlerin vereceği garantiye ihtiyacı ve Sovyetler ile mütekabil bir yardım mukavelesi akdine taraftar olup olmadığını istifrar etmektedir."⁽³⁵⁹⁾

Molotov'un Berlin görüşmelerinde sık sık Bulgaristan'a garanti vermekten söz etmesi, daha sonra 25 Kasım'da Bulgaristanla karşılıklı yardımlaşma pakti yapmayı ve Boğazlarda üs verilmesini bir şart olarak ileri sürmeleri, o zamanki Sovyet stratejisinde Bulgaristanla Boğazların bir arada düşünüldüğünü göstermektedir.

---

(358) Bilge, Suat, a.g.e. s. 153, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 51

(359) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 53, Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet .... s. 168, Bilge, Suat s. 154

Sovyetler, bir karşılıklı yardımlaşma paktının imzalanmasının Almanların güneye inmesine karşı faydasının yanı sıra Bulgaristan vasıtasıyla Boğazların tecridi ile üs temini için Türkiye üzerinde fiili bir baskı imkanıda sağlamış olacaktı. Nitekim, Bulgarların 1942 yılında Menemencioğluna verdikleri bir belgede⁽³⁶⁰⁾ Sovyetlerin, Bulgaristan'a Türkiye'nin Trakya topraklarından pay vermeye ve Türkiye'den Bulgaristan'a bir saldırı olduğunda yardımcı olacaklarını Sobolyef vasıtasıyla teklif ettiklerini öğrenmekteyiz. Yine bir Bulgar Bakanı Ş.Berker'e Rusların Bulgaristan'a Midye-Enez hattını teklif ettiklerini ve bu tekliflerinden maksatlarının Bulgaristan ile Türkiye'yi birbirine düşman ederek boğazlara inmek ve boğazların hinterlandı olan Bulgaristan'ıda Baltık devletlerine çevirmek olduğunu söylemiştir.⁽³⁶¹⁾

6- Balkan Bloku Kurma Girişimleri

İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmemesinin önünde iki engel görüyordu. Bunlardan ilki Sovyetlerden çekincesi, diğeri Almanya'nın Balkanlar'da güçlenerek, Türkiye üzerinde siyasal ve askeri baskılarda bulunması.

Bu engelleri ortadan kaldırmak amacıyla, Moskova'daki Büyükelçileri Sır Stafford Cripps'in özel gayretleriyle Türkiye ile Sovyetleri yakınlaştırmaya çalışmışlar⁽³⁶²⁾ ancak Türkiye Boğazları müzakereye yanaşmadığı için bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

İngiltere Almanya'nın Romanya'da yığınak yapması üzerine kendi sömürge yolunun ve aynı zamanda bütün orta doğunun, bilhassa Irak ve İran petrolünün tehlikede olduğunu görmüş ve bu yolun güvenliğini sağlamak amacıyla Balkanlarda blok oluşturma politikalarını yeniden gündeme getirmişlerdir.

(360) İkinci Dünya Savaşı Yılları, 54, Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri, s. 237

(361) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.54, Erkin'de kaynak göstermeden bu teklifleri doğrulamaktadır.

(362) Bu çabalar için bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 19-25.

Öte yandan Almanya'nın Balkanlara yerleşme ihtimalinden Türkiyesinde büyük bir endişe duyduğu görülmektedir. Balkanlarda Alman-Sovyet rekabetinin başladığını sezen Türkiye, bu bölgenin savunması bakımından bir plan ortaya atmıştır. Türkiye'nin Washington büyükelçisi Münir Erteğin'ün 9 Ekim 1940 günü Hariciye vekil yardımcılarında Mr. Berle ile yaptığı görüşmede açıklanan bu plana göre Rusya, İngiltere, Türkiye ve imkan olursa Yunanistan ve Bulgaristan arasında bir blok kurulur ve Birleşik Amerikada buna yardım ederse, Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi ve orta Doğu üzerinden Süveyş'e sarkması önlenebilirdi. (363)

Bu esnada Yunanistan karşısında bocalayan İtalya'nın imdadına Almanya'nın geleceği ihtimali İngiltere'yi Balkan bloku konusunda daha aktif hale getirmiştir. Nitekim, Churchill, 26 Kasım 1940'da Eden'e yazdığı bir mektupta, böyle bir durum gerçekleştiği takdirde Türkiye ile Yugoslavya'nın derhal harekete geçmesinin zaruri olduğunu bildiriyordu. (364)

1941 Ocak ayında Almanya Romanya'ya askerlerini sokup, Bulgaristan'a girmeye hazırlandığı zaman İngiltere'nin endişeleri dahada artmış, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'ye daha ısrarlı teklifler götürmüşlerdir. Yunanistan'ın Selanik'e İngiliz kuvvetlerinin gelmesini istememeleri karşısında, İngiltere Almanya'nın Yunanistan'a saldırısını önlemek için Türkiye ile Yugoslavya'nın işbirliği yapmalarına daha çok önem vermeğe başlamışlardır. (365)

İngiliz sefiri 16 Ocak'ta Saraçoğlu'na, önce Yugoslavya ve Türkiye, daha sonra, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan arasında karar ve hareket birliği için çalışılmasını tavsiye etmiştir. (366) 22 Ocak'ta da

(363) Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye" s.152, Ülman Haluk, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, s. 29, Amerika, bu teklifi Sovyetlere duyduğu güvensizlik ve kendisini harbe götüreceği gerekçesiyle kabule yanaşmamıştır.

(364) Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", s. 153

(365) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 34-35

(366) A.g.e., s. 36.

bir İngiliz askeri heyeti Saraçoğlu ile savaşa katılma ve Balkanlarda Alman ilerlemesinin durdurulması konusunu görüşmüşler⁽³⁶⁷⁾ ancak bir sonuç alamamışlardır. Zira Türkiye'nin savaş ilan etmekten kaçınmasının sebepleri vardı. Herşeyden önce İngiltere başta söz vermiş olduğu Türk ordusunu modern silahlarla donatmamıştı. Ayrıca savaş anında Sovyetlerin tutumunun ne olacağı açık değildi.⁽³⁶⁸⁾ Kaldığı, Yunanistan ve Yugoslavya'da İngiltere'nin Balkan bloku planından kaçınmakta ve işi sürüncemede bırakmaktaydılar.

Buna rağmen Türkiye, Alman ordularının Romanya'da toplanmasından duyduğu rahatsızlığı 4 Ocak'ta Papen'e bildirmiş, ardından Trakya'da 28 Tümen asker toplanmıştır. Başvekil Saydam'da Yunanistan büyükelçisine Yunanistan'a bir Bulgar saldırısı durumunda yardım sağlanacağını bildirmiştir.⁽³⁶⁹⁾

Türkiye'yi Balkanlarda Mihver devletlerine karşı bir savaşa sokamayacağını anlayan Churchill, 31 Ocakta İnönü'ye mektup yazarak, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaret ederek Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Ayrıca Churchill'in bu mektupta yaptığı teklife göre İngiliz uçak filoları Türk hava alanlarında üslenecekler, Almanlar Bulgaristan'a girdikleri takdirde bu uçaklar Romanya petrol kuyularını tahrip edeceklerdi. Türkiye'nin Rusya'dan çekinmesine gerek yoktu. Zira, Rusya Almanya'ya yardım ettiği takdirde Türkiye'deki İngiliz uçakları Bakü petrollerini de bombalarlardı ki, Rusya böyle bir tehlikeyi göze alamazdı.⁽³⁷⁰⁾ Churchill mektubunda Türkiye'nin savunma endişelerini gidermek amacıyla da 10 ifiloluk hava kuvveti ile yüz adet uçak savar topu vermeyi ve ilk kademeyi teşkil edecek askeri personeli sivil olarak göndermeyi teklif ediyordu.

(367) Bu görüşme için bkz. a.g.e., s. 39-42.

(368) Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi H.Aktay "Türkiye bir muharebeye tutuştuğu takdirde, harp mesut devam ettiği müddetçe Sovyetlerin Müttefikimiz gibi davranacağı, harp kötü bir saf-haya girdiği takdirde aynı Ruslar hasmımızın müttefikleri gibi hareket edeceklerdir" diyerek hükümetini uyarıyordu. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 37.

(369) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 140-141

(370) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 42, OTDP, s.159, Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", s.153, Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s.142, Yalçın Hüseyin Cahit, İkinci Dünya harbi ve İsmet İnönü" Ulus 5 Temmuz 1950.

Türkiye henüz savaş girmeden ülkede yabancı askeri güçlerin bulunmasına izin vermeyeceklerini böyle bir hareketin Almanya tarafından düşmanca bir hareket olarak algılanacağını ve muhtemelen Türkiye'ye saldırı yapabileceği için teklifi reddettiğini 6 Şubat'ta İngiltere'ye bildirdi. (371)

Öte yandan, İngiltere'nin Balkan bloku kurma gayretleriyle Birleşik Amerika'da yakından ilgileniyordu. Zira, savaşın Avrupa'da aldığı yeni durumdan endişelenmiş bu nedenle Balkanlarla yakından ilgilenmek zorunluluğunu duymuştu. (372) Bu nedenle Başkan Roosevelt 1941 Ocak ayının ilk günlerinde özel temsilcisi sıfatıyla Albay William Donovan'ı Ortadoğu ve Balkanlarda bir tetkik gezisine göndermişti. Donovan Kahire, Atina, Sofya ve Belgrad'ı ziyaret ettikten ve Yugoslavlarla Bulgaristan'ı ikna edemeyeceğini gördükten sonra Chorchill'in mektubunun Ankara'ya ulaştığı gün Türkiye'ye geldi. Ankara'da Başbakan Saydam, Saraçoğlu ve Savunma Bakanı ile F.Çakmak ile yaptığı görüşmelerde, Amerikanın İngiltere'ye elinden gelen bütün yardımı yapmaya kararlı olduğunu, aynı şekilde Hitlere direnecek bütün ülkelerde bu yardımın yapılacağını söylemiştir. (373)

Ancak Amerikan yardımının gelmesi için en aşağı altı ay gerektiği bilindiğinden Balkan ülkeleri sınırlarında bekleyen Alman kuvvetlerini tahrik etmekten kaçınmışlar, bu nedenle Donovan tek çare olarak, Başkan Roosevelt'in işe karışarak bu ülkelerin Hükümetlerine birer şahsi mesaj gönderilmesini görmüştür.

Başkan Roosevelt'in 14 Şubat 1941'de Refik Saydam'a gönderdiği mesajda, mihver devletlerinin herhangi bir isteğinin kabul edilmesinin yeni isteklere yol açacağını hatırlatarak, saldırıya karşı direnecek ülkelerin "kira ve ödünç verme Kanunundan faydalandırılacağını bildirmiştir. (374)

(371) Gürün, Kamuran, Dış İlişkiler..., s. 20, Kunalp, Zeki, a.g.e., s. 49, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 43-44

(372) Ülman, Haluk, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, s. 30

(373) Longer and Gleason, The Undeclared War 1940-1941, s. 399'dan naklen İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.44

(374) Foreign Relations of the Us 1941 c.3, s.815'ten naklen, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.44

Bu gayretlerin sonunda Türk hükümeti, Türkiye'nin ABD ve İngiltere'nin ideallerini desteklediğini, buna rağmen herhangi bir taahhüde girişmeyeceğini bildirmiştir. Ne varki, Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesini durdurabilmek için Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bir hareket birliği kurmak ve böylelikle Türkiye'yi en kısa zamanda savaşa sokmak fikrinden henüz vazgeçmemiş olan İngiltere, Dışişleri Bakanı Eden ve Genelkurmay Başkanı John Dill'i Ankara'ya göndermiştir.⁽³⁷⁵⁾ Yapılan görüşmelerde İngilizler Alman kuvvetlerinin Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırma ihtimalinin çok kuvvetli olduğunu, kendilerinin Yunanistan'a yardım edeceklerini, bu durumda Türkiye'ninde Almanya'ya harp ilan etmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir. Türkiye, bir Alman saldırısında kendini korumaya azimli olduğunu, ancak bir Alman saldırısının tahrik etmenin manası bulunmadığı, zira böyle bir saldırının Sovyetlerin Kafkas cephesinde Türkiye'ye saldırmasını davet edeceğini savaşa girmek gibi bir niyeti olmadığını ancak bunun en uygun zamanda yapılmasının müttefiklerinde yararına olacağını bildirmişlerdir.

Eden ve Dill ile yapılan görüşmelerden sonra elçiliklere gönderilen genelgede Türkiye'nin durumu özetlenerek, siyaset ve kararlarında bir değişiklik olmadığı vurgulanmıştır.⁽³⁷⁶⁾

7- Almanya'nın Balkanlara İnişi ve Türk Dış Politikasına Etkileri

Türkiye daha savaş başlamadan önce, kendi güvenlik bölgesi olarak gördüğü Balkanlarda sulhun temini için büyük çabalar harcamış, Balkan Paketi uyarınca bu amaçla bir takım yükümlülüklere girmişti. Balkanlarda revizyonist guruba meyilli Bulgaristan'ı da bu pakta almak için büyük çabalar harcamış, bu devletin, bir Balkan Paketi üyesi olan Romanya ile

(375) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.45, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s.144

(376) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 46

arasında var olan Dobruca sorununu çözmek için arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştu. (378)

1940 Ağustosunda Romanya'nın parçalanmasıyla Bulgaristan Dobruca'yı alırken Almanlarda burada fiili olarak yerleşiyorlar, Ekim ayında da İtalya Yunanistan'ı işgale başlıyordu. Bu gelişmeler dışardan gelen saldırılara karşı zaten açık olan Balkan Paktının fiilen ortadan kalkmasına yol açarken, Mihverin Balkanlarda etkin hale gelmesi Türkiye ve Müttefikleri İngiltere'yi endişelendiriyordu.

Bulgaristan'ın gerek Türkiye gerekse Sovyetler -ve hatta Almanya ve İngiltere- için taşıdığı stratejik önem bu devletleri Bulgaristan'ın siyasi tutumu ile yakından ilgilenmeye zorlamıştır. 1940 sonlarına doğru ve bilhassa 1941 başında, Almanya'nın Balkanlar'a inmesi ve Yunanistanla Boğazlara yöneltileceği görüşünü veren askeri hareket hazırlıklarının artışı ve Bulgaristan'ın gittikçe mihvere doğru kayması, hem Türkiye ve müttefikleri hemde Sovyetler tarafından endişe ile takip edilmektedir.

Türkiye ve Müttefikleri, Balkanlardaki bu mihver baskısına karşı bölgesel bir blok kurarak karşı koymak için çaba harcarlarken, Sovyetler'inde hedefi, Berlin görüşmelerinden itibaren Almanların Balkanlar'a inmesini önlemek olmuş, bu çerçevede bölgede kendi nüfuzunu yerleştirmek için Türkiye üzerinden de pazarlıklar yapmaya başlamıştır. (379)

a) Türk-Bulgar Ortak Demeci (17 Şubat 1941)

Almanya'nın Balkanlara inmesini engellemek amacıyla İngiltere'nin ABD destekli ve önceleri Türkiye'nin de taraftar olduğu Balkan bloku kurma girişimi bölge ülkelerinin isteksizliği yüzünden gerçekleşememiş,

(378) Bu girişimler için bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 48-50.

(379) Bak. 360- nolu dipnot.

İngiltere bu durum karşısında Türkiye'den Almanya'nın Yunanistan'a karşı saldırısı durumunda savaş ilan etmesini istemişse de, Sovyetler Birliği'nin saldırı ihtimali ve askeri malzeme yetersizliği gerekçesiyle Türkiye bunu kabule yanaşmamış, ancak ülkesini savunmak için bir dizi önlem almaya başlamıştı.

Almanya'nın Romanya'dan güneye inmelerinde çekinen Türkiye 1941 başlarında Trakya'da askeri hazırlıklara girişmiş ve bu arada İstanbul ve bazı yakın illerde sıkıyönetim ilan etmişti.⁽³⁸⁰⁾ Bu önlemlerin kendisine karşı alındığından kuşkulanan Bulgaristan⁽³⁸¹⁾ Balkanlarda ki durumun siyasal inceliğini anlatan Türkiye, sınırlardaki yığınakları her gün biraz daha yaklaşan savaş tehlikesine karşı yapıldığını bilerterek, Bulgarlar yansız kaldıkça ve savaşa katılmadıkça Türkiye ve Balkanlar için savaş tehlikesi olmayacağı, bunun için barışın sürdürülmesinin Bulgarların elinde olduğu sefiri aracılığıyla Bulgar Başvekili ve Hariciye vekiline anlatılmıştır.⁽³⁸²⁾

Bu sıralarda Bulgaristan Üçlü Pakta katılmak için Almanya ile temas halindeydi.⁽³⁸³⁾ Bunun gerçekleşmesi için Türkiye'nin tutumundan emin olmak isteyen Bulgarların girişimi ile iki ülke arasında görüşmeler başlamış⁽³⁸⁴⁾ ve 17 Şubat 1941'de Türk-Bulgar demeci yayınlanmıştır.⁽³⁸⁵⁾ 1925 ve 1929 Türk-Bulgar anlaşmalarını teyid eden ve 13 Ocak 1941 tarihli Türk-Bulgar Beyannamesine⁽³⁸⁶⁾ atıfta bulunularak dostluk ve iyikomşuluk esaslarını tekrarlayan demeç, ayrıca iki ülkeye saldırmazlık güvenceleri vermektedir.

(380) Nadi, Nadir, a.g.e., s.108

(381) Soysal İsmail, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, s. 631

(382) Barutçu, F.Ahmet, a.g.e., s.151

(383) Ackerman, J. a.g.m. s.67, Bulgarlar Almanlara yapılan daha önceki görüşmelerde Türklerden çekindiklerini söylemişler, Hitlerde, Bulgarlara teminat vererek Türkiye'nin birşey yapamayacağını belirtmiştir. s. 66-67.

(384) Bu görüşmelerde Bulgarlar, Sovyetlerin kendilerine İttifak tekliflerini ve Türkiye ile Bulgaristan'ı birbirlerine düşürmeye sebep olacak önerilerini Ş.Berkere anlatmışlardır. Ayrıca Türkiye İngiltereyi Bulgaristan'a yapılan bu görüşmelerden haberdar edip onayını almıştır. Barutçu, a.g.e., s. 162.

(385) Demecin metni için bkz. Tarihi No: 87, (Şubat 1941), Barutçu, F.Ahmet a.g.e, s. 162, Soysal, İsmail, Türkiye'nin ..., s. 633.

(386) Menemencioğlu'nun ticaret anlaşması için gittiği İngiltere ve Fransa'dan dönüşünde Bulgaristan'a uğrayıp iki gün kalarak yaptığı görüşmeler sonunda iki memleketin Balkanlarda barışın muhafazası ve Bulgar hükümeti tarafından ilan edilen tarafsızlığın korunması konusunda mutabık kaldıklarını ve Türk-Bulgar sınırındaki kıtaların geri çekilmesi için anlaşmaları sonucu yazılmayan tebliğ, Bak. Ayın Tarihi No: 74 (Ocak 1940) s. 241.

Ortak demeç, Bulgaristan'a güven sağlarken, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmasına Bulgaristan'ın önyak olmaması olasılığı uzaklaştırması bakımından da Türkiye'yi biraz olsun rahatlatmıştır.

1925 Antlaşmasının bir teyidi olan bu beyanname, genel stratejileri bakımından ne müttefikleri nede Sovyetleri tatmin etmemiştir. Birinciler Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı etken bir tutuma girmesini isterken, Sovyetler tamamen etkisiz kalmasını istemektedirler.⁽³⁸⁷⁾

Beyannamenin Türkiye'yi mihvere mi, yoksa Bulgaristanı İngiliz Politikasına mı yaklaştırdığı konusunda iki zık görüş tartışılırken, Saraçoğlu, Ulus gazetesinin konu ile ilgili sorusuna "Türkiye'nin politikasında değişen bir şey yoktur. Türkiye İttifaklarına sadıktır. Türkiye bütün devletle bakusus komşularıyla iyi geçinmek kararındadır. Türkiye kendi emniyet sahasında yapılacak yabancı faaliyetlere ve hareketlere asla lakayt kalamaz. Türkiye toprak bütünlüğüne ve istiklaline yapılacak her taarruza silahla mukabele edecektir."⁽³⁸⁸⁾ diyerek konuya açıklık getirmiştir.

Ne varki, Bakanın, ilk kez Türkiye'nin güvenlik alanı ile kendi toprakları arasında anlamlı bir ayırım yapması ve Türkiye'nin kendi topraklarını savunmak için savaşa gireceğini, güvenlik bölgesindeki savaşa karışmayacağını açıklaması Türk dış politikasının yeni bir eğilimidir. Nitekim 26-28 Şubat tarihlerinde Türkiye'yi savaşa davet için gelen İngiltere Dışişleri Bakanına Türkiye'nin yalnızca bir savunma savaşı yapabileceği biçiminde cevap verilmiş⁽³⁸⁹⁾ daha önceki çekinceler tekrarlanmıştır.

Bulgaristan Almanya'nın baskılarına, vaatleri doğrultusunda Türkiye'nin herhangi bir harekete kalkışmayacağına güvenerek boyun

(387) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 56

(388) OTDP, s. 159, Barutçu, F.A. s. 163

(389) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 45, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 144

eğmiş ve 1 Mart 1941'de Mihver blokuna girdiğini açıklamıştır.⁽³⁹⁰⁾ Aynı günde Alman orduları Bulgaristan'a girmişlerdir. Bunun üzerine Ankara'daki Alman ve Bulgar sefirleri Türkiye'ye güvence vermişlerdir.⁽³⁹¹⁾ Bulgaristan'ın Alman ordularının istilasına uğradığı gün, Sovyetler Antlaşmayı imzalayan Bulgarların tutumunu resmen protesto etmişlerdir.⁽³⁹²⁾ Bulgaristan'dan sonra Balkanlarda Yugoslavya'nın ve Türkiye'nin durumu daha da nazikleşecektir.

Öte yandan Almanya, Bulgaristan'a girmesinden dolayı Türkiye'nin savaşa girme ihtimalini önlemek amacıyla Ankara'daki Alman askeri atışesi Rohde önerisi ve Papen'in de tasvibi ile⁽³⁹³⁾ Bulgaristan'daki Alman birliklerinin Türk sınırından uzak kalacaklarını ve Türkiye'ye saldırmama garantilerini içeren bir mektubu Hitler 28 Şubat'ta İnönü'ye yollamış⁽³⁹⁴⁾ ve Alman orduları Bulgaristan'ı işgale başlamışlardır.

Papen tarafından 4 Mart'ta İnönü'ye sunulan Mektupta, Hitler, Türkler ve Almanların silah arkadaşlığından, Almanya'nın Türkiye'ye yönelik hiç bir saldırı planlarının olmadığından, Almanya'nın Bulgaristan üzerindeki hareketlerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına yönelmediğini vurguluyordu. Ayrıca Bulgaristan'a giren Alman birliklerinin Türkiye sınırından yeterince uzakta duracaklarına söz veriyordu.⁽³⁹⁵⁾

İnönü, mektubun takdimi sırasında Papen'e "Türkiye'nin her türlü savunma tedbirini almakla beraber, Almanya ile bir savaşa girişmek istemediğini, fakat Bulgaristan'ın seferberlik ilan etmesinin düşmanca bir tavır olarak değerlendirildiğini bildirmiş, Papen'de Türkiye'nin hem taahhütlerine sadık kalıp, hemde Almanya ile ilişkilerini geliştirebileceğini söylemiştir.⁽³⁹⁶⁾

(390) "28 Şubat'ta Bulgar Hariciyesi Türkiye Şefini çağırarak Bulgarların Türkiye ile imzalandıkları deklarasyona sakinca gelmemek üzere, Mihver Devletlerinin Üçlü Paktına katılmağa karar verdiklerini bildirmiştir". Barutçu, F.Ahmet, s. 164, ayrıca Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 147.

(391) Barutçu, F.Ahmet, a.g.e., s. 164, Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 147.

(392) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 57.

(393) Glasneck, J.s. 139-140, Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 147.

(394) OTDP, s. 161, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 96.

(395) 2. Dünya Savaşının gizli Belgeleri Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941-1943) çev:M.Sencer-M.Ali Yalçın, İstan. 1968, s.137-140 Kunalp, Zeki, a.g.e. (Beşinci Telgraf 6 Mart 1941 tarihli Genelge Hitlerin mesajı) s.51-56, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.96, Barutçu, F.A, s.166-167, C.Açıklı'nın Anıları, s. 1075

(396) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 96-97, Y.Özgüldür, a.g.f, s. 180.

Böylece Türkiye, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesi üzerine topraklarının güvenliği için Almanya ile tek başına üstelik Sovyet tehdidi altında mücadele vermek yerine onunla iyi ilişkiler kurma yolunu seçmiş, diğer yandanda İngiltere ile ittifak durumunu devam ettirmiştir.

Hitler'in mektubunu İnönü 12 Martta cevaplamış ve İnönü'nün mektubu 17 Martta H.Gerede tarafından Hitlere iletilmiştir.⁽³⁹⁷⁾ İnönü mektubunda önce, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bir saldırı karşısında koruma kararını vurguluyor, Balkanları savaş dışı tutmak arzularının Almanya tarafından da paylaşıldığına inandığını, iki ordunun kesinlikle karşı karşıya getirilmesi felaketinden kaçınılacağından emin olduğunu, Hitlerin Alman ordularına verdiği emirden pek memnun kaldığını ve aynı duruma Türk ordusu tarafından da uyulacağını, ittifak antlaşmasının yalnızca savunma amacı taşıdığını, Türkiye'nin zamanında beraber savaştığı Alman ordusu ile savaşmaktan sonuna kadar kaçınacağını dile getiriyordu.

Hitler görüşmede Büyükelçi Gerede'ye Sovyetler Birliğinin Türkiye'den toprak talepleri olduğunu, Boğazlara karşı düşmanca emeller beslediğini, Almanya'nın buna karşı çıktığını ve çıkacağını Balkanlar'da savaşı İtalya'nın çıkardığını bildirmiştir.⁽³⁹⁸⁾ Papen'de Ankara'da Sovyet talepleri hakkında imada bulunuyordu. Bu açıklamaların asıl nedeni, İngilizlerin aracılığı ile 28 Şubattan itibaren başlayan ve 9 Martta bir beyanname hazırlamalarından haberdar olan Almanların Türk-Sovyet yakınlaşmasını engellemek istemeleridir. Almanların bu açıklamaları Türkiye'de etkili olmuş, gerek hükümet gerekse basın konuya önem vermiş, basında Sovyetler Birliğinin saldırgan politikasını yeren ve Türk-Alman ilişkilerini öven yazılar yayınlanmıştır.⁽³⁹⁹⁾

(397) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.97-99, Gizli Belgeler, s.142-146, Kunalalp, a.g.e., (6. Telgraf-20 Mart 1941 Tarihli Genelge-Cumhurbaşkanı'nın Hitlere verdiği cevap) s. 57-64

(398) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 99, Y.Özgüldür, a.g.t. s. 182, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 150

(399) Ayın Tarihi, No: 88 (Mart 1941)

Bu gelişmeleri yakından izleyen İngiltere Balkanların kuvvetlendirilerek Mihver Blokuna karşı güçlü bir set oluşturulmasını hala istemekte ve bu amaçla Eden, Saraçoğlu'nu Kıbrıs'a davet etmiş, 18-19 Mart tarihlerinde yapılan görüşmelerde Yugoslavya'nın Alman baskısı altında olduğunu belirterek, Almanya Yunanistan'a saldırır ve Yugoslavya'da Almanya'ya savaş açarsa Türkiye'ninde savaşa katılmasını istemiştir. Saraçoğlu bu önerisi Yugoslavya'nın kabul etmesinin şüpheli olduğu gerekçesiyle geri çevirmiştir.⁽⁴⁰⁰⁾

b) Türk-Sovyet Deklerasyonu

1940 yılının sonlarında ve 1941 yılının başlarında Hitlerin, Romanya ve Bulgaristan'ı barış yolu ile işgal altına alması Moskova'ya Almanların niyetleri hakkında şüphe ve kaygıya düşürmüştü. Zira, Balkanların Almanya'nın eline geçmesinden sonra, Boğazlarında Alman kontrolüne girmesi ihtimalinden kuşkulanan Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmişti. Türk Hükümeti ise, bir Alman saldırısından çekindiği gibi, henüz onunla anlaşma içinde bulunan Sovyetler Birliği'nin bir saldırısından da kaygı duymakta idi.

Balkanlardaki, Alman-Sovyet rekabeti ufukta bir savaş ihtimalini gündeme getirmiş, bu durumda Stalin'i yeni bir politika izlemeye yöneltmiştir. Moskova, Balkanlarda müşterek bir mukavemet cephesinin kurulmasını Alman korkusu altında aktif bir şekilde desteklemek cesaretini gösteremiyor isede, Almanya'nın nüfuzu altına henüz düşmemiş olan memleketlerle iyi ilişkiler kurarak, bir saldırıya karşı onların direnme gücünü artırmak istiyordu.⁽⁴⁰¹⁾

Böyle bir ortamda Sovyetler Birliği ile anlaşmaya çalışan İngiltere, bir Türk-Sovyet yakınlaşmasına yardımcı olmaya özen gösteriyor,

(400) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s.100, Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 150-151, Saraçoğlu Kıbrıs'ta benimle yeni bir şey görüşülmemiş olduğundan anladımki bizi Kıbrıs'a çağrı Hitlerin mesajı ve karşılığımızın dünya kamuoyunda ve özellikle İngiliz kamuoyunda doğurabileceği kuşkuvarı gidermek amacıyla yapılmıştır. demektedir. Barutçu, F.A, s.170-171
 (401) Burçak R.Salim, Moskova Görüşmeleri, s. 128-129

bu maksatlarda Moskova sefiri S.Stafford Cripps'i Ankara ile Moskova arasında bir aracı gibi kullanıyordu. Cripps'in çabaları sürürken, Türkiye'nin Londra sefiri Aras, 1941 Ocak ayında savaşın vardığı ve Almanların Balkanlarda aldığı duruma bakarak Sovyetlerin 1939 Ekimindeki tutumlarından farklı olarak bir yardımlaşma paktı yapmaya müsait olabileceklerini, Sovyetlerin Londra sefiri Maisky'ye de durumu tamamen kişisel düşüncesi olarak konuyu açtığını ve tepkisinin olumsuz olmadığını Saraçoğlu'na bildirmiştir.⁽⁴⁰²⁾

Saraçoğlu'nun cevabı, Türkiye'nin savaş içinde Sovyetlere bakış açısını en yetkili ağızdan nakletmesi açısından önemlidir. Saraçoğlu cevabında⁽⁴⁰³⁾ Molotov'un Berlin, Sobolyef'in Sofya ziyaretlerinde neler konuşulduğu sorusuna cevap alamadıklarını belirttikten sonra, Sovyetler suya sabuna dokunmaksızın, iki muharip tarafın yorgun ve yıpranmış bir hale gelmesini istiyorlar ve bu hal hasıl oluncaya kadarda hadiselerin kendilerine uzaktan veya yakından bulaşmasını istemiyorlar. Bilhassa Fransız ordusu ortadan kalktıktan sonra, Sovyet ordusu kıtada yalnız hissetmekte ve Almanya'ya karşı daha dikkatli davranmak lüzumunu idrak etmektedir. Sovyetler... Alman ordularından doğan korkuları aşağı yukarı bertaraf oluncaya kadar gün kazanmak politikasından başka herhangi bir şey yapamayacaklardır" demekte ve Sovyetlerden bir teklif gelmedikçe, Aras'tan konuyu açmamasını istemektedir.

Ancak Temmuz 1940'dan beri Türkiye ve Sovyetler Birliğini yakınlaştırıp Türkiye'nin Sovyetlerden çekincesini ortadan kaldırarak savaşa girmesini temin için büyük çaba gösteren İngiltere'nin Moskova sefiri S.Stafford Cripps Edenin 28 Şubat 1941 Ankara ziyareti münasebetiyle geldiği Türkiye'de bu amaçla santajlarda bulunuyor. Saraçoğlu ile görüşmesinde Türkiye'nin Sovyetler hakkındaki görüşünü soruyor ve Saraçoğlu "...Türkiye harbe girmedikçe, Sovyetler Türkiye'ye

(402) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 58

(403) A.g.e., s. 59-62.

karşı bir harekete girmeye cesaret edemezler, gayet Türkiye girer ve harp talihi Türkiye için mesut bir inkişaf gösterirse Sovyet Hükümeti bu mesut inkişafa muvazi olarak Türkiye'ye karşı dost, bitaraf ve adeta müttefik muamelesi yapacaktır ve fakat harp talihi Türkiye için fena neticeler verecek olursa, Sovyetlerin Polonya'ya karşı tutmuş oldukları yolu, Türkiye'ye karşıda tutmaları ihtimali çoktur.⁽⁴⁰⁴⁾ demiştir.

Cripps, daha sonra Ankara'daki Sovyet sefiri Vinogradov ilede bir görüşme yapar ve Moskova'ya dönüşünde de Vişinski ile aynı mahiyette girişimlerde bulunur.⁽⁴⁰⁵⁾ İşte 25 Mart 1941 tarihli Türk Sovyet deklarasyonuna varan olaylar S.Cripps'in arabuluculuk teşebbüslerine ve İngilizler'in ... Sovyetlerle yapmaya çalıştıkları anlaşma projesinin müzakeresiyle bağlantılıdır.⁽⁴⁰⁶⁾

9 Mart akşamı Vişinski, H.Aktay'ı davet ederek, şu tebliği kendisine verir. "Türkiye'den dönen İngiliz sefiri Cripps'in ... vaki beyanatından Türkiye'nin herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze maruz ve topraklarını silahlı müdafaya mecbur kaldığı takdirde, Sovyetler Birliğinin de Türkiye'nin işbu müşkül vaziyetinden bilistifade kendisine tecavüz edeceğinden korktuğu anlaşılmaktadır. İşbu rivayetin Sovyetler Hükümetinin vaziyetine tevafuk etmediğini ve bilakiş şayet Türkiye herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze maruz kalır ve mülki tamlığını silahla müdafaya mecbur kalırsa, Sovyetlerle arada mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tam bir comprehension ve bitarafliğine güvenebileceğini Başvekil ve Hariciye Komiseri adına beyana memurum"⁽⁴⁰⁷⁾ H.Akay'ın bu beyanını Ankara'ya bildirmesi üzerine yapılan görüşmeler sonucu bir deklarasyon yayınlanması konusunda mutabakata varılmıştır.

(404) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 72, Bilge, Suat, a.g.e., s. 157-158

(405) Bu görüşmeler için bkz. Bilge, Suat, a.g.e., s. 158-159

(406) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 67

(407) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 72, Bilge, Suat, s. 159

25 Mart 1941'de Ankara'da ve Moskova'da yayınlanan beldiride⁽⁴⁰⁸⁾ "Türkiye saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak için savaşa girerse Sovyetler Birliği'nin en geniş anlayış ve tarafsızlığına güvenebileceği belirtilerek, aynı durumla Sovyetler Birliği karşılaşırsa Türkiye'nin tarafsızlığına ve anlayışına güveneceği tekrarlanmıştır. Bu demeç 17 Şubat 1941 Türk Bulgar Demecinden sonra Türkiye'ye rahatça bir nefes alma olanağı verdiği gibi Türkiye dış politikasını saptama ve yönlendirmede geniş bir hareket alanına sahip olmuştur. Demecin yayınlanmasındaki İngiltere'nin amacı ise, Türk-Sovyet yakınlaşmasını sağlayarak Türkiye'nin Sovyet çekincesi gerekçesini ortadan kaldırmaktır.

Türk-Sovyet Deklerasyonunun açıklandığı gün 25 Martta Yugoslavya resmen Mihver'e katıldığını açıklamış, ancak iki gün sonra 27 Martta Yugoslavya'da bir darbe ile Mihver yanlısı yönetim devrilmiştir.⁽⁴⁰⁹⁾ Bunun üzerine bir taraftan İngiltere savunma cephesi kurma yolundaki bu fırsatı değerlendirmek için hemen Ankara'ya başvurarak Kıbrıs görüşmelerinde ele alınan mesajın Yugoslavya'ya iletilmesini istemiş, bu isteği Churchill bir mektupla İnönü'ye bizzat iletmıştır.⁽⁴¹⁰⁾ Diğer taraftanda Sovyetler Yugoslavya ile askeri görüşmeler başlatarak Almanya'nın Balkanlardaki egemenliğini sınırlandırmak istemiştir. Bu bağlamda Yugoslavya'nın Alman ordularının tecavüzüne uğramadan birkaç saat önce 5-6 Nisan 1941 gecesi imzalanan Sovyet-Yugoslav dostluk ve saldırmazlık paktı Sovyetlerin yeni politikasını gösteren en anlamlı belirtidir.⁽⁴¹¹⁾

İşte Türk-Sovyet Deklerasyonu'da değişen Sovyet politikasının bir diğer göstergesidir. Bu teşebbüs Almanya karşısında Türkiye'nin mukavemet kararını güçlendirmek için olduğu kadar, Ankara'nın Sovyetler hakkında beslediği şüphe ve endişeleri ortadan kaldırmak içinde yapılıyordu.

(408) Deklerasyonun metni için bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 73, Bilge, Suat, s.159-160

(409) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 51, OTDP, s. 110

(410) OTDP, s. 160

(411) Burçak, R.Salim, Moskova Görüşmeleri, s. 129

Gayenco'nun deklerasyonla ilgili yorumu şöyledir. "Rusya bir taarruza karşı koymaya zaten kararlı olan Türkiye'yi de teşvike başlıyor ve Sovyet Hükümeti Alman askeri kuvvetlerinin tazyiki altında ve Von Papen'in nüfuz edici ve kurnazca hareketlerinin tesiri ile, Türk siyasetinin yeniden değişebilmesinden endişe ediyordu. Bunu önleyebilmek için Türkiye'ye karşı hiçbir müphemiyet taşımayan iyi niyetli bir siyaset takip etmek yoluyla bu memleketin vermiş olduğu mukavemet kararını takviye etmek lazımdı.⁽⁴¹²⁾

c- Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması (18 Haziran 1941)

Alman orduları 6 Nisan 1941 tarihinde biryandan Yugoslavya'ya bir yandan Yunanistan'a saldırarak 17 Nisan'da Yugoslavya'yı 28 Nisanda Yunanistan'ı ve 20 Mayıs 1941'de de Girit adasını ele geçirdiler. Alman orduları, Balkan cephesini sürat ve başarı ile tasfiye ettikten sonra Türk sınırına dayanmış ve Türkiye'yi karadan ve denizden tecrit etmişlerdi.⁽⁴¹³⁾ Fransa yıkılarak sahneden çekilmiş, Akdenize hakim olduğu sanılan İngiltere bir varlık gösterememişti.

Daha Almanya'nın Bulgaristan'a girip komşu olmasından sonra, Alman niyetleri bakımından ortaya iki ihtimal çıkmıştı. Almanların Boğazları işgal ederek veya geçiş hakkı isteyerek orta-Doğuya doğru ilerlemeleri veya Balkanları emniyet altına aldıktan sonra Rusya'ya saldırımları Dış temsilcilere gönderilen bir genelgede bu ihtimaller incelenmekte ve ikincisinin daha muhtemel olduğu belirtilmekteydi.⁽⁴¹⁴⁾

İstihbarat raporları ve Hitlerle Von Papen'in teminatları dışında bu hükme varılmasının sebebi, Türkiye'nin diğer Balkan memleketlerinin aksine sonuna kadar direneceğinin Almanlarca bilinmesi ve Anadolu'nun

(412) Gafenco, G. Rus-Alman Harbinin İçyüzü, Çev: T. Sadullah-Y.Teksel, İst. 1943, s. 88

(413) Burçak, R.Salim, ag.e., s. 131, Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet..... s. 174

(414) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 62

işgalinden sonra uzayacak ve dar bir alandan geçecek Alman askeri ikmal yollarının kanatlardan tehlikeye açık olacağıdır... Beliren bu ihtimallere rağmen Sovyetlerin Türk savunmasını siyaseten veya maddeten desteklemek için hemen hemen hiçbir şey yapmamaları, Türkiye'nin direnme gücü bakımından cesaret kırıcı olmuş ve Almanlarla anlaşmaya adeta itmiştir.

Türkiye'yi Almanlarla anlaşmaya iten bir diğer etkende, İnönü'nün cevabi mesajının takdimi esnasında Hitlerin "Boğazlarda İstanbul'da Türkiye'nin mevcudiyeti Alman siyasi menafii iktiyasından bulunduğu, Sovyet Rusya'nın üçler paktına girmek için Karadeniz boğazında üs talep eylediğini fakat kendisinin red cevabı verdiğini söylemesidir. (415)

İşte bu şartlar altında Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırması karşısında Türkiye zor bir durumda kalmıştır. Bu saldırının hemen ardından İngiltere ve ABD Büyükelçileri, taahhütleri gereği Türkiye'nin derhal savaşa girmesini talep etmişlerdir. (416) Ancak Türkiye, ilişkilerini düzelttiği, topraklarına saldırmayacağı güvencesini veren Almanya'ya karşı saldırıyı göze alamadı. Hatta Almanya'yı kınayan, müttefiklerini öven bir beyanat dahi vermedi. (417)

Ne varki Türkiye Türk-Bulgar ve Türk-Yunan sınırında her türlü hazırlığı yaparak savunma tedbirleri almıştır. Bu tedbirler arasında İzmir ve Trakya'ya kuvvet yığması, Meriç nehri üzerindeki köprüyü havaya uçurması, askeri birlikleri müdafa hattına çekmesi (418) bölgedeki sivil halkın istedikleri takdirde Anadolu'ya nakledilmeleri (419) gibi önlemler vardır.

Balkanlarda savaşın aldığı yeni boyut karşısında Balkanlar kurulu toplanarak, Türkiye'nin savaş dışı durumunun korunmasına karar vermiş ve

(415) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 66-67

(416) Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 153 Bu teklifin yapıldığı sırada General Marshall-Cornwall Heyeti Ankara'da askeri yardım konusundaki görüşmelerde herhangi bir yükümlülük altına girmek istememişlerdir. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 101

(417) Glasneck, J. s. 142

(418) Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri... s. 174, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s.153 İnönü, İsmet, olaylarla Dolu On Yıl, ulus, 15 Eylül 1947

(419) Barutçu, Faik Ahmet, s. 175, Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet ..., s. 175.

bu karar ilgili Büyükelçilere duyurulmuştur. (420)

Almanya Nisan ayı ortalarından itibaren Türkiye'nin endişelerini giderebilmek ve Türkiye'yi etkileyerek kendi yanına çekebilme amacıyla bir dizi girişimlerde bulundu. Bunlardan ilki, 10 Nisanda Ribbentrop tarafından Berlinde H.Gerede'ye yapıldı. Ribbentrop, Türkiye'den, Yunanistan topraklarından geçen İstanbul-Sofya demiryolu hattının yönetimini geçici olmak kaydıyla üzerine almasını, ayrıca Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer alması koşuluyla Balkanlarda yeni sınır düzenlemeleri önermiştir. (421)

Ankara'da ise, Papen sadece hükümeti etkileyerek sonuca ulaşmanın zor olduğunu bildiğinden daha Şubat ve Mart ayından itibaren Türk basınını ve önde gelenlerini etkileme faaliyetlerini hızlandırdı. (422) Bu faaliyetler başarılı olmuşturki, "Türk basınında Türk-Alman ilişkilerini öven, iki ülkenin dostluk ve saldırmazlık paktı imzalamalarının yararını anlatan çok sayıda yazı yayınlanmıştır. (423)

Nisan ayı boyunca devam eden siyasal gelişmeler adeta Türkiye'yi Almanya ile anlaşmaya zorlamıştır. Zira Nisan sonunda Tüm ege adalarını işgal eden Kuzey Afrika hareketında Mısır önlerine kadar gelen Almanya Türkiye'nin batısını ve güney kanadını çembere almıştı. (424) Boğazları Ege adaları sayesinde kontrol altında tutan Almanya Türkiye'nin Süveys üzerinden herhangi bir yardım yolunu tıkamıştı. Bu durumda Türkiye Almanya'ya karşı sadece kendi gücü ile karşı koymak ve toprak bütünlüğünü korumak zorundaydı.

Bu arada Fransa'nın yengilgisenden sonra Suriye Müttefik işgali altına alınmıştı. Irak'ta Müttefik yanlısı bir yönetim bulunması o zamana

(420) A.g.e., s. 173

(421) Özgüldür, Yavuz, A.g.t., s. 184, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 153

(422) Bir örnek için bkz. Ackerman, Jozaph, a.g.m. s. 67-68

(423) Glasneck, J. a.g.e., s. 144, Yazar Papen'in 2 milyon mark tutarında rüşvet dağıttığını da iddia etmektedir. Aynı yer.

(424) İnönü, İsmet, Olaylarla Dolu On Yıl, Ulus, 15 Eylül 1947, Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi s. 154, İngiliz sefirinin anlattıkları, Vatan, 27.5.1949, 30.5.1949. Öte yandan 1941 Şubatında Ortadoğuya savaşın bölgedeki etkisini incelemek amacıyla Türkiye F.C.Erkini göndermiş....

dek Türkiye'nin güney sınırının güven altında olduğu anlamına gelmekteydi. Ne varki 3 Nisan'da Irak'ta Reşit Ali Ceylani önderliğinde mihver yanlısı bir Hükümet darbesi oldu.⁽⁴²⁵⁾ Irak'taki yeni yönetim tek başına ayakta kalamayacağından derhal Almanya'dan askeri yardım istedi ve tabii Almanya bu talebi hemen kabul etti.

Almanya'nın Irak'a askeri birlik ve malzeme yollaması için tek yol Türkiye üzerinden geçiyordu. Irak olayı Almanya'nın Ortadoğudaki ilk zaferi olması ve İngiltere'yi tam kalbinden vurması nedeniyle oldukça önemliydi. Özellikle Kuzey Afrika'daki Rommel birliklerinin bu esnada Mısır'a doğru yol almaları ve Süveyş'e yaklaşmaları göz önüne alınacak olursa İngiliz sömürge İmparatorluğunun can damarı olan bölgenin Alman nüfuzuna kayması daha anlam kazanacaktır.

Bu nedenledir ki Mart ayında mektuplaşmayla başlayan iyi ilişkiler Nisan ve Mayıs ayında biçim değiştirerek daha yeni bir cehre kazandı.

16 Nisan'da Dışişlerine gelen son Papan, Berlin'e gideceğini, Türkiye için faydalı olabilecek herhangi bir telkinde bulunmak isteyip istemediğini Saraçoğlu'ndan sormuş ve görüşmede Sovyetler Birliğine karşı bazı fikirler ileri sürmüştür.⁽⁴²⁶⁾ Saraçoğlu Sovyetler Birliğinin Boğazlar konusundaki düşüncelerinden bahsederek Türk politikacıları Türkiye için öteden beri iki tehlike görmekte oldukları. İtalyan ve Sovyet tehlikesi. Politikamız ve faaliyetimiz bu iki tehlikeyi bertaraf edici istikametlerde yürümektedir.⁽⁴²⁷⁾ diyerek mukabelede bulunmuştur.

Von Papan, Berlin dönüşü 12 Mayıs'ta Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Hitler'den İnönü'ye ikinci bir mesaj getirmiş olduğunu belirterek,

(425) Ataöv, Türkkaya, a.g.e., s. 90-91, Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye" s. 157, Ülman, Haluk, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I, s. 269, Kurat Y. Tekin, Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış politikası, s. 272

(426) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 102, Ackerman, J. a.g.m., s. 71-72

(427) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 103

sıraladığı Alman tekliflerde⁽⁴²⁸⁾ "Türk topraklarından asla asker geçirmek istemeyeceklerini yalnız aradaki Ticaret Mukavelesine tevfikan, icap ederse harp malzemesi geçirmek isteyeceklerinede yer vermiştir.

Bu görüşmeden iki gün sonra (14 Mayıs) Von Papen, İnönü tarafından kabul edilmiş ve Hitler'in 10 Mayıs tarihli mektubunu tevdi etmiştir. Hitler bu mesajında⁽⁴²⁹⁾ Almanya'nın ekonomik bakımdan ilgi duyduğu Balkanlarda arzusuna aykırı olarak savaşa girmeğe mecbur kaldığını belirtmekte ve sulhun iadesine çalışırken Türkiye'nin meşru haklarının da gözönünde tutmak azminde olduğunu yazmaktadır. Hitler, Türk hükümeti bir görüş teatisi arzu ettiği takdirde, kendilerinin buna hazır olduklarını, iki ülke ve millet arasında gerçek bir çıkar anlaşmazlığına yol açabilecek hiç bir sorun düşünemediğini ifade etmektedir.

Von Papen, görüşmede Hitlerin mesajına açıklık getirerek Türkiye'den İngiltere'ye karşı olan yükümlülüklerine aykırı birşey istemediklerini, sadece aramızdaki ticaret antlaşmasının uygulanmasını ve topraklarımızdan savaş araç ve gerecini geçirmeyi istediklerini söyleyerek iki memleketi alakalandıran meselelerde, dostane "Collaboration" istiyoruz. Sanıyoruzki, Türkiye için vaziyetini tesbit etmek zamanı gelmiştir. Rusya veya bize⁽⁴³⁰⁾

Saraçoğlu Türk-Alman görüşmeleri hakkında İngiltere'yi bilgilendirmek için K.Hugensen'i 17 Mayıs'da davet ederek Almanya'nın Sovyetlerle görüşmelerde bulunduğunu, bu görüşmelerin savaştan ittifaka kadar her ihtimali kapsadığını, ittifak gerçekleşirse eldeki delillere göre Türkiye ve bazı ülkelerin sırtından bir antlaşmanın ortaya çıkacağını bu nedenle, Türkiye'nin takınacağı tutumun Almanya üzerinde tesirli olacağını belirterek, Türkiye'nin Almanya ile temasa geçerek gerekli

(428) A.g.e., s. 104-105

(429) A.g.e., s. 105

(430) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 105.

sondajlar yapmasını ve bu yolda çalışmasının hem Türkiye hemde İngiltere'nin çıkarına olacağını vurgulamış, bu bakımdan bu girişimin birinci şartı olarak Almanya'dan Türk-İngiliz ittifakına aykırı teklifler yapmamalarını isteyeceklerini, coğrafi ve stratejik bakımdan yalnız bir durumda bulunan Türkiye'nin bu durumunu İngiltere'nin uygun bulacağını ümit ettiğini" söylemiştir. (431)

Alman büyükelçisi 23 Mayıs 1941'de Dışişlerine 5 maddelik bir anlaşma projesi getirmiştir. Bu projeye ek gizli protokollerden anlaşıldığına göre Almanya Edirne civarında Türkiye lehine değişiklikler yapmayı, Ege Denizinde Türk kıyılarına yakın adaları Türkiye'ye bırakmayı vaad ediyor (1 nolu gizli protokol) ve Türkiye'den savaş malzemesini transit olarak geçirilmesini kabul etmesini istiyordu. (432)

Menemencioglu tarafından 26 Mayıs'ta verilen karşı projede Alman projesinde yer alan ve geçiş hakkı ile ilgili 2 numaralı protokolu kaldırarak (433) Almanya'nın Türkiye'den Türk-İngiliz ittifakına aykırı düşecek herhangi bir istekte bulunmamasını öneren açık bir protokol getiriyordu. (434)

Görüşmeler Haziran başına kadar aralıklarla devam edecek, bu arada Türkiye'nin Mayıs ayı boyunca Almanya'nın Irak'a transit geçiş konusundaki isteğine açık bir cevap yada izin vermek üzerine, Irak'taki savaşın bir an önce neticelenmesini beklemiş (435) bu oyalayıcı politika sonunda da olumlu sonuç vererek, İngiltere'nin Mayıs sonunda Bağdat'a girerek Ceylani yönetimine son vermesi üzerine Almanya'nın istek ve baskılarında gündemden düşecektir.

(431) A.g.e, s.106-107, K.Hugensende anılarında müzakerelerin seyri esnasında herşeyden haberdar edildiğini belirtmektedir. İngiliz sefirinin Anlattıkları, vatan, 30.5.1949, Ayrıca konu ile ilgili Türk-İngiliz görüşmeleride 29 Mayıs'a kadar devam etmiş ve bu tarihte İngiltere olumlu cevabını vermiştir. Bak. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 108-112

(432) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 112, ayrıca toprak vaadi ve geçiş hakkı için bkz. Gizli Belgeler, s. 16-22, Erkin, F.Cemal, s. 177

(433) Türk projesinde, Türkiye lehine toprak düzenlemelerini içeren 1 nolu protokole bir itiraz olmadığına göre bunu kabul etmiş gibi görülebilir. Ancak Türkiye'nin Irak olayından dolayı oyalayıcı bir politika izlediğinde gözönünde bulundurulmalıdır. Kaldığı nihai anlaşmada bu isteklere yer verilmemiştir.

(434) a.g.e., s. 113

(435) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 161.

Ancak Almanya 3 Haziran'dan itibaren ortaya koydukları yeni projelerde bu defa Boğazlarda Almanya lehine değişiklik talep edecekler⁽⁴³⁶⁾ Türkiye'nin reddi ve kararlı tutumu karşısında Papen 6, 9, 12 Haziran'daki görüşmelerde, görüşmeleri kesme tehdidinde bulunduysa da⁽⁴³⁷⁾ Türkiye etkilenmemiştir. Çünkü, güvenlik ve ekonomik sorunlarından dolayı Türkiye ne kadar zorunluysa, Sovyetlere yönelmek zorunda olan Almanya'da bir an önce antlaşmayı imzalamak istiyordu.

İkili görüşmeler 14 Haziran'da uzlaşma ile sonuçlanmış ve on yıl geçerli olacak Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması 18 Haziran 1941'de imzalanmıştır.⁽⁴³⁸⁾ Antlaşmaya göre her iki devlet mevcut yükümlülüklerini saklı tutmakta, birbirlerinin toprak bütünlükleri karşılıklı olarak onaylanmakta birbirine yönelik dolaylı yada dolaysız her türlü hareketten kaçınacakları belirtilmektedir.

Böylelikle Türkiye bir yandan Almanya ile antlaşma imzalayarak topraklarını muhtemel bir saldırıya karşı korumuş oluyor, diğer yandanda her iki ülkenin daha önce yüklediği sorumlulukları saklı tutarak İngiltere ilişkilerini bozmuyordu. Bu durum Türkiye'nin savaşan taraflar arasında siyasi dengeyi sağlamasına neden oldu.

Yine Türkiye bu antlaşma ile dış politikasındaki hareket serbestisini genişletti ve ayrıca hem İngiltere hemde Almanya ile ticaretini mümkün kılarak her iki ülkeden savaş malzemesi alarak savunmasının yetersizliklerini kapatabilme imkanına kavuştu. Yine bu antlaşma ile Türkiye savaş durumunu değiştirip tam tarafsız bir duruma geliyordu.⁽⁴³⁹⁾

Antlaşmanın ertesi günü Berlin sefiri H.Gerede, İnönü'nün 12 Haziran tarihli özel mektubunu Hitler'e sunmuştur. İnönü mektubunda Türk-

(436) İkinci Dünya Savaşı Yılları, 113-114, ADAP, Seri B, Bant VIII, s. 898-900'den zikreden özgüldür, Y. a.g.t. s. 189.

(437) ADAP, s. 909-912, 920-921, 940-943'den, özgüldür, s. 189

(438) Düstur III. Tertip Cilt 22, s. 1355, Hurewity, J.C. Diplomacy in The Near and Middle East A Documentary Recont (1914-1956) Vol: 11 New York 1959, P 231, Soysal İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 639, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 120

(439) Barutçu, F.Ahmet, a.g.e, s. 203, Ayrıca antlaşmanın öyküsü için bkz. s. 198-204

Alman dostluğundan söz ediyor ve Hitler'in 4 Mayıs tarihli mektubundaki -iki ülke arasında çıkar ayrılığı olmadığı yolundaki- görüşlerine katıldığını belirtiyordu. (440)

Antlaşma İtalya tarafından memnurlukla karşılanırken (441) İngilizler mupadaki son müttefiklerini kaybetmenin üzüntüsüyle antlaşmayı önlemeye çalışmışlarsa da, Türk topraklarından Alman askeri birlik ve malzemesinin geçirilmeyeceği konusunda garanti istemekle yetinmişlerdir. (442)

18 Haziran anlaşması İngiltere'den çok Birleşik Amerika'ya kızdırmıştır. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığının bu olup bitti karşısındaki tepkisi Türkiye'ye Mart ayından itibaren yapa geldikleri yardımı kesmek olmuştur. (443) ABD'nin bu kararı alınmasında Orta doğunun durumu büyük rol oynamıştır. Zira bu sıralarda Almanya bir taraftan Balkanlara tamamen hakim olurken diğer yandan Kuzey Afrikada da İngiliz kuvvetleri karşısında büyük başarılar kazanıyor ve böylece İngiltere'nin Ortadoğu'yu daha fazla elinde tutabilmesi şüpheli bir hal alıyordu. Bu nedenle Amerikan idarecileri her an Almanya'nın kucagına düşebilecek bir devlete yardım yapmanın olumsuz olduğunu düşünmüşlerdir. (444) Ne varki İngiltere'nin mihverin baskısına karşı koyabilmesi için Türkiye'ye sevkியatın sürdürülmesi telkini doğrultusunda bir aylık bir aradan sonra yardım yeniden devam edecektir.

Ancak unutulmamalıdır ki, Türkiye bu antlaşmayla Anadolu'yu Almanya'ya kapatarak, bir taraftan İngiltere'nin can damarı olan Ortadoğu'nun mihver hakimiyetine girmesini önlemiş, diğer taraftan da Sovyetler Birliğine İran yolunu açık tutarak gerekli yardımın yapılmasına imkan sağlamıştır.

(440) İktinci Dünya Savaşı Yılları, s. 118. İnönü'nün mektubu Türk basınında yayınlanmıştır. Bak. Tan. 21.6.1941: Ayın Tarihi: No: 91 (Haziran 1941)

(441) Ciano, bu antlaşmayı iyi bir haber olarak yorumluyor. Jacobson, Han. adaf. Belge No:68 Ciano'nun Günlüğünden s. 341.

(442) İkinci Dünya Savaşı Yılları, zs.119.

(443) Olman, Haüluk, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, s. 35, OTOP., s. 165.

(444) A.ge s. 36, OTDP, 167-168.

B- SAVAŞTA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Almanya'nın Balkanlara yerleştikten ve 18 Haziran ittifakı ile de Güney kanadını güvence altına aldıktan sonra 22 Haziran'dan itibaren Rus sınırını aşarak başlattıkları taarruz⁽⁴⁴⁵⁾ birbirlerine karşı zaman kazanmak amacıyla yapılan ittifakın sonu olduğu gibi yeni savaş stratejilerinde başlangıcı olmuştur.

Savaşın aldığı yeni cereyan Türk diplomasisinin omuzlarından büyük bir yük kalkmıştır.⁽⁴⁴⁶⁾ Zira, savaşın başından beri hem almanya, hemde Rusya ve bazanda ikisi birarada Türkiye için tehlikeli olmuşlardı. "Bir Avrupa harbinden Sovyet ordusunun hiç zarar görmeden çıkmasının felaketler doğuracağı görüşünde olan İnönü'nün⁽⁴⁴⁷⁾ dolayısıyla Türkiye'nin temennisi gerçekleşmiş oldu. Böylece birbirleriyle savaşan ve Türkiye'yi tehdit eden iki devlet zayıflayacak ve savaşı Türk hudutları dışına çekmiş olacaklardır.

Bu nedenle Türkiye savaşın başından beri izlemekte olduğu politikanın bir uzantısı olarak, "Alman-Sovyet savaşını takip eden gün tarafsızlığını ilan⁽⁴⁴⁸⁾ ve bu tarafsızlığını Sovyet hükümetine 25 Haziranda Büyükelçisi vasıtasıyla tebliğ etti⁽⁴⁴⁹⁾ Türkiye ilan ettiği bu tarafsızlıkla, İngiltere'nin Yakın Doğudaki durumunu güçlendirdiği gibi, Sovyetlerinde güney sınırını emniyet altına almakta ve diğer yandanda Almanya için güney kanadının emniyette olmasını sağlamıştır. Buna rağmen taraflar, Türkiye'yi kazanmak hiç değilse tarafsızlığını devamlı kılmak için değişik vesileler ve yollarla Türkiye'ye baskı yapmak istemişlerdir.

Ne varki Türkiye, savaşan taraflar arasında çok ince bir denge politikası uygulayarak bu baskıları sonuçsuz bırakmış, yine bu denge

(445) Almanya'nın Sovyetlere Tarruz nedenleri için bkz. Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve ...., s. 181-182

(446) ODO, s. 170

(447) Weisband, E., s. 34-35

(448) Erkin, F.Cemal, A.g.e., s. 184, Goloğlu, Mahmut, Milli Şef Dönemi (1939-1945) Ankara 1974, s. 117, Barutçu, F.A., s. 206

(449) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 122, Gürün, Kamuran, Dış İlişkiler ve ..., s.84-85

siyaseti ile hem İngiltere, hemde Almanya'dan sağladığı savaş malzemeleri ile savunma kabiliyetini artırmaya çalışmıştır.

Almanya'nın 22 Haziran'da başlattığı, Sovyet saldırısı, Türkiye'nin kendini hedef alan bir Alman-Sovyet işbirliği endişesinden kurtarmış fakat yepyeni bir durum yaratmıştı.

Uzun zamandır Almanya ile tekbaşına savaşmış İngiltere kendisine doğal bir müttefik bulmuştu. Savaşın başladığı gün Churchill'in radyo konuşmasındaki sözleri Türkiye'de büyük endişe yarattı. Zaten daha 1941 baharından itibaren İngiliz-Sovyet yakınlaşması için büyük bir çaba harcayan Cripps'in bu yakınlaşma için Türk boğazlarının görüşme masasına getirilmesini istemesinin duyulmuş olmasında etkisiyle "Reuter ajansında, yabancı basında ve özellikle Alman taraftarı kaynaklarda İngilizler'in sovyetler'e taviz verdikleri yolunda haberler çıkmıştı. Bunun üzerine Churchill'in konuşmasında "geçen büyük harbin kazanılmasında büyük hizmetler ifa etmiş olan Rusya'nın payını alamamış" olduğunu söylemesi Ankara'da büyük hassasiyetle karşılanmıştır. Saraçoğlu 26 Haziran'da İngiliz sefiri ile görüşerek "...bu payı boğazlardan başka bir yerde görmenin mümkün olmadığını" söyleyerek Türkiye'nin endişelerini dile getirmiştir.⁽⁴⁵⁰⁾

Türkiye'nin endişeleri hiçte yersiz değildir. Sovyetler'e ciddi ve en pratik yardım yolu I.Dünya savaşında da olduğu gibi Türk Boğazlarıdır. Bu yakın kullanılmasının istenmesi durumunda da Türkiye kendisini savaş içinde bulacaktır.

12 Temmuzda İngiliz-Sovyet ittifakı endişeli havayı daha da artırmıştır. Oysa Türk dış politikasının amacı savaş dışı tutumu denge politikasıyla sürdürmektir. Türkiye'nin çıkarı Sovyetler'in yenilmesi ve

---

(450) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 78-80, Barutçu, F.A., s. 207, 221-224, Gürün, K. Dış İlişkiler....., s. 84, Bu esnada Türkiye'nin bazı dış temsilcilikleride Boğazlar üzerine bir İngiliz-Rus pazarlığına dair haberlerde vermişlerdir.

savaşın Alman-İngiliz uzlaşma barışı ile sonuçlanmasıydı.⁽⁴⁵¹⁾

Böyle bir ortamda Almanlar, Sovyetler'in Boğazlara yönelik amaçlarını açıklarken, Sovyetler'de bu açıklamaya karşılık olmak üzere Alman Alayından elde ettikleri İstanbul ve Boğazların işgal planlarını açıkladılar.⁽⁴⁵²⁾ Bunların amacı şüphesiz Türkiye'yi kışkırtarak kendi yanlarına çekmekten ibarettir.

Türkiye'nin İngiltere ve Rus yakınlaşmasından duyduğu tedirginliği gidermek amacıyla Eden 6 Ağustos 1941 tarihinde ".... zaman zaman gazetelerde Türkiye aleyhine bazı tertiplere rıza gösterdiğimiz yolunda düşman propagandası tarafından uydurulmuş faraziyeler yayınlanmaktadır. .... hiç birinde hakikat kırıntısı bile yoktur. Böyle bir şeye asla razı olmayacağımız ve bize bu yolda her hangi bir devlet tarafından yapılmış bir teklifte yoktur." açıklamasını yapmıştır.⁽⁴⁵³⁾

Öte yandan, İngiltere, Sovyetlere yardım yolu olarak gördüğü İran'ı Sovyetler'le beraber işgal etmeyi planlamış, Türkiye olandan ancak İran sefirinin bilgisi doğrultusunda haberdar olmuştur.⁽⁴⁵⁴⁾ Böyle bir durumda Türkiye'nin İran sınırında savaşanlarca çevrilmiş olacaktı. Sovyetler Kuzey İran'ı işgal ederse Türk-Sovyet sınırı dahada genişleyecekti. Türkiye Savaşın bitebileceğini düşünerek işgalin biray sonra yapılmasını istemişse de İngiltere öneriyi kabul etmemiştir.⁽⁴⁵⁵⁾ Türkiye henüz ne şekile bürüneceğini kestiremediği İngiliz-Sovyet işbirliğinin kendi yarar ve güvenliğinin aleyhine sonuçlar verebileceğinden kuşkulandırmakta ve İran'ın işgali planı tarafsızlara ilerisi için hiçde ümit verici bir başlangıç olarak görünmemektedir.

---

(451) Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 204,

(452) Barutçu, F.Ahmet, a.g.e., s. 224-225, OTDP, s. 165-166

(453) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 80

(454) Barutçu, F.A., s. 234-235

(455) Önder Zehra, Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg, Munchen, 1977, s. 156'dan zikreden Koçak, Cemil, a.g.e., s. 205

İran'ın Sovyet-İngiliz işbirliği ile işgalinin kesinleşmesi üzerine Türkiye'nin kuşkularını yatıştırmak için İngiltere ve Sovyetler Birliği Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux sözleşmesine riayet edileceğini bildirir. Ayrıca Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa kendisine yardım edeceklerini içeren bir notayı 10 Ağustosta Dışişlerine tevdi etmişlerdir.⁽⁴⁵⁶⁾ Bu garantiyi müteakip 25 Ağustosta İran, iki devlet tarafından işgal edilmiştir.

İngiliz-Sovyet Ortak demeci Dışişlerince yorumlanarak, dış temsilciliklere bir genelge ile duyurulmuştur.⁽⁴⁵⁷⁾ Genelgede, İngiltere'nin 1939 Türk-İngiliz antlaşmasının geçerli olduğunu doğrulayan ikinci bir nota daha verdiği belirtilerek, notanın İngiltere bakımından yeni bir hüküm ifade etmediği, ifadenin Sovyetler için yeni olduğu vurgulanarak notaların hedefi neşriyatın tesirini bertaraf etmek olduğu, notaların Türkiye'ye İngiltere ve Sovyetlerce garanti verildiği şeklinde yorumlanmaması gerektiği, zira Cumhuriyet Hükümetinin tek taraflı garantiyi kabul etmediği bildirilmektedir.

Öte yandan Almanya, Sovyetler Birliğinde kazandığı ilk zaferlerin hemen ardından, hem Türkiye'yi yanına çekebilmek hemde, bölgedeki ilerleyişini kolaylaştırmak amacıyla bir yandan Türk hükümetine müracaat ederek Kırım ve Kafkasya'daki Türk kökenli Sovyet halkları sorununun çözümü için resmi işbirliği önermiş, hatta dahada ileri giderek bu bölgede Türkiye'nin genişlemesini onaylamış, diğer yandan da gayri resmi Turancı örgütleri destekleyerek Türk Hükümetini etkilemeye çalışmıştır.⁽⁴⁵⁸⁾

(456) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 125 (Fransızca Metin) Bilge Suat, s. 161, OTDP, 166
Gürün, K. Dış İlişkiler.... s. 86,, erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet.... s,184, Ayın Tarihi
No: 93, (Ağustos 1941), s. 40-41

(457) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 81, Gürün, K. Dış İlişkiler ... s. 86.

(458) 19 Ağustos 1941'de Ribbentrop Gerede'ye Kafkasya ve Hazar denizinin doğusunda bulunan Türk Kökenli halklar konusunda Türkiye'nin görüşünü sormuş, Gerede'de Ülkenin bu günkü sınırlar dışında hiçbir isteği bulunmadığını belirtmiştir. Glasnek, J.s., 159
Ayrıca bu konuda Papen'in faaliyetlerini gösteren raporlar için bkz. Gizli Belgeler, s. 36 vd. Yine Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 189-203.

Türkiye'yi Almanya'nın yanına çekebilmek amacı doğrultusunda, Alman Hükümeti ve Başkomutanlığı, General A.Fuat Erden ve Cumhuriyet ve son posta gazetelerinin askeri strateji yazarı emekli General H.Hüsnü Emir Erkileti Doğu Cephesine davet etmişler ve Hükümetin muafakatı ile Türk Heyeti 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihlerinde bu ziyareti gerçekleştirmiştir.⁽⁴⁵⁹⁾ Gezi dönüşü, Saraçoğlu ve Çakmak'ın da bulunduğu bir toplantıda Erden, İnönü'ye bilge vermiştir.

Türkiye bütün bunlara rağmen, mihverin kuzeyde Kafkaslara, Güneyde ise Süveyş'e doğru taarruz hareketine girişmesinden endişe duymaktadır. Zira bu taarruzlar hedefine vardığı takdirde Türkiye tamamen mihver kıskacında kalacaktır ki, bu durumda izlemekte olduğu savaş dışı durumunu devam ettirmek oldukça zorlaşacaktır. Bu endişelere, bütün açıklama ve güvencelere rağmen, Türkiye'nin İngiltere ve Rusya'nın yakınlaşmasından dolayı Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirme ihtimalinin verdiği rahatsızlıkta eklenmektedir. Zira Moskova'dan alınan haberler bu endişeleri doğrular niteliktedir.

Özellikle 1941 yılının Aralık ayında Moskova'da cereyan eden Eden-Stalin görüşmesinde, Stalin'in harp sonrası nizamı hakkında ki teklifinde "...Türkiye'nin Ege'de Yunanistan için önemli adalarla ilgili bazı ayarlamalar dışında, 12 adayı almasını telkin etmiş, ayrıca Türkiye Bulgaristan ve mümkünse Kuzey Suriye'de bazı yerleri almalıdır" demiştir.⁽⁴⁶⁰⁾

Moskova büyükelçisinin bildirdiğine göre Stalin bu konuda ısrar etmiş ve Eden'de muafakat cevabı vermek zaruretinde kalmıştır. Ayrıca Aktay, İngilizlerle Rusya arasında İran'da rekabet başladığını da eklemiştir.⁽⁴⁶¹⁾

(459)Kocak Cemil, A.g.e, s. 193, Gezi esnasında Türk heyetinin izlenimleri ve Hitler ile yaptıkları görüşme için bkz. A.Fuat Erden, s. 211 vd.

(460) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 127, DİOP, s. 168, Aynı teklif Ankarada Sovyet Sefiri Vinogradov aracılığı ile de yapılmı, Türk hükümeti toprak meselelerini halletme yetkisinin barış konferansına ait olduğu ubefritmiştir. Erkin, F.Cemal Türk-Sovyet s.184

(461) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 128, Gürün, K., Dış İlişkiler ....., s. 88

Cumhuriyet hükümeti, Türkiye'ye yapılan bu toprak tekliflerini, harbe girmemiş olmasına rağmen, işgale uğramış Yunanistan gibi memleketlerden daha fazla mükafata layık görülmesini şüphe ile karşılamış ve Sovyetlerin bu yolla Boğazlar konusunu gündeme getireceğini düşünmüştür.

Şüphesiz Sovyetler, Almanya'nın kendisine ilk büyük darbeyi indirdiği bu devrede Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesi, hiç olmazsa tarafsız kalması ve belkide Almanlara yardımcı olmaması geçit vermemesinin kendileri için hayati önem taşıdığına farkındadırlar. Bu çeşit tekliflerle ilk adımda Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayarak ilerde savaşa katılmasını teşvik etmek amacını gütmektedirler.⁽⁴⁶²⁾ Yine Sovyetler İngiltere'nin girişimi sonucu 1941 Kasım ayında daha önce kestikleri Türkiye'ye petrol sevkiyatına yeniden başlamıştır.⁽⁴⁶³⁾

Moskova görüşmesinden sonra İngiltere, Türkiye'nin endişesini ortadan kaldırmak için çabalarını sürdürmüş, bu doğrultuda 8 Ocak 1942'de Eden Avam Kamarasında, Türkiye ile ilgili şunları söylemiştir. "... görüşmelerimizde Türkiye'den her bakımdan dostça söz ettik .... Türklerin müttefiklerin zaferinden korkacak birşeyleri yoktur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü hiçbir tehlikeye maruz değildir. Geçen Ağustosta Türkiye'ye karşı girişilen taahhütlere riayet edilecektir.⁽⁴⁶⁴⁾ Ancak bu açıklama Türkiye'nin endişelerini gidermemiştir. Nitekim, başka bir göreve atanmasından dolayı Amerika'nın Ankara büyükelçisi Mc Murrey'in verdiği demeçte, Türkiye'nin endişelerinin devam ettiğini belirterek, bu endişe kaynağının harbin başından beri devam etmekte olan Türk-Rus münasebetlerindeki gerginliği göstermekte ve Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmeyişinin nedeni olarak bu gerginlik gösterilmektedir.⁽⁴⁶⁵⁾

(462) Stalin'in tekliflerini amaçlarını 1941 yılının şartları çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Molotof'un 1946'da Paris'te Oniki Adanın Yunanistan'a gitmesi tezini ileri sürmesi ve Yunanlıları Türkiye aleyhine kışkırtmaya çalışmaları Sovyetlerin harp sonrası için stratejik güvenlik düşünceleriyle bu teklifleri yaptığı doğrulamaktadır.

(463) Koçak, Cemil, a.g.e., s. 206

(464) OTDP, s. 168-169

(465) OTDP, s. 169

Türkiye'nin endişeleri ancak İngiliz-Rus ittifakının imzalanması ve metninin açıklanması ile azalmış ve 1942 yılı sonunda yeniden ama artarak başlamıştır. Eden ittifakın imzalandığı gün Türk büyükelçisine beyanatta bulunarak, İngiltere'nin Montreux sözleşmesine bağlı olduğunu, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini ve bir saldırıya uğradığı takdirde Türkiye'ye yardım edeceklerini söylemiştir.⁽⁴⁶⁶⁾

Bu şartlar altında Türkiye, savaş esnasında tarafsızlığını değişik vesilelerle ilan etmesine rağmen, Krom teslimatını da içine alan yeni bir ticari antlaşma imzası için yapılan Alman baskısına karşılık olarak Türkiye'ye büyük miktarda mamul maddeler, savaş malzemesi ve lokomotif göndermesi şartıyla karşılık vermiş ve 9 Ekim 1941'de ticaret antlaşması imzalanmıştır.⁽⁴⁶⁷⁾

Diğer taraftan Türkiye, böyle bir ortamda kendisine yeni bir yardım kaynağı bulacak, ABD'nin 1941 yılı sonlarında savaşın aldığı yeni durum karşısında "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" gereğince⁽⁴⁶⁸⁾ Türkiye'ye doğrudan yardıma başlayacaktır.⁽⁴⁶⁹⁾ Daha sonra Japonya'nın 7 Aralıkta Pearl Harbor baskını üzerine 11 Aralık 1941'de savaşa giren ABD⁽⁴⁷⁰⁾ bu tarihten itibaren hem savaşta hemde Türkiye'nin dış politikasında gittikçe önemi artan bir unsur olacaktır.

Türkiye'ye yeni atanan ABD Büyükelçisi Steinhardt 10 Mart 1942'de güven mektubunu sunarken, İnönü kendisine Sovyetlerin Orta Avrupa, Orta Doğu ve Boğazlar üzerindeki saldırgan amaçlarından söz etmiştir.⁽⁴⁷¹⁾ Yine 6 ve 11 Mart'ta yapılan ziyaretler esnasında Türkiye sefire, Müttefik silah yardımının yetersizliğinden söz edilmiş ve kendisinden ABD yardımının vasıtasız olarak doğrudan Türkiye'ye yapılmasını istemişlerdir.⁽⁴⁷²⁾ Zira İngiltere hem Pasifik'te, hem Afrika'da o derece

(466) OTDP, s. 171, Antlaşma 26 Mayıs 1942'de imzalanmış 7 Aralık 1941'de savaşa giren ABD'de bu ittifaka antlaşmasına 11 haziranda katılmışlar ittifak antlaşması için bkz. Jacobsen, Hans-Adolf, a.g.e., Belge No: 85, s. 413-416 ABD ile SSCB arasında imzalanan antlaşma için aynı eser, Belge No: 98, s. 454-456

(467) Kurat, Y.Tekin, "İkinci Dünya Savaşında..... s. 101

(468) 11 Mart 1941'de çıkarılan bu kanunun için bkz. Jacobson, Hans-Adolf, Belg.N:53, s.309-310

(469) Ayın Tarihi No: 97 (Aralık 1941)

(470) Armaoğlu, Fahir, Amerikan-Japon münasebetlerinin On Yılı 1931-1941", SBF, Y. Ank. 1957, s.207

(471) Weisband, E., s. 36

(472) Koçak, Cemil, s. 207.

meşguldür ki, Türkiye'ye yardım malzemesi temini üzerinde durulmamakta ve hatta Avrupa cephesi ile meşgul olunmamaktadır.

Almanya, güney Rusya'yı işgal edip Kafkaslar üzerinden Basra'ya indiği ve kuzey Afrika'da da Rommel, Süveyş kanalını eline geçirdiği takdirde, Türkiye her taraftan mihverce sarılmış olacak ve Almanya'nın kollarına düşecekti. Almanya'nın Rusya seferinden önce Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzalanmasında bu düşünce büyük bir rol oynamıştır.

Fakat, buna rağmen Türkiye üzerinde gerekli baskı ve teşebbüsü yapmaktan geri kalmayan Almanya, Amerika'nın savaşa katılmasıyla ve güçler dengesinin aleyhine değişmesiyle beraber bu baskıların temposunu dahada artırmıştır.

Almanya bu baskılarda iki yol kullanmıştır. Bunların ilki, Türk-Sovyet gerginliğinden faydalanmak amacıyla 1940 Kasımında Berlin görüşmelerinde Sovyet taleplerini açıklaması ve 19 Kasımında da bu talepleri Türkiye'nin Berlin sefiri H.Gerede'ye Ribbentrop tarafından orjinal belgeler gösterilerek resmen bildirmesidir.⁽⁴⁷³⁾ Sovyet toprak talepleri, Hitler tarafından bir kez daha, 28 Ekim 1941'de Alman Doğu cephesinde incelemeler yapan Türk heyetinde açıklanmıştır.⁽⁴⁷⁴⁾ Boğazlar bakımından, Almanya kendi elinde bulunan ve Boğazların savunması için önemli olan bazı Ege adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etmiştir.⁽⁴⁷⁵⁾

Almanya'nın Türkiye'yi yanına çekebilme için başvurduğu ikinci yol ise, yukarıda da değinildiği gibi Türkiye'de Pan-Turanist bir cereyan oluşturarak Türkiye ile Sovyetleri karşı karşıya bırakmak ve böylece Türkiye'yi savaşa çekmek olmuştur.

(473) Krecher, Lothar, Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg, Frankfurt 1964, s.153'ten zikreden Koçak Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 175. Konu ile ilgili Türk basınında çıkan makaleler için bkz. Ayın Tarihi, No: 92 (Haziran 1941)

(474) Erden, Ali Fuat, a.g.e.,

(475) Howard, H., a.g.m. s. 71.

Hitler bu baskılardan ümitli olmalı ki, 29 Nisan 1942'de Mussolini ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Sovyetler'den duyduğu endişeden dolayı hızla Mihvere kaydığını söylemiş ve hatta bu görüşmede Türkiye'ye Mihvere katılmasına karşılık Yunan adalarının verilmesini kararlaştırmıştır.⁽⁴⁷⁶⁾

Almanya bu baskılara ek olarak, Türkiye'nin İngiltere'ye hava üsleri vermesini veya İngiltere'yle beraber Balkanlara taarruz etmesini engellemek için Bulgar ordusunu, Papen'in tavsiyesi doğrultusunda güçlendirerek, Türkiye'yi bu yöndende etkisiz kılmak istemiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye, jeopolitik konumundan dolayı gerek mihverin gerekse İngiltere ve Sovyetler Birliğinin savaş stratejilerinde önemli bir yer işgal etmiş, bu nedenle taraflar değişik metodlarla Türkiye'yi yanlarına alarak bir üstünlük kurmak istemişlerdir. Bu baskıların sonucudur ki, İnönü 1 Kasım 1942'de TBMM'ni açış konuşmasında "gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde her gün biraz daha sınırlanmış taraflar arasında, tarafsızlık politikasını yürütmek, hükümet için çok yorucu olmaktadır." demektedir.⁽⁴⁷⁷⁾

Özellikle Sovyetler Birliği'nin Kasım ayında Alman ilerleyişini Stalingrad önlerinde durdurmaları bu devleti savaş stratejisi bakımından avantajlı bir duruma getirmiş, bu andan itibaren Sovyetler Türkiye'ye karşı izledikleri politikayı değiştirmişlerdir. 19 Ocak 1942'de Sovyet Hükümeti Ankara'daki Büyükelcileri vasıtasıyla Türkiye'ye durumundan dolayı memnuniyetlerini ve sadece tarafsızlığından dolayı mükafaatlandırılması kanaatinde olduklarını belirtirken⁽⁴⁷⁸⁾ Alman ilerleyişinin durdurulmasından itibaren Türkiye'nin savaş içindeki politikası Sovyet basınıca eleştirilmeye başlandı.⁽⁴⁷⁹⁾

(476) OTDP, s. 169

(477) Kop, Kadri, Kemal, a.g.e., s. 134

(478) İnönü İsmet, Olaylarla Dolu On Yıl", ulus, 15 Eylül 1947

(479) OTDP, s. 170-171.

Türk-Sovyet İlişkilerini gerginleştiren bir diğer olayda 24 Şubat 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast teşebbüsünden dolayı⁽⁴⁸⁰⁾ yakalanan kişilerin Rus ajanları oldukları anlaşılmış ve mahkemece 20 yıl hapse mahkum edilmişlerdir. Mahkemenin cereyan şekli Sovyetler'in hoşuna gitmemiştir. Zira Yargıtay Stalingrad savaşından sonra Karnilov ve Pavlov adlarındaki Sovyet ajanlarının mahkumiyet kararını tasdik etmiştir.

C- SAVAŞTA MÜTTEFİK ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1942 yılının Ekim ve Kasım aylarında Almanların Kuzey Afrika'da müttefik taarruzu karşısında gerilemeleri ve Stalingrad cephesine saplanıp kalmaları, savaştaki üstünlüğü ve saldırı insiyatifini müttefiklerin lehine çevirmiş ve bu durumda savaş ve diplomasi stratejilerinde yeni arayışlara neden olmuştur.

Müttefikler Almanya'yı kesin yenilgiye uğratmak için stratejik planlar hazırlamaya başladılar ki, jeopolitik durumu gereği bu planların Türkiye'yi de içine alması tabii idi.⁽⁴⁸¹⁾ Nitekim Churchill, Stalinin 3 Eylül 1942 tarihli Balkanlarda veya Fransa'da ikinci bir cephe açılmasına ilişkin mektubuna⁽⁴⁸²⁾ verdiği 4 Eylül tarihli cevapta "Balkanlarda Türkiye'nin yardımı olmaksızın ikinci bir cephenin oluşturulmasının imkan haricinde olduğunu belirtiyordu.⁽⁴⁸³⁾ Bu durumda Türkiye'nin Müttefikler yanına çekilmesi gerekiyordu ki, bu tarihten itibaren müttefiklerin stratejilerinde Türkiye önemli bir yer işgal edecek ve böylece Türk diplomasisi bu baskıyı ortadan kaldırmaya çalışacaktır.

Nitekim, Churchill, Kazablanka'da, 18 Kasım 1942'de İngiliz Genelkurmay Başkanlarına gönderdiği Notda "doğru tedbirler alınırca

(480) Erkin, F.Cemal, a.g.e., s. 186, Glasneck, Sikastin Gestapo tarafından Türkiye'nin Sovyetlerle arasını açmak için yapıldığını iddia etmektedir. Bkz. a.g.e., s. 170-171

(481) Armaoğlu, F., "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", s. 165

(482) Önder Zehra, A.g.e., s. 77'den naklen, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 259, Stalin benzer görüşü Ağustos 1942'de Moskova'ya gelen Churchill'e ilettiği. Bkz. Bilge Suat, a.g.e., s. 165-166

(483) SSCB Dışişleri Bakanlığı, Stalin-Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944), HAVASS, Çev: Levent Konyar, İstanbul 1981, s. 59-61

Türkiye'nin kazanılabileceğini, Türkiye'nin bir müttefik olduğunu, Sulh konferansında galipler arasında yer alması gerektiğini belirtiyor ve Türkiye'nin harbe girişi için yardımın artırılmasını istiyordu. Churchill'in tasarladığı siyasi ve askeri hareket sırası şöyle idi.

a) Türkiye'nin toprak bütünlüğü Rusya-Amerika ve İngiltere tarafından garanti edilmeli,

b) Derhal başlamak üzere kış boyunca Türkiye Mısır ve ABD'den tanklar, antitank ve uçaksavar silahlarıyla donatılmalıdır. (484)

Bu doğrultuda Churchill Stalin'e gönderdiği 24 Kasım tarihli mesajında Türkiye'yi baharda yanımızda savaşa sokmak için yoğun bir çaba harcaması gerektiğini ve bu amaçla Türkiye'nin statüsünü ve toprak bütünlüğünü garanti eden İngiliz-Sovyet antlaşmasına Birleşik devletlerinde katılması gerektiğini belirtmekte ve Türkiye'ye askeri malzeme sevkiyatı yapıldığını belirterek, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde mihver için hayati önem taşıyan Romen petrolünün bombalanabileceğini vurgulamaktadır. (485)

Stalin 27 Kasım tarihli cevabında "Türkiye'nin baharda bizim tarafımızda savaşa girmesi için mümkün olan her şeyin yapılmasını istemekte ve bunun Hitler ve suç ortaklarının yenilgisini çabuklaştırmak için çok önemli olduğunu belirtmektedir. (486)

Fakat Amerikan idarecileri Churchill'in Balkanlarda cephe açmak fikrini beğenmemişlerdir. Çünkü ABD Genelkurmay Başkanı Marshall ve çevresindekiler, böyle bir cephenin müttefik kuvvet ve kaynaklarını

(484) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 135, Weisband, E., a.g.e., s. 138-139

(485) Gizli Yazışmalarda Türkiye, s. 79-80, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 135-136, armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", s. 166

(486) Gizli yazışmalarda Türkiye, s. 82, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 136

dağıtmasından çekiniyorlar, diğer bazılarıda Churchill'in Amerikan asker ve malzemelerini Akdenizde bir İngiliz nüfuz bölgesi kurmak için kullanılmasından endişe ediyorlardı. Bu nedenle Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için ABD nezdinde yaptığı ilk deneme sonuçsuz kalmıştır.⁽⁴⁸⁷⁾

Öte yandan Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi C. Açıkalın'ın 9 Aralıkta Molotov'la yaptığı görüşmede kendisine Kuzey Afrikadaki hareket ve Akdenizde meydana gelen yeni vaziyet dolayısıyla Türkiye'nin siyasetinde bir değişiklik olup olmadığı sorulmuş cevabında hareketin Türkiye'nin siyasetini değiştirecek mahiyette olmadığı Açıkalın tarafından bildirilmiştir.⁽⁴⁸⁸⁾ Şüphesiz Molotov'un bu yoklaması bir bakıma doğrudan doğruya İngilizlerin ve bir dereceye kadarda Amerikalıların Türkiye'yi savaşa sokma teşebbüsleri ile bağlantılı isede, Türkiye'ye konu ile ilgili açık bir bilgi verilmemiştir.

Buna rağmen daha Stalingrat muharebelerinin devam ettiği bir sırada Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, 7 Ocak 1943'te Von Papen ile yaptığı bir görüşmede Rusya'nın Avrupa'nın hakimi olmasına Müttefiklerin mani olup olmayacağını merak ettiğini, fakat herşeye rağmen Türkiye'nin harbin dışında kalmaya kararlı olduğunu söylemiştir.⁽⁴⁸⁹⁾

1- Kazablanka Konferansı ve Türkiye

1942 Yılı sonu ve 1943 yılı başında müttefiklerin zaferini önceden haber veren, Rommel kuvvetlerinin Kuzey Afrikada yenilmesi ve Stalingrat kuşatılmasının kaldırılması gibi önemli iki olayın sonucunu görüşmek üzere ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill 1943 yılı Ocak ayının 12-25 günleri arasında Cazablanka'da buluştular.

(487) Ülman, Haluk, Türk-Amerikan..., s. 38

(488) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 133

(489) Papen, Franz Von, Memoires, Paris, 1953, s. 306'dan zikreden, Armaoğlu, Fahir, İkinci Dünya Harbinde Türkiye, s. 165.

Churchill, kendi açısından zaferin çabuklaştırılması için bir plan hazırlamıştı. Plana göre, ⁽⁴⁹⁰⁾

a) Kuzey Fransa'daki Alman kuvvetlerine karşı bir saldırıyı yönetecek Amerikan kuvvetlerinin Manş'ı geçmek üzere hazırlanmaları için İngiliz adalarındaki sayılarını artırmak .

b) Akdenizde İtalya'yı saf dışı bırakacak bir hareket düzenlemek.

c) Türkiye'yi savaşa sokmak için gerekli şartları yaratmak Churchill'in daha önceki girişimleride göz önüne alınacak olursa Türkiye'yi savaşa sokmak tasarılarının merkezidir. Bu nedenle Churchill, Amerikalıları Türk topraklarını bir hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz'de Türk savunmasını hazırlamak için inandırmaya çabalamış ve Marshall'ın direnmelerine rağmen Amerikalılar "Türkiye'nin etken biçimde savaşa katılma ilkesini ve Sicilya'nın işgali ile ilgili İngiliz önerilerini kabul etmişlerdir. ⁽⁴⁹¹⁾

Casablanka Konferansının Türkiye açısından bir diğer önemide toplantıda Türkiye topraklarının, Churchill'in isteği doğrultusunda İngiltere'nin sorumluluk alanında kalması ve Türkiye ile ilgili bütün sorunların İngiltere tarafından yürütülmesi, buna mukabil Çin ile ilgili sorunlarında ABD'ye bırakılmasıdır. ⁽⁴⁹²⁾ Buna paralel olarak, Türkiye'nin her türlü donatım isteklerinin karışlanıp gönderilmesinden İngiltere sorumlu tutuluyordu.

Buna paralel olarak ABD Harbiye Bakanlığı temsilcileri 29 Ocakta, Türk elçiliğine, gelecekte askeri donatımla ilgili isteklerini İngiliz

---

(490) Weisband, E., a.g.e., s. 136

(491) A.g.e., s. 139

(492) A.g.e., s. 140-142, 143, Glasneck, Johannes, a.g.e., s. 239-240, Ülman Haluk, Türk-Amerikan Diplomatik..... s. 38, Koçak, Cemil, Millî Şef Dönemi, s. 261

askeri makamlarının askeri gereçler ikmal dairesine aktaracaklarını bildirdiler.

Washington'daki Türk Askeri Ataşesi Cemal Aydınalp, bunu İngiltere'nin Türkiye'nin zayıf tutulması konusunda Sovyetlere verdiği sözün yerine getirilmesi olarak gördüğünü açıklayarak hükümetinin kuşkularını dile getirdi.⁽⁴⁹³⁾ Zira Türkiye, savaş sonrasında Sovyet yayılmasına karşı ABD'nin aktif bir tutum almayacağından kuşkuluyor ve dış politikasını yalnızca İngiltere'ye bağlamak istemiyordu. Oysa alınan kararlar Türk önderlerinde Amerika'nın Türkiye'den yavaş yavaş elini eteğini çektiğini ve İngiltere'nin sömürgeci bir devlet gibi davranma hakkının tanınması olarak yorumlanıyordu.⁽⁴⁹⁴⁾

Türk yöneticilerini ve Türk dış politikasını yakından etkileyen bir diğer kararda "kayıtsız şartsız teslim ilkesidir", Roosevelt, 24 Ocakta barış görüşmeleri için ancak kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul ederlerse Almanları muhatap kabul edeceğini açıklamıştı.⁽⁴⁹⁵⁾ Bu durum dış politikasını sürekli kuvvetler dengesi üzerine oturtan ve özellikle kendisini tehdidi altında hissettiği Sovyetlere karşı Almanya'yı bir denge unsuru olarak gören Türkiye için istenmeyen bir gelişmeydi. Zira Türkiye Almanya'nın barış ve muvayene unsuru olarak Avrupa için vazgeçilmesi imkansız bir unsur olduğuna kesinlikle kanidir.⁽⁴⁹⁶⁾

Türk devlet adamları, kayıtsız şartsız teslim ilkesinin işgal bölgeleri sınırlarının çizilmesini nasıl etkileyeceğini de çok iyi tahmin edebiliyorlardı. Adana'da ve daha sonraki çeşitli zamanlarda Türk politikasını çizenler Müttefik yetkililerini sık sık uyarmış, "Sovyet kuvvetlerinin ... müttefik ordularıyla buluşacakları Almanya içindeki hattın özgür Avrupa ile Sovyetleştirilmeye bırakılacak Avrupa toprakları

(493) Weisband, E., a.g.e., s. 144, Glasneck, J., a.g.e., s. 240, Koçak, Cemil, s. 261

(494) Weisband, E., a.g.e., s. 148-149

(495) A.g.e., s. 149, Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve ....., s. 188

(496) Erkin, F.Cemal, a.g.e., s. 190.

arasındaki sınır olacağını tekrarlamışlardır.⁽⁴⁹⁷⁾ Uyarıların dikkate alınmadığını görünce, bu uyarıları dinlemeye niyetli olmadıkları biçiminde yorumlamaya başlamışlar, İngiltere'nin koruyucu tavrından dolayı da Rusların yararına Türkiye'nin sorumluluğunu taşımaktan caymasından endişe etmeye başlamışlardır. Türk önderleri İngilizler'in Rusya ile gizli bir antlaşma yapmış olmalarından ve Stalin'in sonuna kadar savaşmayı kabul etmesi şartıyla Rusya'ya Türkiye'de rahatça at oynatma hakkını tanıdıklarından kuşkulandı. Eğer öyle olursa Türkiye Sovyetler Birliği'nin karşısında tek başına bırakılacaktı.⁽⁴⁹⁸⁾

2- Adana Görüşmeleri ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Durgunluk

Cazablanka'da kararlaştırıldığı biçimi ile, Türkiye ile her konuda ve özellikle Türkiye'yi savaşa hazırlamak amacıyla ordusunun modern biçimde techiz edilmesi ile ilgilenmek amacıyla, Churchill Türkiye'ye gelip görüşmelerde bulunmaya hazırlanıyordu.⁽⁴⁹⁹⁾

Savaş Kabinesinin ve Dışişleri Bakanı Eden'in karşı çıkmalarına rağmen Churchill "Türkiye konusunda elverişli bir fırsat olduğu, Türklerden bir vaat koparmayı düşünmediğini bildirmesi ve ziyaret amacının Türkiye'yi daha güvenli bir duruma ulaştırmak için yardım edebilme imkanlarını anlatmak ve kendilerini malzeme ve uzmanlarla desteklemek istediğini belirtmiş⁽⁵⁰⁰⁾ Roosevelt'inde onayını alarak 25 Ocak'ta İsmet İnönü'ye bir mesajla, Türk ordusunun en modern silahlarla donatılması ve Türkiye'nin savunma güvenliğinin sağlanması amacıyla görüşmek istediğini bildiriyor⁽⁵⁰¹⁾ ve Türkiye'nin olumlu cevabı üzerine 30-31 Ocak 1943'te Adana Görüşmeleri gerçekleşiyor.⁽⁵⁰²⁾

(497) Weisband, E., s. 150.

(498) Weisband, E., a.g.e., s. 151, Yazar bu yargıya İnönü ve Açıklık ile yaptığı özel görüşmelere dayanarak varmıştır.

(499) Gizli yazışmalarda Türkiye, s. 84, Churchill'den Staline", No:105, 27.1.1949

(500) Churchill, W.The Second World War, C.IV, s. 626-627'den Bilge, Suat, s. 167

(501) Bilge, Suat, s. 168

(502) Gerçekte Tarsus'a bağlı Yenice İstasyonunda gerçekleşen bu görüşme için bkz. erkin F. Cemal, Türk-Sovyet..... s. 192-195, Weisband, E., s. 152-161, Gürün, K. Dış ilişkiler ve ...., s. 90-91, Goloğlu, M.S. 187-190, Barutçu, F.A., s. 268-273, Uran, Hilmi, s. 388-390, Glasneck, J.S., s. 241-242

Churchill Adana'ya gelirken İnönü'ye tevdi etmek üzere bir muhtıra hazırlamıştı. Churchill'in hatıratına göre⁽⁵⁰³⁾ "Hali hazırda Türkiye'yi kuzeyden tehdit eden tehlike, Ruslar'ın Almanlar üzerindeki zaferi ile sona ermiştir. Güney kanattaki tehlikede Rommel'in Kahire'den 1600 mil öteye uzaklaştırılması, ordusunun dörtte üçünün ve malzemesinin onda dokuzunun imha edilmesi ile bertaraf edilmiştir. Bununla beraber Almanların, petrol ihtiyaçları ve Doğuya açılma politikaları devam etmektedir. Bu sebeple yaz aylarında merkezden bir harekete geçebilirdi. Türkiye böyle bir saldırıya silahla karşı koyacak şekilde en iyi şartlara sahip kılınmalıdır. Buraya bu ciddi fakat ümit var konfektürde müttefikimize en iyi nasıl yardım edeceğimizi tesbite geldik... Türk ordusunun malik olmadığı modern teçizatın teminini artırmak ve hızlandırmak azmindeyiz" demektedir.

Roosvelt adına konuşurkende, Türkiye'nin güvenlik içinde kuvvetli olmasını ve büyük batı demokrasileriyle yalnız harbin nihai safhalarında değil, aynı zamanda harbi takip edecek olan dünya kalkınması genel çabasında da ortaklık etmesini istediğini belirtti.⁽⁵⁰⁴⁾

Görüldüğü gibi Müttefikler adına konuşan Churchill, Türk idarecilerinden açık olarak savaşa girmesini istememiş, ancak İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin savunma gücünü artırmak için daha fazla yardım yapmayı vaad ettiklerini belirterek bu yardım alındıktan ve Türkiye kendini yeteri kadar kuvvetli gördükten sonra savaşa katılırsa, savaş sonu dünyasında daha sağlam bir yere sahip olacağını belirtmiştir.⁽⁵⁰⁵⁾

Türk liderleri ise daha çok, savaşın başından beri süre gelmekte olan Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginliğe dikkat çekerek, Rusya'nın

---

(503) Gürün, Kamuran, Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s. 90-91

(504) Erkin, F.Cemal, s. 193

(505) A.g.e., s. 194, Ülmen, Haluk, Türk-Amerikan....., s. 39-40

emperyalist bir politika izlemesi ihtimaline değinmişler, bu nedenle Türkiye'nin ihtiyatlı hareket etmesi gereği üzerinde durmuşlardır.⁽⁵⁰⁶⁾ Churchill'in, Türkiye'nin Sovyet tehdidinden korunması için en güvenli yolun savaşa katılması olduğunu ileri sürmesi, savaş sonu Türkiye'nin güvenliğinin Birleşmiş Milletler'ce sağlanacağı ve İngiltere ile ABD'nin bu konuda güvence vereceklerini bildirmesi bile, Türkiye'nin endişelerini gidermeye yetmedi.

Churchill'in, Almanları petrolden yoksun bırakmak savaşın süresini kısaltmak amacıyla Romanya'nın Ploesti petrol yataklarının bombalanması ve bu amaçla Türkiye'den üs ve geçiş hakkı istemeside⁽⁵⁰⁷⁾ Türk heyetince, İstanbul yapılarının ahşap olduğu ve Almanların öç almak burayı hedef seçerlerse Belgrad gibi acı bir sona uğrayacakları⁽⁵⁰⁸⁾ gerekçesiyle olumlu karşılanmamıştır. Zira Almanya Boğazlara inebilir ve bu durumda müttefiklerin Ege'deki çıkarlarına zarar verebilirdi. Ayrıca Türkiye böyle bir durumda tek kömür havzası Zonguldak'ın ve az sayıda sanayi kuruluşlarının bombalanmasından da endişeleniyordu.⁽⁵⁰⁹⁾

Adana görüşmelerinin ikinci gününde Churchill "Sabah Düşünceleri" adını verdiği yazılı metni İnönü'ye vermiştir. Burada Türkiye'nin savaşa hazırlanması için, en azından hava üsleri vermesi için gerekli şartların hazırlanması ve bu amaçla, ilk aşamada Türkiye'nin kuvvetlendirilmesi, ikinci aşamada Türkiye tarafsızlık yükümlerini daha serbestçe kullanacak ve müttefiklere hava üsleri verecek, üçüncü aşamada ise, Türkiye savaşa katılacaktır.⁽⁵¹⁰⁾ Bu plana paralel olarak tarafların komutanları da askeri bir mutabakata varmışlardır.⁽⁵¹¹⁾

(506) Weisband, E., s. 153, Kurat, Y.tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları", Belleten C.XLVII s. 185 (Ocak 1983), s. 308, Glasneck, J., s. 242, Gürün, K. Dışilişkiler...., s.91, Erkin, F.Cemal, s. 194, Bilge, Suat, s. 171

(507) Bilge, Suat, s. 174, Kurat, Y.Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları", s. 307.

(508) Weisband, E., s. 57, Ataöv, T. s. 107

(509) Ataöv, T., s. 107, Koçak, Cemil, s. 263

(510) Bilge, Suat, s. 175-176

(511) 5 maddelik bu mutabakat için bkz. a.g.e., s. 178

Adana görüşmesinden sonra yayınlanan ortak bildiride tarafların politikalarını anlattıkları, Avrupa'daki durumun özellikle Türkiye'yi ilgilendiren bölgelerdeki gelişmelerin incelendiği ve İngiltere ile ABD'nin Türkiye'ye nasıl yardım edebilecekleri konularının saptandığı ve savaş sonrası sorunlarında görüşüldüğü bildiriliyordu.⁽⁵¹²⁾

Adana görüşmeleri olurken savaşın en önemli gelişmesi yani Rusların Alman ordularını büyük bir yenilgiye uğratması gerçekleşiyordu. Bu durum elbette Sovyetler'in Türkiye'ye bakışını değiştirmesine neden olacaktır.

Churchill, Adana görüşmelerinden Stalini haberdar ederek Türkiye'nin Sovyetler'den duyduğu endişeyi dile getirmiştir.⁽⁵¹³⁾ Churchill'e bu tarzda bir teşebbüse geçmesi yolunda Türkiye tarafından bir teklif yapılmadığı düşünülürse, hareketin Adana intibaları hakkında vardığı düşüncelerin bir mahsulü ve aynı zamanda Türkiye ile Sovyetleri yaklaştırma çabalarının bir sonucudur.

Stalin verdiği cevapta, Türkiye'nin uluslararası durumunun oldukça nazik kaldığını, Türkiye'nin savaşan taraflarla dostluk ve saldırmazlık paktı ile bağlı olduğunu, buna rağmen bu yükümlülüklerini nasıl bağdaştıracacağını bilmediğini fakat Türkiye'nin Sovyetler'le daha yakın ve dostça ilişkiler istiyorsa böyle bir durumda onları yarı yolda karşılayacaklarını" bildirmiştir.⁽⁵¹⁴⁾

Bu yazışmalardan haberdar olan Türk Hariciyesi, 13 Şubatta Sovyet sefiri ile yaptığı görüşmede durumu görüşmüş ve ilişkilerin samimileştirilmesi için müzakerelere başlamayı kararlaştırmıştır.⁽⁵¹⁵⁾ Ne varki bu yolda C.Açıkali'nin Moskova'da yaptığı girişimler sonuçsuz kalacak, Sovyetler Adana görüşmesi sonucunda yayımlanan ortak bildiriye

(512) Yayınlanan ortak bildiri için bkz. A.T. No: 111 (Ocak 1943), OTDP, s. 175

(513) Gizli Yazışmalarda Türkiye, s. 85-87, İkinci Dünya Savaşı, s. 137, Konyar Levent (Der) Adana Konferansının 37. Yılı", süreç, Yıl.1, s.1, (Ocak-Mart 1980), s. 17-18, Gürün, K. Dış İlişkiler ...., s. 91-92, Weisband, E., s. 161-162, Erkin, F.Cemal, s. 204

(514) Gizli Yazışmalarda Türkiye, s. 89, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 137-138

(515) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 140, Gürün, K., Dış İlişkiler.... s, 99

benzer bir açıklama yapmaktan dahi kaçınacaklar ve hatta Nisan ayında Churchill'in "Sabah Düşünceleri" adını verdiği savaş sonrası görüşlere dahi katılmadıklarını belirteceklerdir.⁽⁵¹⁶⁾ Bu durumda gösteriyor ki, Sovyetler Stalingrad zaferinin verdiği moral ve savaşta ele geçirdikleri insiyatifin etkisiyle Türkiye'nin tarafsızlığını eleştirmeye başlayacaklardır.

Öte yandan Churchill, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini sağlamak amacıyla İngiliz Genel Kurmayı'nın savaş planlarında Sicilya çıkarması ve Balkanlarda Türkiye üzerinden ikinci bir cephenin açılmasına yer verirken, Amerikan genel kurmayıda, Almanya'ya asıl darbenin Balkanlarda değil Kuzey Fransa'da açılacak cephe ile sağlanmasını uygun görmüşlerdir.⁽⁵¹⁷⁾

3- Washington ve Quebec Konferansları ve Türkiye

Roosevelt ve Churchill, Kuzey Afrika cephesinin tasfiyesi üzerine alınacak yeni tedbirleri görüşmek üzere 12-25 Mayıs tarihlerinde Washington'da buluşmuşlardır.⁽⁵¹⁸⁾

Churchill, müttefiklerin savaş stratejilerinde en önemli amacın İtalya'nın savaş dışı bırakılması olduğunu söylemiş ve bunun avantajları arasında Türkiye'ninde savaşa katılmasının da bulunduğunu eklemiştir.⁽⁵¹⁹⁾ Zira İtalya'nın harp dışı kalması Türkiye üzerinde büyük bir tesir yapacaktır. Poloenti'yi bombalamak ve Ege'yi temizlemek amacıyla toprakları üzerindeki üslerin kullanılmasına müsaade etmesi için talebi yapma zamanı da gelecektir.⁽⁵²⁰⁾

(516) C.Açıklan'ın bu çalışma ve girişimleri için bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 140-148, Bilge, Suat, a.g.e, s. 182, Gürün, K., Türk-Sovyet....., s.252-255

(517) Ülmen, Haluk, Türk-Amerikan....s., 40-41, Kurat, Y.Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları" s. 310

(518) Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1983, s. 390, Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 272, OTDP, s. 178

(519) OTDP, s. 178

(520) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 179

Bu minvalde konuşmalardan sonra Churchill ve Roosvelt'in mutabık kaldıkları konular arasında Türkiye'nin durumu konusunda Müttefikler yanında savaşa aktif yada pasif katılımı için zeminin hazırlanması da vardır. (521)

Bu baskılara rağmen Başbakan Saraçoğlu, 15 Haziran'da CHP'nin Kurultayında yaptığı konuşmada, Türkiye'nin savaş dışı durumunu değiştirmek istemediğini belirterek, Almanya ile yapılan 1941 İttifak antlaşmasının yararına değinmekte ve bu yararın devam edeceğini vurgulamaktadır. (522)

Müttefikler 10 Temmuzda Sicilya'ya çıkmışlar ve ada Ağustos ayı ortalarında tamamen işgal edilmiş, harekattan birkaç hafta sonra Mussolini'ni iktidardan düşmüştür. Sicilya'daki bu başarıdan sonra, Churchill savaşa İtalya'da devam etmek görüşünü savunuyordu ve amaçlarından biride sık sık belirttiği gibi Balkanlarda Almanlara karşı direnişi artırmaktı. Amerika ise Manş çıkarmasında ısrarlarını devam ettirmekte idiler.

Böyle bir ortamda 14-24 Ağustos 1943'te toplanan Quebec konferansının başlıca tartışma konularından biride Türkiye'nin durumu olmuştur. Roosvelt ve Churchill, Türkiye'nin savaşa katılma zamanının gelmediğine, bununla beraber Alman baskısına karşı koyabilmek için kendisine silah ve malzeme yardımına devam edilmesine karar verilmiştir. (523) Buna mukabil askeri değeri haiz gemilerin Boğazlardan geçmesinin yasaklanması ve Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatını azaltması istenecekti. (524)

---

(521) Gizli Yazışmalarda Türkiye, s. 99

(522) OTDP, s. 179

(523) Ülmen, Haluk, Türk-Amerikan Diplomatik...., s. 41, Glasneck, J., s. 244, Weisband, E., s. 194-195, Armaoğlu, Fahir, İkinci Dünya Harbinde....., s. 108

(524) Armaoğlu, Fahir, a.g.m., s. 168

Türk Hükümeti silah yardımının sürmesi kararını olumlu karşıladı fakat İngiliz talebi olan Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulması önerisini reddetti, Boğazlardan geçen Alman ticaret gemilerinin ise daha sıkı bir incelemeye tabi tutulabileceğini ve gerekirse geçiş izni verilmeyebileceğini bildirdi. (525)

Almanya'nın yenilgiye doğru gidişi, Sovyetlerin politikasında da değişikliğe yol açmış ve bu doğrultuda Türkiye Almanlarla yaptığı antlaşmadan dolayı suçlanmaya (526) ve harp dışı durumu eleştirilmeye başlanmıştır. Nitekim Sovyetlerin propaganda organı olan Harp ve işçi sınıfı 2 Eylül 1943 tarihli sayısında Türkiye'nin tarafsızlığının gittikçe Almanya'nın daha fazla işine yaradığını zira Balkanlar daki kanadından emin olan Almanya'nın bütün kuvvetini Rus cephesine yığdığını yazıyordu. (527)

3 Eylül'de İtalya'ya çıkarma yapan Müttefik orduları karşısında İtalya teslim olmuş, Almanya'da İtalyanın işgalini önlemek amacıyla 10 Eylülde Roma'ya girerek Kuzey İtalya'yı işgale başlamış, Müttefik işgalinde bulunan Güney İtalya Almanya'ya savaş ilan ederek fiilen İtalya'nın ikiye ayrılmasını gerçekleştirmiştir.

Bu gelişmeler İngiltere'yi, İtalya'nın egemenliğindeki Ege adalarına çıkarma yapmayı sağlamış, bu durumda İngiliz birliklerinin rayesinin Türkiye'den sağlanmasını gerektirmiştir. (528) Ancak Türkiye bu kolaylığı sağlarken İngiliz birliklerinin havadan desteklenmesi için Türk hava üslerinden yararlanması talebini reddetmiştir. (529)

(525) Önder, Zehra, A.g.e., s. 195'ten zikreden Koçak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 273.

(526) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 148-149

(527) Armaoğlu, Fahir, a.g.m., s. 169, A.T. No: 119 (Ekim 1943) s. 60-61 Benzer şikayetler daha 4 Ağustosta Molotof tarafından Açıkalkına'da yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 149

(528) Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet...., s. 198, Weisband, E., s. 197-198

(529) Glasneck, J., s 245

4- Moskova Konferansı

Daha adalar savaşı sürerken, Müttefiklerin Dışişleri Bakanları, Tahran Konferansı hazırlıklarını yapmak amacıyla toplanmışlardır. Toplantının daha ilk oturumunda Sovyetlerin Türkiye ile ilgili politikaları belirginleşmiş oldu. Zira Molotof ikinci cephenin açılmasını, İsveçten hava üssü istenmesini ve Türkiye'nin derhal harbe girmesi imkanlarının araştırılmasını istemiş ve Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi bir telkin şeklinde değil bir emir şeklinde olmalıydı. (530)

Fakat, Cordell Hull, bu sırada bütün kuvvetlerin Kuzey Fransa'da açılacak ikinci cephede toplanması gerektiğini söyleyerek bu Sovyet isteğini kabule yanaşmamıştır. (531) Zira Amerika, Türkiye'nin harbe girmek için Sovyet yardımını değil, Washington ve Londra'dan Moskova'ya karşı bir güvence istiyordu. Böyle bir güvencenin verilmesi ise İngiliz ve Amerikan birliklerinin Balkanlara gelmesini gerektirecekti ki, bu durum Fransa'ya yapılacak çıkarma'nın ertelenmesine neden olurdu.

İngiltere ise Türkiye'nin zorla savaşa katılmasının bu devlete kuvvet desteği yapılmasını gerektireceği düşüncesiyle, İtalya'da başlamış bulunan müttefik hareketına zarar verebileceği endişesiyle Türkiye'nin kendi isteği ile savaşa katılmasının daha uygun olacağını düşünmüş, ancak Oniki adada yapılan hareketi kolaylaştırmak ve Sovyetler Birliğine yardım edilmesini sağlamak amacıyla Türkiye'nin müttefiklere hava üsleri İngiliz denizaltı ve gemilerine Boğazlardan geçiş müsadese vermesini istemiştir. (532)

Molotof, görüşünde ısrar ederek (533) Türkiye'ye müttefiklerin çok sayıda silah ihraç ettiğini, Türkiye'nin savaşa girmesi ertelendiğine göre bu silahları niçin aldığını sormuş ve Türkiye'nin savaşa şimdi girmek

(530) OTDP, s. 181,

(531) Ülmen, Haluk, Türk-Amerikan ....., s. 42

(532) A.g.e., s. 42

(533) Sovyetlerin Türkiye'nin Savaşa girmesine ilişkin görüşleri Stalin ve Uyskinsky tarafından da konuk Dışişleri Bakanlarına gerekçeleriyle beraber izah edilmiştir. Bkz. OTDP, s. 181

zorunda olduğunu daha sonra atılacak böyle bir adımın değer taşımadığını bildirmiştir. (534)

Ancak İngilizler, gerek Sovyetlerin ısrarı ve gerekse konferansın sona ereceği günlerde giriştikleri Oniki ada hareketinin kötüye gitmeye başlaması üzerine ve "Churchill'in talimatı doğrultusunda" (535) 2 Kasım'da "Türkiye'nin 1943 yılı sonundan evvel savaşa katılmasını Türkiye'den hava üsleri istenmesini ve bu durumun Türkiye'ye önerilmesi konusunda anlaşmalarını "bir metinle parafe ediyorlar. (536) Varılan antlaşmaya Amerika Fransa'ya çıkarma yapılması ve İtalya hareketi için gerekli olan İngiliz ve Amerikan kaynaklarının Doğu Akdenize tahsis edilmemesi şartıyla 4 Kasım 1943'te katılmıştır.

5- I. Kahire Konferansı (Eden-Menemencioğlu) ve Türkiye'den Talepler

Moskova protokolü uyarınca Eden, alınan kararları Türkiye'ye bildirmek Hariciye vekili Menemencioğlu ile 5-6 Kasım tarihlerinde Kahire'de buluştu. (537) Menemencioğlu görüşmelere oldukça hazırlıklı gitti. F.C. Erkin'in açıkladığına göre, İngiliz Büyükelçisinin hizmetinde çalışan meşhur Çiçero, Moskova konferansının kararlarını Alman Büyükelçiliğine satmış, Von Papen'de bu bilgileri Menemencioğlu'na iletmişti. (538)

Kahire görüşmesi, Türkiye'nin harp sonuna kadar ki tutumunun gerekçesini açıkça ortaya koymasına imkan verdiği için oldukça önemlidir. Görüşmeleri iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi Moskova Konferansı kararları üzerine geçen konuşmalar ve buna bağlı olarak Türk-Sovyet ilişkileri ve savaş sonrası durum ikinci bölüm ise, daha çok Moskova

(534) Glasneck, J., s. 246, Burçak, R.Salim, Moskova Görüşmeleri, s. 145, Bilge Suat, s. 189

(535) Kurat, Y.Tekin, "Kahire Tutanakları", s. 312

(536) Bilge, Suat, s. 190, Weisband, E., s. 211-212

(537) Konferansın tam metni için bkz. Bilge, Suat, s. 192-213

(538) Erkin, F.Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl, C.1, s. 134-135

kararı doğrultusunda Mittefikler adına Eden'in Türkiye'den talepleri ki, bunlar üs verme ve savaşa girme talepleridir.

Menemencioğlu, savaş sonu Sovyetler'in Balkanlar'da yayılma amacı olduğunu belirtmiş ve Sovyetlerin Türk dış politikasını eleştiren yayınlarına değinerek Türk-Sovyet ilişkileri hakkında İngiltere'nin düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır.

Görüşmenin en önemli ve asıl amacını taşıyan kısmında ise Eden Türkiye'den savaşa katılması talebinin yanı sıra Alman hava üstünlüğü yüzünden, Ege denizindeki adalarda güçleşmiş vaziyetleri hakkında bilgi vermiş ve adaların bombalanabilmesi için İngiliz uçaklarına Türk hava üslerinin kullanma izninin verilmesini istemiştir.⁽⁵³⁹⁾ Menemencioğlu Türk hava üslerinin İngilizlerce kullanılması, Türkiye tarafından doğrudan doğruya bir savaş fiili olduğu için, harbe götürece kadar ağır bir tahrik mahiyetini taşıyacağını ileri sürerek geri çevirmiş,⁽⁵⁴⁰⁾ Bu nedenle Türkiye'nin savaşa katılması sorunu dolambaçlı yollardan değil, doğrudan doğruya harp ilanı suretiyle ele almak gerekirdi. Böyle bir kararın gerekli kılacağı hazırlık ve silahlanma ihtiyaçlarını izah ettikten sonra Menemencioğlu, İngiltere'nin savaşa katılma taleplerini Hükümetine arzedeceğini bildirdi.⁽⁵⁴¹⁾

Menemencioğlu Ankara'ya döndükten sonra, Londra, Moskova ve Washington Büyükelçiliklerine gönderilen 14 Kasım tarihli bilgi telgrafında, İngiltere'nin Türk hava meydanlarını kullanma isteğinin reddedildiği, Türkiye'nin savaşa girmesi isteğinin ise işbirliği için olumlu, fakat savunma vasıtalarına sahip olunmadığı için maddeten imkansız olduğu yolunda bir cevap verileceği bildiriliyor.⁽⁵⁴²⁾

(539) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 155-156, Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet ilişkileri ve.... s. 213, Bilge, Suat, s. 206

(540) Erkin, F.Cemal, "Türkiye'nin Savaşa Katılması İçin Kahirede Yapılan Müzakereler 1943" Belleten, C. XLIII, Sayı: 170 (Nisan 1979), s. 429, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 158, Glasneck, J., s. 247

(541) Erkin, F.Cemal, a.g.m., s. 429, ikinci Dünya Savaşı Yılları, s. 158, Bilge, Suat, s.210

(542) Bilge, Suat, s. 213, aynı yolda 23 Kasım 1943'te de bir genelge yayınlanmıştır. Bkz. Kunalalp, Zeki, a.g.e., s. 69, (8. Telgraf-I. Kahire Konferansı)

İngiliz teklifleri, Hükümet ve CHP Meclis Grubunda uzun tartışmalarla incelenerek⁽⁵⁴³⁾ karara varıldıktan sonra karar ve Türkiye'nin politik tutumu hakkında İngiliz sefirine uzun bir sözlü bildiri ile 17 Kasım'da bildirilmiştir.⁽⁵⁴⁴⁾

Hükümetin kararında, üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir şekilde savaşa sebep olacağı için kabul edilmemiş, savaşa girme konusunda ise, prensip itibarıyla olumlu karşılanırken, bu karara bağlı olarak, Türkiye'nin güçlendirilmesi istenerek, savaşa girmek için ön şart olarak şu üç nokta ileri sürülmüştür.

a) Türk ordusunun muharebe kabiliyetinin ve memleketin müdafasının icap ettirdiği bütün potontiel material'in temini

b) Müttefik İngiliz ordusuyla bilfiil "cooperation"un şart olduğu.

c) Emniyet ve menafii konusundaki siyasi şeraitin sağlam esaslara raptı.⁽⁵⁴⁵⁾

Hükümetin bu kararı 17-18 Kasım'da Müttefiklerin Ankara Büyükelçilerine iletirken, İsmet İnönü baskılar karşısında savaştan daha ne kadar uzak durulabileceği konusundaki şüphelerini şöyle dile getirmektedir. ".... Bu yeni vaziyette yarın, harbe girebiliriz. Yahut bahara sulh içinde bulunabiliriz. Fakat halk yarın bir harp tehlikesi olduğunu bilmelidir. Bu harpte şehirlerimiz harap olacaktır..... Bize lazım olan asgari can telafatı ile bu harpten kurtulmaya çalışacağız. Dört sene harbe girmemek için elimizden geleni yaptık. Muaffak olduk. Yine mümkün olduğu kadar harbi uzaklaştırmaya çalışacağız. Fakat bize tazyik eden devletler süratle harbe girmemizi temin edecek şartları hazırlarlarsa

---

(543) Asım Us, Hatıratında toplantının on saat sürdüğünü ve ilke itibarıyla savaşa girmenin kabul olduğunu fakat ordunun donatımının tamamlanması gerektiğinin vurgulandığını belirtmektedir. s. 580-581

(544) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 160

(545) A.g.e., s. 161, Bilge, Suat, 216, Gürün, K., Dış ilişkiler, s. 105

vazifemizi yapacağız. Derhal harbe girmemizi talep ederlerse yine toplanıp konuşacağız. (546)

Görüldüğü gibi, İngiltere ve Rusya Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini istemekte iselerde, bu devletlerin bekledikleri faydalar biraz ayrı, hatta çelişik vaziyettedir. Sovyetler Türkiye'nin fiilen harbe girmesini ikinci cephenin açılmasından önce, kendi cephesindeki Alman baskısını hafifletmek için isterken, İngiltere Ege ve Akdeniz'in Alman'lardan temizlenerek imparatorluk yolunun güvene alınmasını ön planda tutmaktadır. Churchill'in Balkanlarda ikinci bir cephe açılmasındaki ısrarının altında, Balkanların Rus oldukları tarafından işgalinin önlenmesi gibi stratejik bir etkende vardır.

Türkiye ise savaşa girmesi konusunda müttefik baskılarına karşı koyarken, yakın tarihte olanı bir savaş tehlikesine karşıda hazırlık yapmaktadır.

6- Tahran Konferansı

Eden-Menemencioğlu görüşmesinden sonra artık elinde hiç olmazsa ilke olarak Türkiye'nin savaşa gireceği kararı bulunan Churchill, Stalin ile birlikte yapılacak Tahran zirvesinden önce, Kahire'de Roosevelt ile bu stratejinin ayrıntılarını saptamak istemişti. Roosevelt ise biran önce Fransa'daki ikinci cephe stratejisinin planlanmasını gerçekleştirebilmek için, İngiliz Başbakanı ile Türkiye konusunu görüşmemeye özen göstermiş ve Çin lideri Çankay-Şek'i Mısır'a davet ederek Churchill'e bu fırsatı vermemiştir. (547) Buna rağmen 24 Kasım da Roosevelt ve Churchill'in kumandanlarla yaptıkları toplantıda Churchill, "Almanların Ege

(546) İnönü, bu konuşmayı, içinde Asım Us'unda bulunduğu bir gazeteci grubuna Çankayada verdiği yemekte yapmıştır. Konuşmanın içeriğinden anlaşıldığına göre İnönü halkın harbe hazırlanması amacını gütmektedir. Us, Asım, s. 582-583.

(547) Kurat, Y.Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları" s. 315, Bu görüşmelerde daha ziyade uzak Doğu sorunları ele alındığı için, Churchill'in Balkanlarad cephe açma ve Türkiye'yi savaşa sokma fikri fazla tartışılmamıştır.

adalarındaki başarısından dolayı üzüntülü olduğunu, Rodos'un alınması ve Türkiye'nin savaşa girmesi ile durumun değişeceğini belirtmiştir.⁽⁵⁴⁸⁾ Böylece Türkiye'nin savaşa girmesi için İngiliz yardımı yapılması bırakılarak, Adaların alınması için Türkiye'nin İngiliz kuvvetlerine yardımcı olması istenmektedir.

Bu şartlar altında hazırladığı Moskova'da yapılan Tahran Konferansı 28 Kasım 1943'te Sovyet Büyükelçiliğinde başlamıştır. Aynı günkü ilk toplantıda, Türkiye'nin savaşa girmesi konusu, stratejik durum değerlendirmesi yapan Churchill tarafından açılarak, Türkiye'nin savaşa girmesiyle Ege dinizinin açılacağı ve böylece Rusya'ya doğrudan ikmal yapılabileceğini belirtmiş ve ayrıca düşmanla çarpışmak için Türk hava alanlarının kullanılabilceğini vurgulamıştır. Ayrıca Churchill, Staline, Türkiye'yi savaşa sokmaya nasıl ve ne şekilde ikna edebileceklerini sorarak, olayın Balkanlardaki etkisinden bahsetmiş ve Rusya'nın Bulgarlara karşı tutumunu sormuştur.⁽⁵⁴⁹⁾

Stalin Moskovadaki politikalarının aksine, Türkiye'nin savaşa katılmayacağını belirterek, asıl amacın ikinci cephe olması gerektiğini ve bu nedenle kuvvetlerin dağıtılmasının yararlı olup olmayacağı konusunda şüphelerini dile getiriyor. Konuşmalar daha çok ikinci cephenin nerede ve ne zaman açılacağına yönelik oluyor.

Roosvelt ise, Türkiye Cumhurbaşkanı ile karşılaştığında savaşa girmeye ikna etmek için her şeyi yapacağını fakat, kendisi Türkiye Cumhurbaşkanı yerinde olsa, yerine getirilmesi OVERLORD'u⁽⁵⁵⁰⁾ geciktirecek kadar çok uçaklar, tanklar ve teçizat isteyeceğini söylemiştir.⁽⁵⁵¹⁾

(548) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 171

(549) Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler, Cev: F. Yazıcı, İstanbul 1972, s. 13-14, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 174, Gürün, K. Dış İlişkiler ve ...., s. 107-108, Bilge, Suat, s. 221, Berojkov, Valantin, Tahran, 1943, Çev: H. Ali Ediz, Ankara 1970, s. 128-132

(550) Kuzey Fransa'da açılması düşünülen ikinci cephenin şifre adı.

(551) Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, s. 18, İkinci Dünya Savaşı yılları, s. 175, Bilge, Suat, s. 222, Weisband, E., s. 240

Churchill, ikinci cephenin Balkanlarda açılmasını ve Türkiye'nin savaşa girişini sağlamak amacıyla, isteksiz gözüken Stalin'i cezbedebilmek için Rusya gibi bir ülkenin sıcak denizlerde bir limana sahip olmaya hakkı bulunduğunu, bunun dostlar arasında tatlıya bağlanabileceğini⁽⁵⁵²⁾ belirtmiş, Stalin'de Boğazlar rejimini gevşetmenin iyi olacağını söylemiştir.⁽⁵⁵³⁾

Öte yandan Türkiye'nin savaşa girmesi konusu, özetlenen çerçevede Eden-Molotov-Hopkins toplantılarında da ele alınmış, burada Molotov Türkiye'nin savaşa girmesi OVERLORD'u geçiktirecekse, Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesini istemeyeceğini belirtmiştir.⁽⁵⁵⁴⁾

Konferans sonunda Türkiye'nin hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılması ve 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa sokulması konusunda görüş birliğine varılmış ve İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek durumdan haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır.⁽⁵⁵⁵⁾

Görüldüğü gibi Tahran konferansında Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili müttefikler arasında görüş ayrılığı vardır. Rusya Moskova konferansından sonra, Almanlar'ı Kiev'den dışarı alarak Dnieper'i çeşitli noktalardan geçmişler ve saldırı insiyatifini ele almışlardı. Bu askeri başarılarının yanı sıra ikinci cephenin Fransa'da açılmasının Almanları daha çabuk dize getireceği fikride onların Türkiye'ye ilişkin düşüncelerini değiştirmiştir.

İngiltere ise, Ege Adalarındaki durumlarını kurtarmak ve belkide imparatorluk yolunu daha güven altına almak için Türkiye'nin derhal savaşa girmesinde ısrarlı olmuşlardır. Amerika ise, Türkiye'nin savaşa girmesinin Doğu Akdenize ve Ege'ye diğer cephelerden kuvvet ve silah çekimini

(552) Weisband, E., s. 245, İkinci Dünya Savaşları Yılları, s. 176, Bilge, Suat, s. 223-224

(553) Suat, Bilge'nin belirttiğine göre Churchill, anılarında Boğazlara ilişkin konuyu Stalin'in açtığını belirtmektedir. Oysa yayınlanan belgeler bunu doğrulamamaktadır. s. 223(dipnot)

(554) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 177

(555) OTDP, s. 185

sağlayacağı ve bu nedenle OVERLORD'un geçikeceği için aynı zamanda Türkiye'nin askeri gücünün eksikliklerini daha iyi kavradıkları nedeniyle pek ısrarlı ve istekli değillerdir.

7- II. Kahire Konferansı

Müttefiklerin Tahran'da aldıkları karar gereği Churchill ve Roosevelt 1 ve 3 Aralık tarihlerinde birer telgrafla İsmet İnönü'yü üç devlet adına Kahire'ye davet ettiler.⁽⁵⁵⁶⁾ İsmet İnönü daveti Tahran Konferansında Türkiye hakkında verilmiş olan kararları tebellüğ etmek için değil eşit taraflar arasında serbest münakaşa yapılması şartıyla⁽⁵⁵⁷⁾ kabul etmiştir.

4 Aralık 1943 günü saat 17.00'de başlayan ilk toplantıda Roosevelt kısa bir giriş yaptıktan sonra Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşan 35 Birleşmiş Milletler üyesi arasında görmekten kıvanç duyacağını belirtmiştir.⁽⁵⁵⁸⁾ Daha sonra sözü alan Churchill, şu noktalar üzerinde durmuştur.

a) Türkiye'nin savaşa girmesinden sağlayacağı menfaatler sürekli olacaktır.

b) Türkiye, Rusya ile en iyi münasebet halinde bulunacak, dost ve müttefik sıfatıyla galipler arasında oturacak, aksi halde çok yalnız kalarak ve mahkemede hakimler arasında değil, seyirci olarak koridorlarda dolaşacaktır.

c) Türkiye Almanya'ya karşı savaşa girerse veya Almanya Türkiye'ye savaş ilan eder ve Bulgaristan'da buna katılırsa Rusya derhal Bulgaristan'a harp ilan edecektir.

---

(556) Bilge, Suat, s. 228

(557) Aydemir, Ş.Süreyya, C.II, s.264, Kurat, Y.Tekin, "Kahire Konferansı...", s.317, Erkin, F.Cemal, s. 217

(558) Konferansın İngilizce zaııtları için bkz foreign Relations of the U.S., Conferances at Cairo and Tehran 1943, Washington D.L, 1961, Türkçe Metin için Suat, Bilge, a.g.e., s. 228-247

d- Üç devlet İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini tekrarlamışlardır.

e) Almanya'da, Türkiye'ye karşı tehlikeli teşebbüsler yapacak güç kalmamıştır. (559)

İnönü ise Türkiye'nin müttefiklerin yanında istikrarlı bir siyaset takip ettiğini belirterek savaşa girmediği için savaş sonrası endişeler olmasının kabul edilemeyeceğini vurgulamış ve Türkiye'nin muayyen bir askeri işbirliği çerçevesinde savaşa gireceğini ancak, askeri yardımın ve hazırlığın Türkiye'nin savaşa girmesinden önce tamamlanması gereğine dikkat çekmiştir. (560) İnönü Almanya'nın Trakya üzerinden Süveyş'e doğru bir cephe açamayacağını fakat buna rağmen İstanbul'u ele geçirebileceğini söyledi. (561) Bu nedenle Almanları kuşkulandırmadan iki aşamalı plan üzerinde görüşme açılmalıydı. Bunu,

- 1- Türkiye'ye gönderilecek malzemeye ilişkin hazırlık planı
- 2- İşbirliği planı idi. (562)

Konferansın sonunda, İnönü prensip itibarıyla savaşa katılmaya razı oldu. Türk hükümeti en geç 15 Şubat 1944'e kadar hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılmasına razı olup olmayacağını bildirecekti. Bu arada Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak ortak plan hazırlanacak ve genel siyasi sonuçlar incelenecekti. Ancak Türkiye'ye yapılacak yardım miktarı ve hazırlık devresi için ayrılan zaman uzun tartışmalara neden oldu ve görüşmelerin Ankara'da devamına karar verildi ve bir ortak bildiri yayınlandı. (563)

---

(559) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 188-189, Bilge, Suat, 228-229

(560) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 189

(561) Kurat, Y.Tekin, "Kahire Konferansı ....", s. 321

(562) A.g.m., s. 322, OTDP, s. 186

(563) Bildiri için bkz. OTDP, s. 186-187

II. Kahire Konferansında, Roosevelt ve İnönü'nün bir araya gelerek görüşmeleri⁽⁵⁶⁴⁾ ve Roosevelt'in Tahran'daki düşüncesinin yani Türkiye'ye baskı yapma fikrinden vazgeçerek Türkiye'nin görüşünü sempati ile karşılamasına neden olmuş, böylece Roosevelt'in bu davranışı ABD'nin Türkiye'nin kaderi üzerinde söz sahibi olmaya başlamasının ve iki devlet arasındaki yakınlaşmanın ilk belirtileride ortaya çıkmıştır.⁽⁵⁶⁵⁾

Yine, savaş yıllarındaki Türk diplomasisinin birinci döneminin sona erip ikincisinin başlamasını bu konferans sağlamıştır. Birinci dönem, özellikle Sovyetlerden ve Nazilerden gelebilecek bir tehlide karşı düşünülmüştü. İkincisi ise Rusya'nın doğu Avrupa üzerinde ki emellerini engelleme amacını güdecekti. İkinci Kahire Konferansı, Türk dış politikasının askeri tehlikeleri uzakta tutmayı hedef alan savaş dönemi stratejisinden savaşın son aşamalarına ve savaş sonrası dünyasında doğabilecek siyasal çatışmalara karşı yöneltilmiş bir politikaya dönüşmesine bir başlangıç olmuştur.⁽⁵⁶⁶⁾

Menemencioğlu, Türkiye'ye dönüşte dış politikada bir değişiklik olmayacağını açıklarken, İnönü savaşa girilmeyeceğini yakın çevresine bildiriyordu.⁽⁵⁶⁷⁾ Görüşmeler hakkında 9 Aralık 1943 günü yayınlanan bir genelge ile dış temsilciliklere bilgi verilmiştir.⁽⁵⁶⁸⁾

İnönü, Ankara'ya döndükten sonra, konu Mareşal Çakmak'ında katılımıyla Hükümette uzunca müzakere edilir ve İngiliz planının aynen kabulünün mümkün olmadığı sonucuna varılır. Bunun üzerine durum 11 Aralık'ta İngiliz sefirine sifaen bildirilir.⁽⁵⁶⁹⁾

(564) 5 Aralık Pazar günü yapılan görüşmenin metni için bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 190-192, Bilge, Suat, 233-235

(565) Ülmen, Haluk, Türk-amerikan Diplomatik..., s. 44

(566) Weisband, E., s. 266-267

(567) Us, Asım, s. 589-590, OTDP, s. 187

(568) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 202-206, Kunalalp Zeki, a.g.e., (Dokuzuncu Telgraf 9 Aralık 1943 Tarihli Genelge-İkinci Kahire Konferansı), s. 72-76

(569) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 206, Gürün, Dışilişkiler, s. 122

18 Aralık tarihli resmi İngiliz yanıtında, İngiltere'nin Orta Doğu Kara, Hava ve Deniz Komutanlarının askeri sorunları görüşmek üzere Ankara'ya gelmeleri önerilmiş, ancak bu, Almanları kışkırtabileceği gerekçesiyle kabul edilmemiştir.⁽⁵⁷⁰⁾ İngilizler bunun üzerine General Wilson'un gelmesini teklif ettilerse de Türk Hükümeti bunu da kabul etmemiş ve neticede Hava Korgenerali Linnel'in başkanlığında bir heyet 1944 Ocak ayı başında Ankara'ya gelerek Genelkurmay ile görüşmelere başladı.⁽⁵⁷¹⁾

Türk hükümetinin prensip itibarıyla savaşa girmeyi kabul etmesine rağmen, askeri konularda aceleci davranmayışının sebebi Papen'in, hava alanları gibi üslerin İngilizlerin kullanımına sunulduğu bir durumda, bunun Almanya ile savaş anlamına geleceğini vurgulaması ve üstü kapalı olarak Alman ve Bulgar ordularının harekete geçmeye hazır olduklarını Menemencioğlu'na bildirmesidir.⁽⁵⁷²⁾ Aralık ayı içinde yapılan Papen-Menemencioğlu görüşmelerinde, Menemencioğlu tüm baskılara karşı güç durumda olduklarını, fakat tarafsızlık politikalarını sürdüreceklarını bildiriyordu.⁽⁵⁷³⁾

8- Türkiye'nin Müttefiklerle İlişkilerinde Soğuma

1944 yılı başında savaşın aldığı durum hızla müttefikler lehine gelişmiş, Sovyetler eski Polonya sınırına ulaşırken, İngiliz ve Amerikalılarda İtalya'da kuzeye doğru ilerlemektedirler.

Bu esnada, daha önce üzerinde mutabık kalındığı gibi Türk-İngiliz askeri görüşmeleri Ocak ayı başında başlamıştır. Korgeneral Linnel Başkanlığındaki İngiliz heyetinin esas gayesi hava savunma ve üs

---

(570) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 206-207

(571) Gürün, K. Dış İlişkiler, s. 125

(572) Kocak, Cemil, Milli Şef Dönemi, s. 291

(573) A.g.e., s. 291-292

hazırlıklarının görüşülmesidir. Türk heyeti ise Menemencioğlu'nun tutumuna uygun olarak daha ilk toplantılarda Aralık ayında İngilizlere verilen malzeme listesinin müzakeresini, hatta bu malzeme teslimini, üslerin kullanılmasına dair görüşmelerin ilk şartı olarak ileri sürmüşlerdir.⁽⁵⁷⁴⁾ Askeri müzakerelerde ortaya çıkan önemli bir görüş ayrılığında Almanya'nın saldırı gücüdür. Menemencioğlu, Almanlar Balkanlar'a hakim oldukları sürece tarafsızlıktan ayrılmamayı kendisine politika edinmiş ve burada Genelkurmay yerinde bulmuştur. Zira Batı Trakya ve Bulgaristan'dan kalkacak Alman uçakları, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin üç büyük şehrini kolaylıkla yıkabilme olanağına sahiptiler.⁽⁵⁷⁵⁾

Görüşmelerin sonuca ulaşmaksızın uzaması Menemencioğlu ile K.Hugensen arasında ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Menemencioğlu 16 Ocak tarihli uzun mektubunda⁽⁵⁷⁶⁾ resmi Türk görüşünü bir kez daha belirtiyor ve İngiltere aksi görüşte ısrar ettikçe boş yere zaman yitirileceğini vurguluyordu.

K. Hügensen 19 Ocak tarihli yanıtında⁽⁵⁷⁷⁾ Türkiye'nin Fransa cephesinin açılmasından önce savaşa girmesinin istendiğini, daha sonraki bir tarihte savaşa katılmasının anlamı olmayacağını açıklıyordu.

F.C.Erkin'in bildirdiğine göre⁽⁵⁷⁸⁾ Menemencioğlu, İngiliz sefirine müttefiklerin Balkanlara bir çıkarma yapması ve çıkan kuvvetlerin iki hafta süreyle tutunmaları mümkün olursa, Türk hükümetinin askeri sözleşmede öngörülen işbirliği şartının yerine getirildiğini kabul ederek iki haftanın sonunda Almanya'ya harp ilan edeceklerini belirtmesine rağmen, bu öneri resmi olarak cevapsız bırakılmıştır. Bu durumda

(574) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 209

(575) Kurat, Y.Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", s. 276

(576) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 211

(577) A.g.e., s. 211-212

(578) Erkin, F.Cemal, Türk-Sovyet ilişkileri, s. 226

gösteriyor ki, Türk hükümeti Balkanlarda güvenliğin sağlanak, savaşın Türk sınırlarından uzaklaşmasını ve böylece Alman tehdidinin ortadan kalkmasını beklemektedirler.

Belirtmek gerekir ki, Sovyetler hava üsleri ve Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngiltere'nin faaliyetlerine katılmazken, ABD'de zaten Kuzey Fransa'da ikinci cephenin açılmasından yana oldukları için Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda teşebbüslerde bulunmalarına rağmen⁽⁵⁷⁹⁾ İngilizlerin istedikleri kadar kuvvetli değildi. Almanlar ise, Türkiye'nin İngiltere'ye üs vermesinden endişelidirler ve Alman Maslahatgüzarı Yanke, İngilizlerin askeri faaliyetlerinin arttığını ve kendilerinin tedbir alacaklarını söylemektedir.⁽⁵⁸⁰⁾

Bu koşullar altında askeri görüşmelerde anlaşma sağlanamamış ve İngiliz askeri heyeti 3 Şubatta Ankara'dan ayrılmıştır.⁽⁵⁸¹⁾ Bunun sebebi İngilizlerin Türkiye'nin sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve bu suretle savaşın dışında kalmasını sağlayacak kadar çok malzeme istemesinden şüphelenmiş olmalarıdır.⁽⁵⁸²⁾

Türk Dışişleri Bakanlığı Dış temsilciliklere gönderdiği 12 Şubat tarihli genelge ile⁽⁵⁸³⁾ görüşmelerin kesildiğini belirterek, durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

İngiliz Askeri heyetinin geri dönüşünden itibaren Türkiye'ye karşı müttefik tutumu sertleşmiştir. Şubat ayı başında İngiliz ve Amerikan silah yardımı ve sevkiyatı durmuştur.⁽⁵⁸⁴⁾ 28 Şubatta tüm İngiliz personeli ülkeyi terk ederken, Kahirede eğitim gören Türk pilotları da ülkeye geri dönmüşlerdir.⁽⁵⁸⁵⁾ İngiliz ve Türk basını da karşılıklı bir suçlamaya girmişlerdir.⁽⁵⁸⁶⁾

(579) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 214, Koçak, Cemil, a.g.e., s. 304

(580) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 214

(581) Ülmen, Haluk, Türk-Amerikan..., s. 43, İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 214, Weisband, E. s. 278

(582) The Memoirs of Cordell Hull, II. s. 1370-1371'den zikreden Ülmen Haluk a.g.e., s. 41, OTDP, s. 188

(583) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 214-215, Kuneralp, Zeki a.g.e., (10. Telg. 12 Şubat 1944 Tarihli genelge, Türk-İngiliz askeri Görüşmeleri), s. 80-83

(584) Weisband, E., s. 279-280

(585) Koçak, Cemil, s.304, İngiliz Sefiri yaklaşık 20 gün Türkiyeden ayrılmıştır.

(586) OTDP, s. 188, Weisband, E., s. 280-283

Türkiye ile müttefiklerin ilişkilerinde meydana gelen bu soğukluk Almanya'ya yapılan krom sevkiyatı ve Boğazlardan geçen Alman gemileri nedeniyle baskıya dönüşecektir.

Almanya ile 9 Ekim 1941'de yapılan ve 1943 yılında yürürlüğe giren ticaret anlaşması uyarınca⁽⁵⁸⁷⁾ Savaş malzemesine karşılık krom cevheri veriliyordu. Bu çerçevede Almanya'ya 1943 ve 1944 başlarında krom ihraç edilmiştir.

Müttefik orduları bir taraftan her yönde ilerlerken, diğer taraftan da Almanya'yı silah sanayinin vazgeçilmez unsuru olan kromdan mahrum bırakarak gücünü azaltmak amacıyla stratejik planlara başlamışlardır.

Bu çerçevede ABD sefiri Steinhardt 18 Şubatta Krom sorunu ile ilgili raporunda, son üç aydır Almanya'ya krom sevkinin büyük artış gösterirken İngiltere'ye olan sevkiyatın azaldığını ve Amerikalıların Türk hükümetine K.Hugenson ile birlikte Almanya'ya krom sevkiyatının kesilmesini önerdiklerini belirtmektedir.⁽⁵⁸⁸⁾

18 Martta da, Roosevelt Stalin'e yazdığı mektupta⁽⁵⁸⁹⁾ Türk kromunun, Almanya için taşıdığı önemden dolayı, krom konusunda İtinö'ye kişisel bir mektup yolladığını açıklamaktadır. Stalin ise cevabında⁽⁵⁹⁰⁾ önerinin olumlu bir şekilde sonuçlanacağını ummadığını belirtmekte, ama girişimin yapılmasından yana olduğunu yazmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanlığında, Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmadığı takdirde, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulamasını kararlaştırdı.⁽⁵⁹¹⁾

---

(587) Kurat, Tekin, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki...", s. 101

(588) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 216, Weisband, s. 321

(589) Gizli Yazışmalarda Türkiye, s. 111-112

(590) A.g.e., s. 113

(591) Glasnecek, J., s. 282

Nihayet İngiltere ve Amerika verdikleri ortak bir nota ile Türk hükümetinden Almanya'ya krom sevkinin durdurulmasını talep ettiler. Aksi halde ambargo uygulanacaktı.⁽⁵⁹²⁾ Menemencioğlu, 20 Nisan 1944'te TBMM'de yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin krom sevki konusunda savaşın başından beri izlediği politikayı anlatarak, İngiliz ve Amerikan notalarına değiniyor, "Harici siyasetimizin umdesi ve esası, İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre biz bitaraf değiliz.... o halde müttefiklerin bize vermiş oldukları notayı, bir bitaraf devlet gibi değil, bir müttefik devlet gibi tetkik etmenin lazım geldiğini bildiriyordu."⁽⁵⁹³⁾

Menemencioğlu, Almanya'ya krom sevkinin 21 Nisan akşamı saat 19.00'da durdurulacağını açıklamıştır.⁽⁵⁹⁴⁾ Müttefikler baskıların devam ederek, 13 Haziranda İngiliz sefiri K.Hugenson aracılığıyla, Türkiye'den Almanya ile tüm ekonomik ve siyasi ilişkilerini kesmesini ve Alman personelin ülkeden çıkarılmasını isteyecek, ancak Türkiye bu istekleri reddedecektir.⁽⁵⁹⁵⁾

Öte yandan, 5 Haziran 1944'te Boğazlardan bazı Alman gemilerinin geçmesi nedeniyle Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir uyuşmazlık çıkmıştır. Daha önceki tarihlerde de, Alman-Sovyet savaşında Sovyetler Boğazlardan geçen Alman gemilerinin aslında ticaret gemisi görünümünde kamufle edilmiş savaş gemileri olduklarını iddia ederek değişik zamanlarda protesto notaları yollamışlardı.⁽⁵⁹⁶⁾ 1944 yılı başlarında da İngiltere Boğazlardan geçen 20 civarında Alman ticaret gemisinin savaş gemisi olduğu gerekçesiyle Türkiye'yi protesto etmişlerdi.⁽⁵⁹⁷⁾

Haziran ayından itibaren İngiliz baskısı artarak, Boğazlardan Alman gemilerinin geçirilmemesini istemiş, Türk hükümeti ise Montreux antlaşması

(592) OTDP, 190-191, Erkin, F.Cemal, s. 233, Weisband, E., s. 323, Us, Asım, 597-598, Glasneck, 282

(593) TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, icima 1, C.9, 45 inifakt (20.4.1944), İkinci Dünya Savaşı yılları, s. 217-218

(594) Weisband, E., s.324, Us, asım, s. 599

(595) Weisband E., s. 338-339

(596) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 284-316

(597) Weisband, E., s. 328-329, Erkin, F.C., s. 236

gereği, gemileri kontrol etmek olanak ve izninden yoksun olduğunu belirterek, ayrıca gemilerin ticaret gemisi sıfatına ait olmadıklarını belirten bir işarete rastlanmadığını açıklayarak, sözleşmenin sadece rafzına ve ruhuna dayanarak şüpheli gemilerin vasıflarını sathi bir muayeneye tabi tutmakla yetiniyor ve hiçbir düzgünsüzlük görülmediği için serbest geçiş izni veriyordu. (598)

Menemencioğlu'nun Boğazlardan geçen Alman gemilerinden Koşsel ile ilgili tutumu, Eden tarafından sert bir biçimde kınanmış (599) Türk Hükümetide 15 Haziran'da bir toplantı yaparak Menemencioğlu'nun tutumunu onaylamamış ve bunun üzerine Hariciye vekili istifa etmiştir. (600)

Türkiye özellikle İngiltere'den gelen bu baskılara karşı koyabilmek dengeleyebilmek amacıyla Sovyetlerin Ankara büyükelçisi Vinigradov aracılığıyla bir takım girişimlerde bulundu. Zira 1944'ün ilk aylarında Moskova Radyosu Türkiye'yi Kafkaslar'da bir cephe açarak Almanya'yı desteklemek gibi tasarılarından dolayı suçluyordu. (601) Almanya'ya yapılan krom sevkiyatı durdurulmuş, ardından da Sovyetlerin Türkiye'deki Turancı faaliyetlerden duyduğu rahatsızlığı gidermek amacıyla da bizzat İnönü Sovyet aleyhtarı ve Nazi sempatzanı olarak nitelediği Irkçılar ve Turancıları kınamıştır. (602)

22 Mayıs 1944'ten itibaren Menemencioğlu ve C.Açıkalin Vinigradov ile yaptıkları görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkileri görüşülmüş, Balkanların nüfuz bölgelerine bölünmelerini engellemek amacıyla iki ülkenin işbirliği üzerinde durulmuştur. Ancak 5 Haziran'daki görüşmede Vinigradov, böyle bir işbirliği için Türkiye'nin Almanya ile bütün ilişkilerini kesmesi ve savaş

(598) Erkin, F.C., s. 237

(599) Koçak, C., s. 312

(600) A.g.e, s.312, OTDP, s.190, Menemencioğlu'nun istifasıyla Hariciye vekaletini Başbakan Saraçoğlu bizzat üstlenmiş ve 13 Eylülde H.Saka bu göreve getirilmiştir.

(601) Kurat, Y.T., Elli Yıllık Cumhuriyetin...., s. 277

(602) İnönü'nün 19 Mayıs 1944'te Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yaptığı bu konuşma için bkz. Kop, K.K., A.g.e., s. 198-201, Yine İnönü'nün konuşması Türk basınında büyük destek görmüştür. Basında çıkan konu ile ilgili tüm yazılar toplu halde şurada derlenmiştir. Irkçılık-Turancılık, Türkçülük Tarihi Enstitüsü Yayın. ankara 1944

ilan etmesini şart olarak koşuyor⁽⁶⁰³⁾ 22 Hazirandaki görüşmede de sefir, Türkiye'nin Von Papen'e yapılan suikast davasındaki tutumunu ve Turancılık cereyanlarına karşı tedbir almamasından yakınıyor. Hatta Türk-Alman anlaşmasını hatırlatarak tarizde bulunuyor.⁽⁶⁰⁴⁾

Böylelikle Eylül'e kadar uzayacak görüşmelerde Türkiye'nin Rusya ile daha iyi ilişkiler kurma ve Balkanlar konusunda işbirliği yapma girişimleri sonuçsuz kalıyordu.

9- Türkiye'nin Müttefiklerle İlişkilerini Düzeltme Çabaları ve Almanya İle İlişkilerini Kesmesi

Müttefik kuvvetler 6 Haziranda Fransa'da ikinci cepheyi açmışlar, Normandie çıkarmasının başarılı olması üzerine Sovyetler de 23 Haziran 1944'te Doğu cephesinde genel bir taarruza geçerek Orta Avrupa'ya ve Balkanlara gelmişlerdir.⁽⁶⁰⁵⁾

Savaşın bu aşamasında, yukarıda da değinildiği gibi Türkiye, üzerine müttefik baskılarının artması sonucu Almanya'ya krom sevkiyatını durdururken, bu baskılar devam etmiş ve Dışişleri bakanı Menemencioğlu görevini bırakmıştır.

Ancak müttefik baskıları devam ederek Haziran 1944 sonunda K.Hungenson ve Steinhardt, hükümetleri adına Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesini istediler.⁽⁶⁰⁶⁾ Saraçoğlu 3 Temmuz tarihli cevabında,

a) Türkiye'nin müttefiki İngiltere'nin istediği gibi, Almanya ile iktisadi ve diplomatik münasebetlerini kesmesinin 1939 ittifak muahedesinin iki memleket için doğan ittifak bağlarını kesin olarak takrir

(603) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 223, Bilge, S., s.255, Gürün, K., Türk-sovyet...s. 264

(604) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 224, Bilge, s. s. 255-256, Gürün, K., s. 264

(605) Armaoğlu, F. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 397

(606) İkinci Dünya Savaşı ...., s. 225-227, Glaesneck, , s.286, Weisband, s.337, İnönü İsmet, Otaylarla Dolu On Yıl, ulus, 15.9.1947

ve teyit etmiş olması nedeniyle harbin tasviyesi ve sulhun oluşumunda bütün uluslararası sorunun çözümüne müsavi müttefik sıfatı ile iştirak hakkı tanınması,

b) .....

c) İlk süprizlere karşı koymaya imkan verecek harp malzemesi ve uçak ve hava savunma malzemesi verilmesi

d) Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinin kesilmesi sonucu elinde kalacak malların satın alınması ve ithal edemeyeceği sivil ihtiyaçlarının karşılanması için kolaylıklar gösterilmesi

e) Türkiye alacağı karar neticesinde tecavüze uğrarsa ....B.Britanya'nın iktidarında olan yardım ve müzakereti temini

f) Türkiye'ye harbin doğacağı neticeleri karşılayabilmesi için her türlü mali yardımın yapılması, şartıyla olumlu cevap verebileceklerini bildirmiştir.⁽⁶⁰⁷⁾

İngiltere ve Amerika Türkiye'nin önerisini görüşürken Sovyetler İngilizlerin teşebbüsünü ve Türkiye'nin kararını Amerikan Hariciyesine verdikleri bir muhtıra ile eleştirmektedirler.⁽⁶⁰⁸⁾

Nitekim Churchill Staline gönderdiği 12 Temmuz tarihli mektubunda⁽⁶⁰⁹⁾ Türkiye'nin mihver ve ilişkisini kesmeye istekli olduğunu belirtiyor, Stalin'de verdiği cevapta⁽⁶¹⁰⁾ Türkiye'nin şu ana kadar şavaşa girmemiş olmasını eleştirerek, Türkiye'nin artık bu konuda atacağı gönülsüz adımın müttefiklere bir yarar sağlamayacağından kuşku duyduğunu ifade ederek, Türkiye'ye baskı yapmanın yararsız olacağını, bu ülkeyi kendi başına yalnız bırakmanın daha yararlı olacağını bildirerek, Türkiye'nin savaş sonrası sorunlarda özel hak ve talepleri gözönünde alınmamasını vurguluyordu.

(607) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 227-228

(608) a.g.e., s. 228

(609) Gizli Yazışmalarda Türkiye, s. 114-115

(610) A.g.e., s. 116-117 (15,7.1944)

Ne varki İngiltere'nin Türkiye'nin teklifini hemen hemen uygun bulması 23 Temmuzda K.Hugenson tarafından Saraçoğlu'na bildirilince⁽⁶¹¹⁾ Türk hükümeti müttefiklerle ilişkileri düzeltmek veya ilişkilerin dahada kötüye gitmesini önlemek amacıyla, Almanya ile ilişkilerin dahada kötüye gitmesini önlemek amacıyla Almanya ile ilişkilerin kesilmesine Temmuz ayı sonunda karar vermiş⁽⁶¹²⁾ Hükümetin aldığı bu karar 2 Ağustosta TBMM olağanüstü toplantısında onaylanarak kabul edilmiştir.⁽⁶¹³⁾

İngiltere bu kararı, "Türk-İngiliz ittifakının müşahhas bir delili olarak karşılamış ve bu suretle Türkiye'nin İngiltere'nin Müttefiki olarak yerini tekrar aldığını" Saraçoğluna bildirmiştir.⁽⁶¹⁴⁾ ABD Başkanı Roosevelt ise 18 Ağustosta İnönü'ye yazdığı bir mektupta⁽⁶¹⁵⁾ savaşı hızlı ve muzaffer bir sonuca getirmede işbirliğine doğru bir adım olarak değerlendirmiştir.

Sovyetler ise kararı "yarım tedbir" olarak değerlendirirken, bunun İngiliz talebi üzerine mi, yoksa Sovyetlerle bağlantıları düzeltmek için mi alındığıyla ilgilenmektedirler.⁽⁶¹⁶⁾ Zira Sovyetlerle devam ede gelen görüşmelerde bu ülke, Türkiye ile Almanya arasındaki bağlarda köklü bir değişiklik olmadıkça Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi ve Balkanlarda siyasi bir işbirliğinin sağlanmasının mümkün olmayacağını belirtmişlerdi. Açıkalin'ın, Vinigratov'a Hükümet kararını bildirmesi ile başlanan müzakerelerin kesilmesi anlamında Sovyetler, "Türk hükümetinin Almanya'ya savaş ilan etmesi yolunda yapılan talebi kabul etmediği iki taraf arasında dostluğu teyid etmek için bir diplomatik vesika teatisinde bulunmak gibi yollarında savaşı kısaltmaya tesiri olmayacağı için lüzumlu görülmediği" bildirilmiştir.⁽⁶¹⁷⁾

(611) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 229

(612) Us, Asım, a.g.e., s. 609

(613) TBMM Zabıt Ceridesi, dönem 7, İçtimal,C.13, faskalada inşikar (2.8.1944), s.3-11

(614) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 231, Gürün K. Dış İlişkiler...,s.131

(615) Howard, HarryN, The Entry of Turkey into WorldWar II, Bellefen, C.XXXI, s.121-124 (1967) s.273

(616) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 232-233

(617) Gürün, K. Türk-sovyet ilişkileri, s. 268

Bu nedenle, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini düzenlemek ve Balkanlarda işbirliğini sağlamak amacıyla yönelik, Almanlarla ilişkilerini kesmesi Papen suikastından hüküm giymiş Sovyet vatandaşı Pavlov ve Kornilov'un TBMM kararı ile serbest bırakılmaları yurt içinde Turancıların tutuklanması ve Eylül ayında da Sovyet talebi üzerine Nazilerle işbirliği yaptığı iddia edilen Türk kökenli Sovyet vatandaşlarının iltica talebini reddederek bu ülkeye iade etmesi⁽⁶¹⁸⁾ amaca ulaşmayarak bir jestten öteye gitmemiştir.

Bir taraftan Türk-Sovyet münasebetlerinin soğuması, öte yandan Rusya'nın 1944 Yazından itibaren kazandığı askeri başarılar sonunda Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'yi büsbütün endişeye sevk etmiş, bu nedenle, 1944 yılı sonbaharında İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarması ve Yunanistan'ı nazi işgalinden kurtarması büyük sevinçle karşılanmış, yine aynı maksatla Yunanistan'la yakın bir işbirliği sağlamak için, Türk hükümeti 1944 Kasımında Oniki ada üzerinde hiçbir talef ve iddiası olmadığını Yunan Hükümetine bildirmiştir.⁽⁶¹⁹⁾

Böylece Türkiye, harbin son yılına girerken kendisini ağır bir Sovyet tehdidi altında görüyordu ki, bu Türkiye'nin 1945'ten sonraki dış politikasını yönlendiren en önemli etken olacaktır. Türk dış politikasını yönlendirenlerin, Avrupada dengelerin bozulmasını istemedikleri, ancak Alman yenilgileri sonucu dengenin Sovyetler lehine bozulması ve Balkanlara yerleşmesi düşünülürse, Türkiye'nin endişelerinde haklı olduğu anlaşılacaktır.

---

(618) Erkin, F.C. Dışişlerinde 34 Yıl, C.1, s. 148-149

(619) Armaoğlu, Fahri, İkinci Dünya Harbinde Türkiye", s. 174

10- Yalta Konferansı ve Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlanı

Sovyetler Birliğinin Doğu Cephesinde Almanya'ya karşı üstünlük sağlaması üzerine 1944 Sonbaharı geldiği zaman Doğu Avrupa ile Yunanistan hariç bütün Balkanlarda nüfuz kurmuş oluyor, 1945 yılının ilk ayında da müttefik orduları Almanya'ya girmek üzeredirler.

Bu şartlar altına ABD ve daha sonrada İngiltere ve S.Birliği Türkiye'den Japonya ile ilişkilerini kesmesini istemişler, bunun üzerine Türkiye'de 3 Ocak 1945'te Japonya ile ekonomik ve siyasal ilişkilerini kesmiştir.⁽⁶²⁰⁾

Savaşın aldığı durum üzerine müttefikler hazırlıklarını 1944 Ekiminden beri sürdürdükleri Yalta (Kırım) konferansında 4-11 Şubat 1945 tarihinde toplanmışlardır. İkinci Cihan Savaşının en önemli toplantılarından bir olan Yalta'da⁽⁶²¹⁾ savaşın yürütülmesi ile ilgili meselelerden çok yenilmiş devletlerle yapılacak barışın şartlarıyla beraber, Milletlerarası işbirliği konusu ve kurtarılan Avrupa devletlerinin durumları üzerinde durmuşlardır.

Askeri uzmanların verdikleri raporlar doğrultusunda Uzak doğu savaşının birbuçuk yıl daha devam edeceğini sanan Roosevelt Yalta'da Sovyetler Birliği'ni Japonya'ya karşı savaşa girmeğe razı edebilmek için Staline büyük tavizler vermiştir. Bundan başka güvenilir ve sürekli bir barışın sağlanması amacıyla yönelik Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurmak için San Francisco'da mihvere savaş açmış olan bütün devletlerin katılacağı bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardır.⁽⁶²²⁾

(620) TBMM Zabıt Ceridesi, dönem 7, içtima 2, C.15, 19 inikat

(621) Ülmen, Haluk, Türk-Amerikan...., s. 50, Weisband, E., s. 378

(622) A.g.e., s. 50-51

10 Şubat günkü toplantıda Montreux Konusu Stalin tarafından ortaya getirilerek, sözleşmenin modasının geçtiğini, zira İngiltere ile Rusya'nın arasının iyi olmadığı bir dönemde yapılmıştır ve Türkiye'ye yalnız savaşta değil, savaş tehlikesi durumunda da boğazları kapama hakkı vermektedir, demiş ve böylece boğazlar konusu Tahran konferansında şöyle bir açılırken, Yalta konferansında resmi gündeme girmiştir.⁽⁶²³⁾ Ancak konu üzerinde görüşmesi Londra'da yapılacak Dışişleri bakanları toplantısına havale edilmiştir.

Konferanstan sonra İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletlere üye olabilmesi için Türkiye'nin 1 Mart 1945 tarihine kadar mihver devletlerine savaş açması gerektiği yolunda bir muhtıra tevdi etmiş⁽⁶²⁴⁾ ve Türk hükümeti nezdinde aynı tebliğ Amerika Büyükelçisi tarafından da teyid edilmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmamak ve müttefikleri İngiltere ve ABD ile münasebetlerini düzenlemek amacıyla bu isteği kabul ederek 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.⁽⁶²⁵⁾

Bunun üzerine Türkiye 27 Şubatta Birleşmiş Milletler Beyannamesini Washington'da imzalamış ve San Francisco Konferansına bir heyet gönderme davetini almıştır.⁽⁶²⁶⁾ Sovyet ordularının Berline 50 km yaklaştıkları ve müttefik ordularınında Köln civarında buldukları sırada alınan bu karar doğal olarak sembolik bir anlam taşımaktan ileri gidememiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı savaş ilanının Meclis'ce onaylanmasından bir gün önce dış temsilciliklere gönderdiği genelgede⁽⁶²⁷⁾ kararın gerekçesi olarak şimdiye kadar takip edegeldiğimiz siyasetin ve almış olduğumuz kararların tabii bir neticesi olarak telakki ettiği ve bunu memleketimizin yüksek menfaatlerine de uygunluğunu göstermektedir.

(623) Yalta'da Türkiye hakkında yapılan görüşmeler için bkz. Conferances of Malta and Yalta, 1945, Department of State Publication, Washington 1955, ss.903-905, esmer, A.Ş. Yalta'da Türkiye SİM, C.XXIV, s.277 s. 433-435, Tahran Yalta ve Potsdam konferansları s.130, OTDP, s.192-193 Bilge, S., Age, s.260-262, Boğazlar konusu daha konferansın hazırlık safhasındada görüşülmüştür. Nitekim Churchill, 22 Ekimde Roosevelt'e gönderdiği telgrafta Stalinini Montreux sözleşmesinin değiştirilmesini istediğini, bu isteğe ilke olarak karşı çıkmadıklarını bildirmiş ve bunun üzerinden ABD Hükümeti Boğazlara ilişkin görüş oluşturmuştur. Bilge, S., 259, ikinci D., 242

(624) Muhtıra için bkz., Erkin, F.C., Türk-sovyet..., s. 245, Burçak, R.S., a.g.e., s. 164-165

(625) TBMM Zabıt Ceridesi, dönem 7, içtima, 2, C15, Olağanüstü inikat, s. 126-130

(626) Erkin, f.c., a.g.e., s.245, Ayrıca ABD hükümeti bu kararı Ankarada bu kararı Türk hükümetine bildirmiştir. A.T. No: 136 (Mart 1945), s. 250

(627) Kunalp, Z. a.g.e., (11. Telgraf-22 Şubat 1945 Tarihli Genelge-Almanya ile Japonya'ya Harp İlanı ve Birleşmiş Milletlere Katılma) s. 86-88

11- Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasınının Feshi

Sovyetler Birliği, savaş meydanlarında kazandığı zaferlerin meyvesini çeşitli bölgelerde değişik metodlarla toplamaya çalışmıştır. Türkiye'de bu bölgelerden biri, belkide en önemlisidir. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ve Balkanlara askerlerini soktuktan sonra buralarda komünist rejim taraftarları aracılığıyla etken devlet haline gelmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin durumu ise farklıdır. Ülke Kızıldudunun işgaline düşmediği gibi komünist rejim taraftarları da yönetime gelecek kadar güçlü ve etkili değillerdir. Bu durumda Sovyetlerin izleyeceği tek yöntem mevcut Türk hükümetini aşırı isteklerle askeri yığınaklarla ve propagandalar ile bunaltarak tavizde bulunmaya zorlamaktır. Böyle bir tavizin alınması durumunda bunu ABD ve İngiltere'ye onaylatmak mümkün olan en yararlı yoldur. (628)

İşte Sovyetler Birliği bu politikasını gerçekleştirmek için, Türkiye'nin Mihvere savaş ilanını yeterli görmeyerek iki ülke arasında 1925'te imzalanan ve 1939'a kadar dostluk temelini oluşturan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını tek taraflı fesh etti.

Türkiye'nin Mihvere savaş ilanından sonra 24 Şubatta gerçekleşen Molotof-Sarper görüşmesinde Yalta'da Montreux sözleşmesi ile ilgili konuşmalar, Molotof tarafından Sarper'e iletilerek Sovyetlerin sözleşme üzerinde revizyon talep ettiğini diğer müattekliklerinde revizyona muhalif olmadıklarını belirtmiş, Sarper'de boğazlar rejiminin beynelmilel bir akit olduğunu bildirmiştir. (629)

Sarper'in Ankara'ya döneceği vesilesiyle 19 Mart 1945'te Molotov kendisini kabul ederek, Sovyet hükümetinin günün şartlarına ve II.Dünya

---

(628) Bilge, Suat, s. 265

(629) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 244-245

savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için esaslı değişiklikleri gerektirdiğine inandığı 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshettiğini bildirdi.⁽⁶³⁰⁾ Verildiği andan itibaren Türk dış politikası üzerinde büyük etkiler yapan⁽⁶³¹⁾ bu notayı alan Türk hükümeti müttefiki İngiltere ile görüşükten sonra⁽⁶³²⁾ 4 Nisan'da cevabi bir nota hazırlayarak, süresi sona ermekte olan 17 Aralık 1925 antlaşması yerine her iki tarafında bu günkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi değişiklikleri ihtiva eden yeni bir antlaşma yapılması yolundaki Sovyet telkinlerinin büyük bir dikkat ve iyi niyetle tetkik edileceğini Sovyetlere iletmiştir.⁽⁶³³⁾ Bu suretle Türkiye, feshedilen antlaşmanın yerine yenisini yapma isteğini açıkça bildirmesine rağmen uzun süre cevap alamamıştır.

Bahsi geçen Sovyet notası Amerikan hükümetinin dikkatini çekmiş olmalı ki, Nisan ayında yapılan bir kabine toplantısında uzun görüşmelere yol açmış, ancak Amerikan idarecileri notanın anlamı konusunda bölünmüşlerdir. Diğer taraftan ABD'nin Ankara Büyükelcisi E.C.Wilson, 25 Nisan da Başkanın dikkatini çekerek Türkiye'nin desteklenmesini istemektedir.⁽⁶³⁴⁾

Sovyetlerin davranışını, "Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılması sonucunda elde ettiği yararları hiçe indirmek ve bu katılma neticesinde sağladığı uluslararası istikrarı San Francisco Konferansından evvel kaybettirmek"⁽⁶³⁵⁾ amacına yönelik olarak değerlendiren Erkin'in de içinde bulunduğu Türk heyeti Nisan ayında San Francisco konferansına katılmak için ABD'ye gitmiş, Heyet başkanı ve Türk Dışişleri Bakanını H.Saka 7 Mayıs'ta Molotof'la görüşmüş, Molotof, Türk hükümetinin telkinlerini beklediklerini ve feshedilen muahededeki hükümlerin bu günkü

(630) A.g.e., s. 250-251, Gürün,K., Türk-Soavyet ..., s. 276-277, Toker, M. Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu, Ankara 1971, s. 5, Bilge, S., s. 265-266, A.T. No: 136 (Müart 1945), s.52 Erkin, F.c., s. 246-247

(631) Ülmen, Haluk, a.g.e., s. 51

(632) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 252-253

(633) a.g.e, s. 254, A.T. No: 137 (Nisan 1945), s.63, Toker, M, s. 12, Bilge, S., s. 268, Gürün, K., a.g.e., s. 278, Erkin, F.C., s. 250

(634) Ülmen, Haluk, a.g.e., s. 52

(635) Erkin, F.C., s. 249-250

şartlara uymadığını bir kez daha yinelemiştir.⁽⁶³⁶⁾

Aynı gün Almanya kayıtsız şartsız teslim belgesini imzalayarak Avrupa'da savaşın sona ermesini sağlamış⁽⁶³⁷⁾ Böylece Avrupada güç dengeleri tamamen değişmiş, Sovyetler Birliği sahip olduğu ordusu ve rejimiyle beraber Avrupa'ya yerleşmiştir.

---

(636) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 255

(637) Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim belgesi için bkz. Jacobsen, H.A, s. 714-715

III. B Ö L Ü M

SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Avrupada savaşın müttefik zaferi ile sona erdiği günlerde Sovyet Rusya'ya Batı dünyasında büyük bir sempati besleniyordu. Zira Sovyetler Dünyayı hükmü altına almak isteyen Nazi rejiminin yenilgisinde en büyük payı almışlar, birçok Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerine Kızılordu kurtarıcı olarak girmişti.

İkinci Dünya Savaşını izleyen ilk yılda Türk dış politikasının en önemli sorunu savaş içinde düştüğü yalnızlıktı.⁽⁶³⁸⁾ Zeki Kuneralp'te Türkiye'nin içine düştüğü yalnızlığı şu şekilde dile getirmektedir: Dış münasebetlerinde Türkiye harp arifesinde haiz olduğu itibarı kaybetmişti. Batılılar ona için için dış biliyorlar, Sovyetler onu, Montreux antlaşmasını çiğnemiş, Alman harp araçlarının boğazdan geçmelerine gözyummuş olmakla suçluyordu. Türkiye zan altında ve yalnız idi.⁽⁶³⁹⁾ Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası onu savaş dışında tutmuş, ancak savaşın sona ermesiyle Türkiye izlediği bu politikadan dolayı uzun bir süre Sovyet tehdidi ile yapa yalnız kalmıştır.

A- Sovyet Tehdidinin Artması ve Türk Dış Politikasına Tesirleri

Avrupa savaşının sona ermesinden bir ay sonra, Sovyetler Birliğini Dışişleri Bakanı Molotof Türkiye'nin Moskova Büyükelcisi S. Sarper'le 7 Haziran 1945'te yaptığı bir görüşmede, eğer Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa Türkiye'nin bazı Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söylemiş ve bu istekleri şöyle sıralamıştır:

a) 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasıyla tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması,

(638) OTDP, s. 199

(639) Kuneralp, Z., "Sadece Diplomat", s.65'ten zikreden Burçak, R.S., s. 180.

b) Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken savunulması ve bunu sağlamak içinde Sovyetler Birliğine Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi,

c) Boğazlar rejimini tespit eden Montreux sözleşmesinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanacak bir antlaşma ile değiştirilmesi⁽⁶⁴⁰⁾

Bundan başka Ankara radyosunun haberine göre, Türkiye'de daha demokratik bir hükümet kurulmasını⁽⁶⁴¹⁾ ve İngiltere ile ittifakını keserek Sovyetler Birliği ile, bu devletin Balkanlardaki komşularıyla imzaladığı andlaşmalara benzer bir andlaşma imzalaması da vardır.⁽⁶⁴²⁾

Molotof'a verdiği cevapta Sarper, Türk Hükümetinin 16 Mart 1921 Moskova antlaşmasıyla tespit edilen Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesine ve Boğazlarda Sovyetler Birliğine üs vermeye razı olamayacağını, çok taraflı bir antlaşma olan Montreux sözleşmesinin yalnız iki devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile değiştirilemeyeceğini belirtmiştir.⁽⁶⁴³⁾

Sarper'in durumu Ankara'ya bildirmesi üzerine Dışişleri Bakanlığı İnönü ve Saraçoğlu'nun tasvibinden sonra Sarper'in tutumunu onaylayan bir telgraf göndermiş⁽⁶⁴⁴⁾ ve Sovyet isteklerini reddetmiştir.

İsteklerinin reddedilmesi üzerine Sovyetler Birliği 1945 yılı ortalarından başlayarak Türkiye üzerinde ağır bir siyasi baskı yapmaya girişmiş, Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin, bu arada Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması için geniş bir kampanya açmışlardır.⁽⁶⁴⁵⁾

(640) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 263-266, Bilge, S., s. 269-271, Gürün, K., Türk-Sovyet... s. 283-286, Erkin, F.C., 253, OTDP, s. 201

(641) Kirk, George, Survey International Affairs the Middle East 1945-1950, London, 1954, s.21'den zikreden Ülmen, H., a.g.e., s. 56

(642) Jones, Joseph, The Fifteen Weeks, New York, 1955, s.60'dan zikreden Ülmen, H. a.g.e, s.56 (20 nolu dipnot)

(643) İkinci Dünya Savaşı ..., s. 264-265

(644) A.g.e., s. 267

(645) Bu konuda yabancı basında çıkan yazıların özetleri için bkz. A.T, No: 139, (Haziran 1945) V.150-152 ve AT, No: 140 Temmuz 1945, s. 88-93

Sovyetler Birliği'nin Haziran 1945 istekleri karşısında Türkiye ilk olarak müttefiki İngiltere ile temasa geçerek diplomatik desteğini aramış, Sovyetlerin Balkanlar üzerindeki savaş sonu amaçlarını anlamaya başlayan İngiliz Hükümeti de 18 Haziranda ABD Hükümetine müracaat ederek, Yalta kararlarına aykırı olan bu Sovyet davranışı konusunda üç büyükler arasında yapılması kararlaştırılan Potsdam konferansı öncesinde, ortak bir Anglo-Amerikan tutumu tespit edilmesini ve Sovyetler nezdinde de teşebbüse geçilmesini istemiştir.⁽⁶⁴⁶⁾

Bu arada Türkiye'de hem Washington'da büyükelçisi Baydur aracılığıyla ve Ankara'da da Dışışleri Bakan vekili N.E. Sümer⁽⁶⁴⁷⁾ vasıtasıyla Amerika'yı durumdan haberdar ederek, savaş sonrası ortaya çıkan bu gücün desteğini aramaya çalışmıştır. Ancak Ankara'daki ABD Büyükelçisinin telgrafları ve uyarılarına⁽⁶⁴⁸⁾ rağmen Amerikan Dışışleri Bakan yardımcılarında Mr. Grew, 7 Temmuz 1945'te Büyükelçi Baydur'a, Molotov ile Sarper görüşmesinin dostane bir görüş teatisine benzediğini, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye hiçbir müşahhas tehdit yöneltmediğini söyleyerek hükümet başkanlarının yakındaki toplantılarında konunun görüşüleceğini belirterek Türkiye'ye açık bir destek vermekten kaçınıyor.⁽⁶⁴⁹⁾

Böylelikle Potsdam'dan evvel Boğazlarda ve Doğu Anadolu'da bir takım istekler yoluyla pazarlık gücünü artırmayı amaçlayan Sovyetler'in bu davranışı, İngiltere'nin tepkisini çekerken, henüz uzak Doğu savaşının devam etmesinden dolayı ABD Sovyetleri karşısına almak istememiş, ancak Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Wilson'un gayretleri ve telgrafları doğrultusunda ABD hükümeti bu konuda bir yüklenim altına girmemesi için uyarılmıştır.

(646) Konu üzerinde yapılan Türk-İngiliz görüşmeleri için bkz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 268-270, Gürün, K., Dış İliş...., s. 148-149

(647) Dışışleri Bakanı H.Saka bu esnada San Francisco konferansı münasebetiyle çıktığı geziden henüz dönmemiştir.

(648) Bilge, s., s.274-277, Ülmen, H., s. 58-59

(649) Bilge, S., s. 278, Ülmen, H., s.59, OTDP, s. 203

1- Potsdam Konferansı ve Türk Boğazlarının Durumu

Birleşik Amerika ile İngiltere'nin, Sovyetlerle savaş sonrası işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları denemelerden biride, 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945'te, Avrupa meselelerini ve henüz devam etmekte olan uzak Doğu savaşını ele almak amacıyla toplandıkları Potsdam konferansıdır. (650)

Konferansın 22 Temmuz tarihli oturumunda, Montreux sözleşmesinin değişimi konusunda görüşülmüş, Churchill, ülkesinin sözleşmenin değişmesi taraftarı olduğunu ancak imza edenlerin anlaşmaları ile değişimin yapılabileceğini bildirmiştir. Ayrıca Haziran ayındaki gelişmelere değinerek Türkiye'nin bu tutumdan rahatsız olduğunu dile getirmiştir.

Molotof'ta Sovyet hükümetinin konu ile ilgili görüşünü içeren bir mektupta Churchill ve Tuzana sunmuştur. (651) Sovyet görüşünün incelenmesi için konu erteleniyor. 23 Temmuz tarihli oturumda konu tartışılıyor. Truman ABD Hükümetinin görüşünü aktararak, Montreux sözleşmesinin değişmesinden yana olduklarını, Türkiye ile Rusya arasında Stalin'in istediği toprak tavizi konusunun aralarında çözümlenecek bir anlaşmazlık olduğunu belirterek, Karadeniz Boğazları konusunun Amerika'yı ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini söylüyor. (652)

Neticede Montreux Boğazlar rejiminin ne şekilde değiştirileceği konusunda herhangi bir antlaşmaya varılamamış ve konunun Dışişleri bakanları toplantısında ele alınması ve her üç devletin bu konuda görüşlerini Türkiye'ye bildirmelerine karar verilmiştir. (653)

(650) Belirtilmelidir ki, Konferansta Rooseveltin ölümü üzerine ABD'ni yeni Başkan Truman, temsil etmektedir. İngiltere'de de konferans esnasında yapılan seçimler nedeniyle Churchill ve Eden yerlerini Atlee ve Bevin'e bırakacaklardır.

(651) Mektup ve Sovyet görüşleri için bkz. Bilge, S., s. 281-282.

(652) A.g.e., s. 285, Tahran, Yalta ve Potsdam, s. 244-245, Gürün, K., Türk-Sovyet ..., s. 291-298, Toker, M., s. 78-82

(653) Gürün, K., a.g.e, s. 297-298, Bilge, S., s. 288, Tahran, Yalta ve Potsdam, s. 381, Erkin, C., s. 268-269

Potsdam Konferansında tarafların Boğazlarla ilgili tutumlarını değerlendirmek gerekirse İngiltere'nin Boğazlar rejiminin değişimiyle ilgili Sovyet isteğini daha önce anlayışla karşıladığı hatırlanırsa⁽⁶⁵⁴⁾ Sovyet isteklerinin kapsamının genişlemesinden ve Boğazlarda üs istemesinden dolayı karşı çıkmıştır. Zira Sovyetler'in Balkanlar'a (Bulgaristan örneğinde olduğu gibi) askeri yığınak yapması İngilizleri şüphelendirmektedir.

Amerika ise Rusya'yı Japonya'ya karşı savaşa girmeye teşvik etmek amacıyla oldukları için Boğazların önemli milletlerarası su yolları statüsünde olmasında ısrar etmişler ve Türk-Sovyet gerginliğine karışmaktan çekinmişlerdir. Zaten daha Yalta konferansı öncesinde hazırlanan bir muhtıradaki⁽⁶⁵⁵⁾ Montreux'un şimdiye kadar iyi işlediği ve Türkiye'nin boğazların iyi bir bekçisi olduğuna dikkat çekilerek boğazlar rejiminde yapılacak esaslı bir değişikliğin Türkiye'nin egemenliğini bozarak Balkanlar'ın ve Yakın doğunun stratejik ve politik dengesinin bozulacağı bildirilerek bu değişimin Süveyş ve Panama'ya örnek teşkil edebileceği endişesine değiniliyordu.

Bu nedenle, ABD'nin Potsdam'da Boğazlar konusunda takındığı tavır uzun ömürlü olmamış, Türk Boğazlarının milletlerarası su yolları konumunda olması gerektiği fikirlerinden vazgeçmişlerdir. Nitekim 11 Eylül-2 Ekim tarihleri arasında Londra'da yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, Türk Boğazlarını diğer milletlerarası su yollarından ayrı olarak ele almıştır.⁽⁶⁵⁶⁾ Berkes Turuman'da 27 Ekim'de "Donanma Günü" nedeniyle yaptığı konuşmada bütün milletlerin ..... birden fazla memleketten geçen nehir ve su yolları üzerinde eşit haklara sahip olmasını isterken, yalnız Türk toprakları içinde bulunan Türk boğazlarını diğer milletlerarası su yollarının dışında bırakmıştır.⁽⁶⁵⁷⁾

(654) Gürün, K. Dış İlişkiler ..., s. 133-134

(655) Ülmen, H., s. 45-46, Armaoğlu, F., Belgelerle Türk-Amerikan Diplomatik Münsebetleri (Açık-İlamalı), Ankara 1991, s. 125-126

(656) Ülmen, H., s. 62-63

(657) a.g.e., s. 63, OTDP, s. 205

Potsdam kararları İngiltere tarafından 27 Temmuzda Türkiye'ye açıklanmıştır. İngiltere bu açıklamasında Türkiye'nin duyduğu endişeleri azaltmaya ve Truman'ın Boğazlar konusundaki düşüncesine duyulan tepkiyi gidermeye çalışmıştır. (658)

Türk Dışişleri Bakanlığı görüşlerini uzunca bir nota ile 17 Ağustosta İngiltere'ye ve 20 Ağustosta'da ABD'ne iletmiştir. Sovyetler Birliğinin istekleri, Türkiye'nin İngiltere ve ABD nezdindeki girişimleri özetlenen bu nota da Truman'ın düşüncesinin, Türkiye'nin egemenlik ve güvenliğine dokunmaması koşuluyla görüşülebileceği bildirilmiştir. (659)

Öte yandan Türkiye, Londra toplantısından dönen İngiliz sefiri Sır.M.Peterson'dan görüşmelerin perde arkasını 11 ve 12 Ekim tarihlerinde yapılan görüşmelerden (660) öğrenmiştir.

ABD, Boğazlar hakkındaki görüşlerini Potsdam'da alınan karar gereği 2 Kasım 1945 tarihinde Türk Hükümetine bir nota ile bildirmiştir. Bu nota'da (661) Montreux rejiminin zamanın şartlarına uydurulması için milletlerarası bir konferansın toplanması isteniyor, çağrıldığı takdirde ABD'nin memnurlukla toplantıya iştirak edeceği belirtiliyordu. Amerikan notasına göre Montreux sözleşmesinde şu değişiklikler yapılması öngörülmektedir:

1) Mevcut Montreux sözleşmesinin 5. maddesi değiştirilerek, Boğazlar barışta ve savaşta bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.

2) Yine mevcut 19. madde değiştirilerek, Boğazlar Karadenize sahildar devletlerin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık olmalıdır. (Bu takdirde sözleşmenin 21. maddesinde değiştirilmesi gereklidir.)

---

(658) Bilge, S. s. 293, Türkiye Boğazların beynelmileleştirmesine duyduğu tepkiyi gidermek ve ABD tutumunu değiştirmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuş ancak istenilen sonucu alamamıştır. Bakz. İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 278-282.

(659) Bilge, S., a.ge., s. 294

(660) A.g.e, s. 294-296

(661) İkinci Dünya Savaşı..., s. 283, A.T., No:144 (Kasım 1945) S.71, Ülmen, H., s.64-65, OTDP, s. 206-207, Bilge, S., s. 296

3) 14. ve 18. maddeler ilga edilerek, Barış zamanında, ortaklaşa tesbit edilen sınırlı bir tonaj müstüna, Boğazlar Karadenize kıyısı olmayan devletlere her zaman kapalı tutulmalıdır. Ancak, Karadenize kıyısı olan devletlerin rıza göstermeleri veya Birleşmiş Milletler'in kara verdiği haller bu yasak dışındadır.

4) Sözleşmenin modernleşmesi için Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler sisteminin konması ve Japonya'nın imzacı devletler arasından çıkarılması gibi bazı değişiklikler yapılmalıdır.

21 Kasım 1944'te de İngiltere Hükümeti'nin resmi görüşü Ankara'ya iletilmiştir. Burada, Montreux'un değiştirilmesi gerekli denmekle beraber hangi ilkelerle yapılacağı ve sorunun çözümünde bir acelecilik görülmemektedir.⁽⁶⁶²⁾

Başbakan Saraçoğlu 5 Aralık 1945'te yaptığı basın toplantısında Türk hükümetinin ABD'nin teklifini bir müzakere temeli kabul ettiğini, Montreux rejimini yenileme konferansında bu ülkenin yer almasının arzudan ziyade zaruret olarak değerlendirdiğini söylemiştir.⁽⁶⁶³⁾

2- ABD Tutumunda Değişim ve Türk-Amerikan Yakınlaşması

1945 sonlarına doğru Sovyetler Birliği Türkiye'nin doğu sınırlarından parça koparmak en azından Boğazlar konusunda Türkiye'yi baskı altında tutmak amacıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha 1945 Haziranında Eçmiyazin'de toplanan dünya Ermeni kuruluşları Kars ve Ardahan'ın ilhak edilmesi yolunda karar almışlar⁽⁶⁶⁴⁾ daha sonra bu konuda başlatılan basın kampanyasına dünyanın çeşitli ülkelerinden Ermenilerde katılmıştır.⁽⁶⁶⁵⁾ Sovyetler Birliği faaliyetlerini dahada artırarak

(662) Bilge, S., a.g.e., s. 296, A.T. No: 144 (Kasım 1945) s. 77

(663) A.T. No: 144 (Kasım 1945), s. 14-15, OTDP, s. 207

(664) Gürün, K., Dış İlişkiler..., s. 144

(665) A.g.e., s. 144, Erkin, F.C., s. 273

İstanbul Konsolosluğu vasıtasıyla Türkiye'de yaşayan Ermenileri göçmenliğe davet etti. (666)

Yıl sonunda bu iddialara bir yenisi daha eklendi. Moskova'nın belli başlı iki gazetesinde daha önce Tiflis'de yayınlanan mektupları maksatlı olarak bir kez daha yayınlandı. Mektupta, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, Ispir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun'un Gürcis'tan toprakları olduğu iddiasıyla Gürcistan'a terki isteniyordu. (667)

Türkiye üzerine bu dolaylı baskının devam ettiği esnada, Sovyetler Londra Dışişleri Bakanları Konferansında İran'dan askerlerini Mart 1946'da çekmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen buna niyetli görülüyor, üstelik Kuzey İran'da Mehabat bölgesinde Kürt Cumhuriyeti'ni kurdu. (668) Yine İran Azerbayca'nında özerk bir Azerbaycan devletide kurulmuştur. (669)

Sovyetler Birliği'nin İran'dan ayrılmak niyetinde olmadığını gören Amerikan Hükümeti, örnek teşkil eder umuduyla İran'daki Amerikan kuvvetlerinin geri çekilmesini hızlandırmayı kararlaştırmış ve Sovyetler'ede 1 Ocak 1946'dan başlayarak İran'dan geri çekilmesini istemiştir. (670) Zira ABD, İran'daki Sovyet kuvvetlerinin varlığından Birleşmiş Milletler Teşkilatını çalışamaz hale getirmesi, İran petrolünün Sovyetlerce kontrol edilmesinden ve Türkiye'nin güvenliği bakımından endişe etmektedir. (671) Tebriz'deki ABD temsilcisinin gönderdiği raporlarda bu endişeyi doğrulamaktadır. (672)

Başkan Truman İran meselesi üzerindeki endişelerini 4 Mart 1946'da Dışişleri Bakanı Byrnes ile yaptığı görüşmede dile getirmiş, Sovyetler'in

(666) Erkin, F.C., a.g.e., s. 274-275

(667) Erkin, F.C., a.g.e., s.277-278, Toker, M., s. 94, Uras, H., s. 425, Gürsel, Haluk, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, İstanbul 1968, s. 233-234, A.T., No: 145 (Aralık 1945) s. 150-153

(668) Burçak, R.S., s. 184, McGee, George, ABD, Türkiye-Nato ortadoğu... Çev: Belkis Çarıkçı, Ankara 1992, s. 46

(669) McGee, George, ABD-Türkiye-NATO, ortadoğu... Çev: Belkis, Çarıkçı, Ank. 1992, s. 46

(670) Ülmen, H., s. 70

(671) A.g.e., s. 71-72

(672) Mc Gree, a.g.e., s. 47-48

İran'da kuvvet bulundurmasının sonuçları tartışıldıktan sonra, Sovyetler Birliği'ne bir nota verilerek, ABD'nin İran'ın durumuna seyirci kalamayacağı bildirilerek bu ülkedeki Sovyet kuvvetlerinin derhal geri çekilmesi istenmiştir.

Stalin'in, Truman'a Türkiye'ye saldırmak gibi bir niyeti olmadığını, Sovyet Birliklerinin 24 Marttan başlayarak altı hafta içinde İran'dan çekileceğini açıklaması ve İran Azerbaycan'ındaki ayrılıkçı hareketin İran'ın iç işi olduğunu kabullenmesi üzerine⁽⁶⁷³⁾ İran problemi hallolmuştu ama, bu gelişmeler Amerikan hükümetinin tutumunu tamamen değiştirmiş ve Türkiye'ninde içinde bulunduğu bölgeyle yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Bunun sonucu olarakta Sovyet baskısından dolayı ABD ve İngiltere'nin desteğini kazanmak için miracaatta bulunan Türkiye'ye ABD verdiği cevabi notada⁽⁶⁷⁴⁾ konunun Türk-Sovyet münasebetlerini aşarak, Amerikan hükümetinin ihlal edilmesine mücadele etmemeye kararlı olduğu Birleşmiş Milletler sahasına girdiğini açıklamıştır. Bu paralelde ABD Hükümeti 1946 Nisanında eski Büyükelçi M.Ertegin'ün cenazesini, teamüle uymayan biçimde, dünyanın en büyük zırlılarından Missouri ile İstanbul'a gönderiyordu. Bütün Türk milletini mütehasi eden⁽⁶⁷⁵⁾ bu olay, o günün şartları içinde düşünülürse büyük bir anlam taşımakta ve Sovyetler tehdidi altındaki Türk Hükümet ve kamuoyuna bir ferahlama getirmektedir.⁽⁶⁷⁶⁾ Nitekim Truman'ın aynı gün (5 Nisan) Şikago'da yaptığı konuşmada da Sovyetler Birliğine yönelik açık ihtarda bulunması Türkiye'yi rahatlatmıştır.⁽⁶⁷⁷⁾

(673) a.g.e., s. 48

(674) Erkin, F.Cemal, s. 279

(675) Kurat, Akdes Nimet, Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959) s. 48

(676) Basında çıkan konu ile ilgili yazılar için, A.T. No: 149 (Nisan 1946)s. 64-74

(677) Ülmen, H. s. 75

3- Boğazlar Hakkında Sovyet Notaları ve Talepleri

Potsdam konferansında alınan karar doğrultusunda ABD ve İngiltere Boğazlar hakkındaki görüşlerini 2 ve 21 Kasım 1945'te Türk hükümetine bildirmelerine rağmen, Sovyetler Birliği herhangi bir görüş bildirmedikleri gibi Türkiye üzerindeki baskısını gayri resmi yollardan devam ettirmişti. Sovyetler Birliği Potsdam konferansından ancak bir yıl sonra 8 Ağustos 1946'da bir nota ile bildirmişlerdir.⁽⁶⁷⁸⁾ Birer örneğinde İngiltere ve ABD'ne verildiği bildirilen notada, Sovyetler Birliği ilk önce savaş esnasında Boğazlardan geçen Alman gemilerinden örnekler vererek Türkiye'yi Montreux sözleşmesine aykırı davranmakla suçluyor ve kendi adına boğazlar için şu esaslara dayalı yeni bir rejimin tesisini teklif ediyor.

a) Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalı.

b) Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine her zaman açık olmalı,

c) Karadenize sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi, özel haller dışında yasaklanmalıdır.

d) Tabii su yolu olan Boğazlardan geçiş rejiminin düzenlenmesi yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.

e) Boğazlar'da ticari seyrüsefer serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla ilgili ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazların Karadenize sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarla temin etmelidirler.

Türkiye notadan oldukça rahatsız oluyor ve bir taraftan ABD ve İngiltere'ye konu hakkındaki fikirlerin öğrenmek için müracaat ederken,

(678) Notanın metni için bkz. İkinci Dünya Savaşı..., s. 284-286, Gürün, K. s. 163-165, Bilge, S. a.g.e., s. 300-301, Birsal, Cemil, Türk Boğazları, İstanbul 1948, s. 62-65, A.T. No: 153 Ağustos 1946, s. 72-74.

diğer taraftanda Çankaya'da İnönü başkanlığında hemen bir toplantı yapılıyor. M.Toker'in belirttiğine göre İnönü'nün ilk tepkisi, Boğazları beraber savunmanın Rus kuvvetlerinin Boğazlara gelip yerleşmesi demek olacağını, sonra ortak savunmanın icabı diye herşeyi isteyebileceklerini Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkeleri statüsüne getirileceğini belirterek, "Hayır" cevabı verilmesinin gerekliliğini açıklamış ve Sovyet notasının metnini ve verilmesi düşünülen cevabı aynı yıl başlarında kurulan D.P. Genel Başkanı C.Bayar'a iletmiştir.⁽⁶⁷⁹⁾

Mesele 14 Ağustos'ta TBMM'de görüşülmüş, Recep Peker hükümeti programında Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü her şeyden üstün tutacağını İngiltere ile ittifakın gelecekte de dış politikanın temeli olacağı ve ABD ile olan münasebetlerin dahada geliştirileceğini bildirmiştir.⁽⁶⁸⁰⁾

Notayı inceleyen ABD Dışişlerinin hazırladığı rapor doğrultusunda Sovyetlerin başlıca amaçlarının Türkiye'nin kontrolünün ele geçirilmesi olduğu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Çanakkale üzerindeki planlarını gerçekleştirmesinin ABD menfaatlerine aykırı olduğunu⁽⁶⁸¹⁾ benimseyerek görüşlerini 16 Ağustosta Ankara, Londra ve Moskova'ya bildiriyor. 19 Ağustos'ta Boğazlarla ilgili notasını Washington'daki Sovyet Maslahatgüzarına vermiştir.⁽⁶⁸²⁾ Notada boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz devletlerini ilgilendirmediği, Boğazların ortaklaşa savunulması önerisinin kabul edilemeyeceğini Boğazlar rejiminin Birleşmiş Milletler amaç ve ilkelerine dayanması ve yönetilmesi gerektiğine inanıldığı belirtilmektedir.

İngiltere'de Türkiye ile durumu görüştüktan sonra⁽⁶⁸³⁾ Sovyet notasının ilk üç maddesinin kabul edilebileceğini fakat 4. ve 5.

(679) Toker, M. A.g.e., s. 105-106

(680) TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.1, Olağanüstü toplantı, s. 27-30, Öztürk, Kazım, Hükümet Programları, İstanbul 1968, s. 288-289

(681) Foreign Relations of the U.S., C.VII, s. 840-841'den zikreden Bilge, S., s. 302

(682) ABD Notası için bkz. A.T. No: 153 (Ağustos 1946) s. 74-75, OTDP, s. 214-215

(683) Erkin, F.Cemal, s. 297.

maddelerine ciddi itirazları olduğunu açıklamıştır. 21 Ağustosta da İngiltere Dışişleri Bakanı, E.Bevin, Londra'da Sovyet işgüderine bildirdiği notada, Potsdam'da, Türk hükümeti ile doğrudan doğruya müzakereye değil görüşmeye karar verildiğini, Boğazların savunma ve kontrolünün Türkiye tarafından yapılmasına devam edilmesini bildirmiştir.⁽⁶⁸⁴⁾

Diğer taraftan Fransa'da Montreux sözleşmesinin imzacılarından olması sıfatıyla, konunun imzacı devletler ve ABD'nin katılacağı bir konferansta çözülebileceğini bildirmektedir.⁽⁶⁸⁵⁾

Türkiye ABD ve İngiltere'nin mutabakatını alarak 22 Ağustosta Sovyetler Birliğine cevabi notasını vermiştir.⁽⁶⁸⁶⁾ Notada Türkiye, Sovyet notasında yer alan Montreux'un ihlalleri suçlamalarını uzun açıklamalarla reddettikten sonra, Sovyet notasındaki ilk üç önerinin bazı çekinceler ile milletlerarası bir konferansta görüşülebileceğini diğer önerileri ise reddettiğini bildirmiştir.

Bundan sonra Sovyetler Birliği 24 Eylülde ikinci bir notayı Türkiye'ye vererek, Boğazlar rejiminin Karadeniz devletleri arasında tespit edilmesini ve Boğazların ortak savunulmasını ısrarla yinelemiştir.⁽⁶⁸⁷⁾ Boğazlar meselesini sadece Karadeniz devletleri arasında halletmek isteyen Sovyetler, bu defa notayı ABD ve İngiltere'ye vermemiştir. Ancak bu iki devleti Boğazlar konusunda taraf kabul eden Türkiye, bu devletleri Sovyet notasından haberdar etmiştir.⁽⁶⁸⁸⁾ Bunun sonucu olarak ABD ilk notasında savunduğu fikirler doğrultusunda Türkiye'nin yanında yer alarak, görüşlerini 9 Ekim'de bir nota ile Sovyetlere iletmiştir.⁽⁶⁸⁹⁾ İngiltere'de daha önceki görüşlerini

(684) Bilge, S., s. 303

(685) Erkin, F.C., s. 296, A.T., No: 153 (Ağustos 1946) s. 69

(686) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 286-294, Gürün, K. s. 166-174, Erkin, F.Cemal, s. 416-422, Bilge, S., s. 303-310, A.T. No: 153 (Ağustos 1946) s. 76-83

(687) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 294-301, Gürün, K., s. 174-180, Erkin F.C., s. 423-428 Bilge, S., s. 311-316, A.T. No: 154 (Eylül 1946), s. 46-51

(688) Gürün, K., s. 196, A.T. No: 155 (Ekim 1946), OTDP, s. 217

(689) Bilge, S., s. 317

tekrarlayan, ençok bu defa Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere ve Fransa'nın Japonya müstesna diğer imzacı devletler ile değiştirilmesini inceleyecek bir konferansa hazır olduğunu bildirmiştir. (690)

Türkiye ABD ve İngiltere desteğini aldıktan sonra 18 Ekim de ikinci cevabi notasını Sovyetlere ileterek, Sovyet isteklerini kesinlikle reddetmiştir. (691) Böylelikle Türkiye ile Sovyetler arasındaki nota savaşı sona eriyordu.

B- TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA TERCİHİ VE BATI İTTİFAKINA YÖNELİŞİ

1- Türkiye'nin Dış Yardım Arayışları ve Truman Doktrinini

Türkiye ABD ve İngiltere'nin desteği ile 1945 Haziranın da başlayan ve 1946 sonuna dek uzamayan Sovyet tehditlerine karşı koyabilmişti. Ancak bu durum Türkiye'de ordusunu savaş esnasındaki düzeyde tutmasını gerektirmiştir ki, bu da iktisadi gücü büyük bir orduyu uzun süre silah altında tutmaya yeterli olmayan Türkiye'yi dış yardım aramaya sevk etmiştir. (692)

Özellikle savaş esnasında 23 Şubat 1945'te imzalanan antlaşma ile (693) ABD'den savunma madde ve hizmetleri almıştır. Ama savaşın sona ermesiyle ABD bu yardımı kesmiş, Türkiye yalnız İngiltere'den yardım almakla yetinmek durumunda kalmıştı.

Böylece Türkiye savaş sonunda, ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutmasından ve savaş sonu kalkınma planlarını gerçekleştirmekten kaynaklanan ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye içinde

---

(690) Aynı Yer

(691) İkinci Dünya Savaşı Yılları, s. 301-315, Erkin, F.C., s. 429-440, Birsnel Cemil, s. 86-108 A.T. No: 155 (Ekim 1946), s. 58-70, Bilgme, S, s. 317-330

(692) Ülmen, H., s. 89, ODTP, s. 219

(693) 10 Temmuz 1945 gün ve 4780 sayılı yasa ile TBMM'ce onaylanan bu antlaşma için bkz. Düstur III. Tertip C.26, s. 1285, Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, s. 642-645

bulunduğu ekonomik güçlükleri yenmek için bir taraftan uzun vadeli iç borçlanmalardan, diğer taraftan da dış kredilerden faydalanmaya karar vermiştir.⁽⁶⁹⁴⁾

Bu doğrultuda Türkiye savaş bittikten sonra iktisadi durumunu kuvvetlendirmek için ABD'den 1945 yılı sonlarında 300 milyon dolarlık bir kredi istemiş⁽⁶⁹⁵⁾ ancak olumlu bir sonuç alamamıştır. Tek olumlu gelişme 7 Mayıs 1946'da Amerika'nın ödünç verme ve Kiralama Kanunu gereği Türkiye'ye verdiği malzeme ve borçlarının 4,5 milyon dolar karşılığı silinmesini içeren antlaşmadır.⁽⁶⁹⁶⁾

Türkiye'nin ABD'nin askeri ve iktisadi desteğini aradığı bu günlerde Yunanistan'da Kominizm tehdidi ile karşı karşıya bulunuyordu.⁽⁶⁹⁷⁾ Savaştan sonra bu devletten ordusunu çekmeyen İngiltere askeri ve ekonomik yardıma devam etmekteydi.

Ancak savaş sonunda İngiliz ekonomisi büyük bir buhran geçirmeye başlayınca Londra Hükümeti dış yüklenimlerin bir kısmından kurtulmak gereğini duymuş, bu nedenle 24 Şubat 1947'de İngiliz Büyükelçisi Lord Inverchapel, ABD Dışişleri Bakanı Marshall'a iki rapor sunarak gelecek ayın sonundan başlayarak, İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yapmakta olduğu ekonomik yardımı devam ettiremeyeceğini bildirdi.⁽⁶⁹⁸⁾

İngiltere'nin bu muhtırası artık onun dünya ve özellikle Orta Doğudaki yerini ABD'ne terketmek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle ABD yöneticileri, Doğu Avrupa'daki komünist rejimleri, Yunanistan'daki iç savaşı ve Türkiye üzerindeki Sovyet gözönünde tutarak Sovyet yayılmasını durdurmak amacıyla yalnızlık politikasını terkederek Avrupa meselelerine müdahale etmek mecburiyetine inandırmıştır.⁽⁶⁹⁹⁾ ABD

(694) Maliye Bakanı, N.Esat Sümer'in konuşması TBMM Tutanak Dergisi, dönem 7, c.20, Toplantı 3., 12 birleşim s. 80-88

(695) Ülmen, H., s. 91, OTDP, s. 220

(697) Sander, oral, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965) Ankara 1969, s.38-39

(696) Ülmen, H., s. 91

(698) Mc Ghee, G. Sander Oral, a.g.e. s. 50, OTDP, s. 221

(699) Erkin, F.Cemal, Dışişlerined 34 Yıl, s.235, OTDP, s. 221

Kuvvet Komutanları, Türkiye'yi doğu Akdeniz ve Orta Doğuda Sovyet Saldırganlığına doğal bir engel olarak nitelemişler ve eğer Rusya Türkiye'yi barış döneminde emip yutabilirse bizim Ortadoğu'yu savaşla savunma yeteneğimiz tümüyle yok olur görüşünü ortaya koymuşlardır. (700)

Bu durum karşısında ABD Başkanı Truman 12 Martta Kongrede daha sonra "Truman Doktrini" adını alacak olan mesajını okumuştur. Truman, Türkiye ve Yunanistan hakkında geniş bilgi vererek, B.M. ilkelerine ters düşen Sovyet davranışının ortaya çıkardığı durumu değerlendirmekte ve Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak, bu devletlerin isteği üzerine sivil ve askeri personel göndermek yetkilerinin verilmesini istemiş (701) ve bu mesaja dayanarak hazırlanan Yunanistan ve Türkiye Yardım Kanunu kongrede kabul edildikten sonra (702) 22 Mayıs 1947'de Başkan tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Truman Doktrini, Sovyet baskısı altında devamlı ABD desteğini arayan Türkiye'de büyük memnuniyet yaratmıştır. (703) 23 Mayıs 1947'de ABD tarafından Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda gerekli çalışmaları yapmak için bir heyet Türkiye'ye gelmiş, incelemeleri sonucu hazırladıkları rapora göre, Türkiye'nin silah altındaki askerlerinin azaltılarak silahların modernleştirilmesi ve alınacak 100 milyon dolarlık yardımın bu amaçla kullanılmasına, yardımın üç yıl daha yapılması halinde Türkiye'nin kendi savunmasını sağlayacak güce ulaşacağı tespit edilmiştir. (704)

Heyetin çalışmalarını tamamlamasından sonra, Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında anlaşma 12 Temmuz 1947'de imzalanmıştır. (705) Anlaşma Türk-Amerikan ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdığı gibi, Türk

(700) Mc Ghee, G, s. 56-57

(701) Trumanın Kongrede yaptığı konuşmanın orijinali için bkz. Armaoğlu, F., Belgelerle Türk-amerikan...., s. 152-157

(702) Kanun için, a.g.e., s. 158-161

(703) Basındaki konuya ilişkin yazılar için A.T. No: 160 (Mart 1947), s. 146-162

(704) Ülmen, H. s. 109, OTDP, s. 225

(705) Anlaşmanın metni için bkz. Düstur, III. Tertip, C.28, s. 1485-1488 ayrıca Tunçkanat, Haydar, ikili anlaşmaların İç Yüzü iktisadi askeri siyasi, Ankara 1975, s.171-175, anlaşmanın en önemli 4. maddesine göre, Türkiye ABD Hükümetinin muvafakati olmadan aldığı malzemeyi devredemeyecek ve verildiği gayeden başka kullanılamayacaktır ki, ünlü Johnson metbunun dayanağı bu maddedir.

kamuoyunda Türkiye'nin dış politikasında bir teminat olarak yorumlanmıştır. Ne varki bu yardımlar askeri amaçlı olduğu için Türk ekonomisinde istenilen refahı sağlayamamıştır.⁽⁷⁰⁶⁾ Öte yandan yardım kanunu Sovyetler Birliğinin şiddetli tepkilerine yol açmış, dünya barışı için ciddi bir tehdit olduğu gerekçesiyle konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine intikal ettirmiş ancak bir sonuç alamamıştır.⁽⁷⁰⁷⁾

Trumen Doktrinini, savaş sonu Amerikan dış politikasında, neticeleri günümüze kadar uzanan önemli bir dönüm noktasıdır. Zira, Sovyet yayılmasını durdurmak amacına yönelik bu doktrin ile ABD hür dünyanın liderliğini üstlenmiş ve böylece dünyanın iki bloka ayrılmasını ve Sovyet-ABD mücadelesinin başlangıcını oluşturmuştur.⁽⁷⁰⁸⁾

Truman doktrininin gayesi Türkiye ve Yunanistan'a tevcih edilmiş olan tehdide karşı koymaktı.⁽⁷⁰⁹⁾ Bu nedenle Amerikan yardımı Türk ekonomisinde rahatlama sağlamadığı gibi, ekonomiye yeni yükte getirmiştir denilebilir. Şöyleki ABD'den gönderilen malzemelerin bakımı için yılda 400 milyon TL. gerekmiş, malzemenin yedek parçasının temininde bu ülkeden sağlamak zorunda olduğu için ortaya birde dolar bulma zorluğu çıkmıştır. Zira Türkiye dış ticaretini savaş öncesi ve esnasında genellikle Avrupa ülkeleriyle yapıyordu. Türkiye savaş sonunda ihtiyaç duyduğu üterim ve tüketim malları için ABD ile yakın ticari bağlantı kurmak zorunda kalmış, bu durumda da satılan malların alınan malları karşılamaması üzerine iki ülke ticaretinde bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Bu dengesizliği kapatmak için Türkiye ABD'ne ekonomik yardım için sürekli müracaat etmek zorunda kalmıştır.

---

(706) Sander, oral, Türk-amerikan İlişkileri 1947-1964, Ank. 1979, s. 23-25

(707) OTDP, s. 224

(708) Armaoğlu, Fahir, "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı 1945-1948" SBFD, C.IV, S.3-4 (1949), s. 420

(709) İsmay, Lord, Nato, ilk Beş sene 1949-1954, Çev: Suat Bilge, Ankara 1956, s.7

2- Marshall Planı ve Türkiye

Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmek için ABD'ne girişimlerini devam ettirdiği sıralarda Avrupa devletlerine ekonomik sıkıntılar içindeydiler. Zira altı yıllık savaş bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmişti. Sovyet Rusya bu durumdan faydalanmak amacıyla özellikle komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya'da propagandalara başlamış, bunun sonucunda yapılan grevlerde zaten bozuk olan ekonomileri tamamen felce uğratmıştı.

1947 yılının ikinci yarısı yaklaşırken Avrupa devletlerinin büyük ekonomik buhran içinde bulunduğunu ve buhranların komünist partileri her ülkede işbaşına doğru gittiğini gören Amerikan Dışişleri Bakanlığı ekonomik buhranların doğuracağı bu kaçınılmaz sonucu önlemek için Avrupa'ya geniş ölçüde bir iktisadi yardım yapılmasını kararlaştırmıştır. (710)

Bu karar doğrultusunda Dışişleri Bakanı Marshall 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada (711) Avrupa devletlerinin iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plan hazırlanırsa ABD'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söylemiştir.

Bunun üzerine 1947 Temmuzunda Paris'te 16 Avrupa devleti İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde bir araya gelmişler ve böylece Avrupa ekonomik işbirliğinin temelleri atılmış, kurulan teknik komitelerde Avrupa devletlerinin ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlamışlardır. (712)

(710) Ülmen, H. s. 116, OTDP, s. 229

(711) Konuşmanın metni için bkz. Armaoğlu, F., Belgelerle Türk-Amerikan..., s. 165-167, İsmail Soysal, Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları C.II, (1945-1990), Kesim A (çok taraflı Bağlılar) Ankara 1991, s. 286-287

(712) A.T. No: 166 (Eylül 1947), s. 122-127

1947 Temmuzundaki iktisadi işbirliği konferansına Türkiye'de katılmış, iktisadi durumu hakkında gerekli bilgileri vererek, hazırladığı kalkınma programını gerçekleştirmek için kendisine 615 milyon dolar tutarında dış yardım yapılmasını istemiştir.⁽⁷¹³⁾ Fakat Türkiye'nin kalkınma programı ve kredi isteği, Amerikan uzmanları tarafından, Marshall planının milli kalkınma programlarının finansmanı için değil, savaştan yıkılan Avrupa'nın kalkınması için hazırlandığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.⁽⁷¹⁴⁾

Amerikalı uzmanları bu tutumu, Türkiye'de geniş tepkiler yaratmış ve bazı çevrelerde, bugün Türkiye'yi ekonomik bakımdan yalnız bırakan ABD'nin yarında politik bakımdan yalnız bırakabileceği endişesi uyanmıştır.⁽⁷¹⁵⁾ Bunun üzerine Türk Hükümeti doğrudan doğruya ABD'ne müracaat ederek kendi ekonomik kalkınması için dış yardımın zaruretini anlatmış ve,

a) Türkiye'nin durumunun siyasi ve coğrafi bakımdan çok önemli olduğunu,

b) Bu siyasi ve coğrafi durumun ister istemez mali ve iktisadi güçlükler yarattığını,

c) Kuvvetli olmanın tek şartının ekonomik kalkınma ve ekonomik kalkınma içinde tek yolun dış yardım olduğunu söyleyerek Amerikan hükümetinin tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemiştir.⁽⁷¹⁶⁾

Türk hükümetinin bu isteği üzerine meseleyi bir kere daha ele alan Amerikan idarecileri Avrupa Ekonomik İşbirliği antlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall planı içine almaya karar vermiş ve 4 Temmuz 1948'de Türkiye ile bir yardım antlaşması imzalayarak⁽⁷¹⁷⁾ ekonomik yardıma başlamıştır.

(713) N.Sadak'ın 2 Şubat 1948'de TBMM'de yaptığı konuşma TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, top.2, C.10, s.5

(714) TBMM T.Dergisi Aynı konuşma ve aynı yer

(715) OTDP, s. 230

(716) N.Sadak'ın aynı konuşması, s. 7

(717) Antlaşma metni için bkz Düstur III. Tertip C.29, s. 1278-1288, Türkiye'nin bu antlaşma çerçevesinde 1948-1951 yılları arasında ABD'den aldığı yardım tür ve miktarı için bkz Ülmen H., ag.e., s. 119-121

Türkiye bu yardımın yürürlüğe girmesiyle artık batı yanlısı bir politika takip etmeye başlayacak, ekonomide liberal bir model benimsenirken, dış politikada da günümüze kadar uzanan bir değişim olacaktır. Bu yeni politikanın ilk somut sonucu Türkiye'nin Filistin meselesindeki tutumunda görülmüştür.⁽⁷¹⁸⁾

Türkiye Sovyet tehdidini yoğunlukla hissettiği 1945-1947 dönemlerinde Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde, hem soğukluğu gidermek - ki en büyük problem Suriye ile Hatay konusundan kaynaklanıyordu- hemde güney kanadından emin olmak istemiş, bu nedenle Arap-İsrail anlaşmazlığında Arapların politikasına paralel bir şekilde Filistin'in yanında yer almıştı.

Ancak Marshall Planı çerçevesinde yardım almaya başladıktan sonra politikasını değiştirerek 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kurulmasına karar verilen ve Arapların karşı çıktığı Filistin Uzlaştırma komisyonunda görev almış⁽⁷¹⁹⁾ Dışişleri Bakanı N.Sadak 8 Şubat 1949'da verdiği demeçle İsrail'in tanınabileceğini bildirmiş⁽⁷²⁰⁾ ve Mart ayı sonunda da İsrail'i resmen tanımıştır.⁽⁷²¹⁾

Görüldüğü gibi Truman doktrini ve Marshall planı amacı itibariyle Sovyet yayılmasını önlemeye yöneliktir. Birincisi Sovyet yörüngesine girmeyen ülkeleri korumak için bir set çekmeyi amaçlarken, ikincisi Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmasını sağlayarak Avrupa'nın komünistleşmesini engellemeye çalışmıştır.

(718) Kürkçüoğlu, Ömer, Türkiye'nin Arap OrtaDoğusuna Karşı Politikası (1945-1970), Ank. s.30

(719) Kürkçüoğlu, Ömer, s. 30

(720) Ayın Tarihi, No: 183 (Şubat 1949), s. 176

(721) Kürkçüoğlu, Ömer, s. 32

3- NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye

II. Dünya savaşı sona erince Batılı müttefikler ordularının büyük bir kısmını terhis etmişler ve ABD'de kıtasına çekilmeye başlamıştı. Buna karşılık, Sovyetler Birliği 4.000.000 bir kuvveti silah altında tutmaya devam etmiştir.⁽⁷²²⁾ Böylece Avrupadaki kuvvetler dengesi Sovyetler lehine bozulmuş ve bu devlet Avrupa'nın en güçlü devleti konumuna gelmiştir.

Bu nedenle Sovyetler Birliği Almanya ve Japonya'nın yenilmesiyle doğusunda ve batısında meydana gelen boşluktan yararlanarak komünizm ideolojisi vasıtasıyla jeopolitik kuşaklara doğru yayılmaya başlamıştır. Bu politika sonucunda savaş içinde işgal ettiği topraklardan çıkmadığı gibi 1948 Martına kadar Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Doğu Almanya, Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'yı birer peyh devlet haline getirmiştir.⁽⁷²³⁾

Sovyetlerin yayılcı politikasına karşı ABD'nin Truman doktrini ve Marshall planını uygulaması üzerine, Orta Avrupa ve Balkanlar'daki faaliyetini artıran Sovyetler birliği 5 Ekim 1947'de peyh devletlerle beraber Kominform'u kurmuştur.⁽⁷²⁴⁾

Bu görüşmelerden rahatsız olan Avrupa'lı yöneticiler kendi aralarında birleşme yolunu aramışlar ve bu doğrultuda İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin "Batı Avrupa Birliği " kurulmasını teklif etmiş⁽⁷²⁵⁾ bu esnada bir darbeyle Sovyetler, Çekoslovakya'yı 1948 Şubatında kendi hakimiyetine sokmuş, bu durumda Batı Avrupa ülkeleri savunma işbirliği doğrultusundaki adımlarını hızlandırmışlardır.

Nitekim 4 Mart 1948'de Belçika, Fransa, Luxemburg, Hollanda ve İngiltere toplanmışlar ve 17 Martta da Bruksel Paktını

(722) Gürün, K. Dış ilişkiler ...., s. 211, NATO Bilgiler Belgeler, NATO Enformasyon servisi, Brüksel 1971, s. 14

(723) Sovyetlerin buralara yerleşmesi için bkz. Gürün, K.A.g.e., s. 214 vd.

(724) Armaoğlu, F., "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin...", s. 431-432

(725) Erkin, F.C., Dışişlerinde 34 Yıl, s. 266

imzalamışlardır.⁽⁷²⁶⁾ 1948 Eylülünde de Batı Avrupa ülkeleri Brüksel Paketi çerçevesinde "Batı Birliği" savunma Teşkilatını kurdular.⁽⁷²⁷⁾ Ne varki bu teşkilat ABD'nin dahil olmayışı nedeniyle Sovyetler karşısında bir denge unsuru olmaktan uzaktı.

Bu arada ABD, çekoslovakya ve Berlin ablukası olaylarından dolayı Somvyetlerle işbirliği yapmanın imkansızlığını anlamışlar ve Vandenberg kararı ile 11 Haziran 1948'de Kongreden ABD'nin güvenliğini ilgilendiren ve karşılıklı yardıma dayanan bölgesel ve ortak antlaşmalara katılma yetkisini geçirmişlerdir.

Amerikan dış politikasında meydana gelen bu essalı değişiklikten sonra Batı Avrupa Birliğini daha geniş bir ittifak sistemi haline getirmek amacıyla görüşmeler başlamış ve nihayetinde 12 Batılı ülke arasında kısa adı NATO olan ittifak kuruldu.⁽⁷²⁸⁾

Türkiye Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketinin dış politikasına yansımaları ve özellikle savaştan sonra karşılaştığı Sovyet tehdidine karşı bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Batı ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir.

Dünyadaki Sovyet davranışları Türkiye'nin, endişelerini daha da artırmış bu nedenle Türkiye güvenliğini sağlayabilmek amacıyla, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğinde ötesinde bir güvenlik aramaya başlamıştır.⁽⁷²⁹⁾

Bu itibarla Batılı devletlerin muhtemel bir Sovyet tecavüzüne karşı böyle bir ittifak anlaşması imzalamaları, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki

(726) İsmay, L., s. 168-170, A.T. No: 172 (Mart 1948) s. 97-98

(727) İsmay, L., s. 9, NATO Belgeler, s. 18

(728) İttifak antlaşması metni için bkz. İsmay, s. 17-19, NATO Belgeler, s. 262-265

(729) Sarıncay, Yusuf, Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya girişi, ank. 1988, s. 77

emellerinden hala endişe duyan Türkiye'de de ilgi uyandırmıştır. Daha İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in Batı Birliği fikrini ortaya atması ve bu birlik içinde Türkiye'ye yer verilmemesi üzerine Türkiye harekete geçmiş ancak bir netice elde edememiştir.⁽⁷³⁰⁾

Diğer taraftan Vanderberg kararı ile ABD'nin Avrupa'nın savunma ittifakına katılacağına belli olması üzerine Türkiye Batı Savunma cephesine katılmak amacıyla ABD nezdinde temaslarda bulunmuş ancak istenilen sonuca ulaşamamıştır.⁽⁷³¹⁾

Türkiye bu girişimlerin sonuçsuz kalmasından sonra bir ara Akdeniz Savunma Paketi kurulması yolunda teşebbüste bulundu isede⁽⁷³²⁾ Kuzey Atlantik İttifakı metninde İtalya ile Fransa'ya bağlı olan Cezayir'in kuzey kısımlarının ittifak içine alınacağına belli olması üzerine Türkiye'nin ittifaka girmesini engelleyen sınırlı coğrafi alan tezide ortadan kalkmış, bu durumda Türk ve Yunan kamuoyunda Sovyet baskısının dahada yoğunlaşacağı endişesini kuvvetlendirmiştir.⁽⁷³³⁾

Endişeler iki noktada toplanmaktadır. Birincisi, Sovyet tehdidinin yenileşmesi karşısında Türkiye'nin güvenliği nasıl sağlanacak? İkincisi de, Atlantik Paketi üyelerine yapılan ABD yardımı, bu devletin Türkiye'ye yardımını nasıl etkiyecek?⁽⁷³⁴⁾ kaygısıdır. Her ne kadar ittifak antlaşmasının ilan edildiği gün 18 Mart 1949'da ABD Dışişleri bakanı Acheson, bu paktın Türkiye, Yunanistan ve İran'ın toprak bütünlüğü ile bağımsızlığını desteklemesi üzerinde kararsız kalmadığını açıklamasına rağmen Türk hükümeti tatmin olmamış ve girişimlerine devam etmiştir.

N.Sadak 12 Nisanda Acheson ve 13 Nisanda da Başkan Truman ile görüşmüş ve kendisine Türkiye'nin her halükarda ABD yardımı almaya devam

(730) Dışişleri Bakanı N.Sadak ile Bevin arasındaki görüşmeler için A.T. No: 183, (Şubat 1949) s. 138

(731) Washington Büyükelçisi F.Cemal Erkin tarafından yapılan bu girişimler için bkz. Erkin, F.C., Batı Avrupa Birliği ve NATO'nun Doğuşu, Türkiye'nin NATO'ya girişi Türkiye ve NATO Ankara (?) s. 18-20

(732) Sarıay Yusuf, a.g.e.s. 79

(733) Erkin, F.C., Batı Avrupa Birliği....., s. 22-23

(734) O7DP, s. 233

edeceği ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı ilginin azalmayacağı konusunda teminat verilmiştir.⁽⁷³⁵⁾

Askeri bir niteliği bulunmamakla beraber 5 Mayıs 1949'da Avrupa Konseyine gecikmelide olsa 8 Ağustos 1949'da Türkiye davet edilmiş⁽⁷³⁶⁾ ve böylece Avrupalı bir ülke olarak kabul edilmek Türkiye'de memnunluk yaratmıştır.

Türkiye'nin Avrupa konseyine katılması NATO dışında kalmasından doğan endişelerini hafifletmekle beraber, Sovyet tehlikesi karşısında duyulan endişeleri giderilmiş değildi. Bu nedenle NATO'ya girme teşebbüslerine devam etmiş ve bu konuda ABD'nin kesin kararını Aralık 1949'da istemiştir.⁽⁷³⁷⁾ Olumlu bir cevap alınmamasına karşın 1950 Mart başında ABD Akdeniz filosuna mensup bazı gemilerin İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaret etmeleri Türkiye'nin ABD'ne duyduğu güveni biraz daha artırmıştır.⁽⁷³⁸⁾

Türkiye NATO dışında kalması üzerine Batılı devletlerin dikkatini Doğu Akdeniz bölgesine çekmek amacıyla daha önce ileri sürdüğü Akdeniz ittifakı teşebbüslerine devam ederek NATO'nun Akdeniz devleti olan İtalya ile 24 Mart 1950'de dostluk ve Hakemlik antlaşması imzalamıştır.⁽⁷³⁹⁾ Bundan sonra Türkiye Avrupa Konseyine katılmasında cesaretlendirmesiyle müracaatlarına haklı bir sebep bulmuşlar⁽⁷⁴⁰⁾ ve girişimlerinde İtalya'nın desteğini sağlamışlardır.

Türkiye'nin Akdeniz ittifakı fikri, İngiltere tarafından benimsenmemiştir. Zira bu devlet, Mısır ve Irak gibi Orta Doğu devletlerinin de katılacağı ve içinde Türkiye'ninde bulunmasını istediği Orta Doğu Komutanlığı kurulması yolunda bölgedeki menfaatlerine korumak

(735) OTDP, s. 233-234

(736) Soysal, İ., Türkiye'nin uluslararası Siyasal Bağlılıkları, s. 339

(737) Erkin, F.C., Batı Avrupa Birliği ..., s. 29

(738) OTDP, s. 235

(739) Antlaşma Metni için bkz. Düstur III.Tertip, C.31, s. 2228

(740) Sander, oral, Türk-Amerikan ilişkileri, s. 65

istiyordu.⁽⁷⁴¹⁾ İngiltere bu düşüncesinden dolayı Türkiye'nin NATO'ya girmesinede yeşil ışık yakmamıştır.

Bu arada yaklaşan seçim kampanyasında Demokrat Parti CHP'ni Türkiye'yi "Batılı Demokratik" Cephe dışında bırakmakla suçlamış.⁽⁷⁴²⁾ Bu sebeple CHP genel seçimlerden önce 11 Mayıs 1950'de NATO'ya katılmak için ilk resmi müracaatını yapmıştır.⁽⁷⁴³⁾ Türkiye müraccatında Akdeniz Savunma Paktının kurulamayacağını gerekçeleriyle açıklamış ve Batı savunması için çok önemli olan Türkiye'nin güvenliğinin ancak NATO içinde sağlanabileceğini vurgulamıştır.

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimleri Demokrat Partinin kazanmasıyla Türkiye'de İnönü dönemi kapanmış, ancak dış politikada temel tercihlerde bir değişim olmamış ve Türkiye 18 Şubat 1952'de resmen üye olmuştur.

---

(741) Akşin, Aptülaha, Türkiye'nin 1945'ten sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Mes-
leleri, İstanbul 1959, s. 30-31

(742) Sander, oral, a.g.e., s. 66

(743) OTDP, s. 236

S O N U Ç

Kuruluşundan itibaren Türkiye'nin dış politikasını belirleyen en önemli unsur olan Atatürk'ün ölümüyle İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş ve böylece Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır.

Tek partili bir yönetimde, yine bu parti tarafından Milli Şef ve Değişmez Genel Başkanlığa getirilen İnönü, Anayasal yetkilerini siyasal alanda da genişleterek özellikle dış politikasının tespitinde ve yürütülmesinde en önemli söz sahibi olmuştur. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildiği esnada Avrupa'nın savaşın hemen öncesinde olduğu düşünülürse bu yetkilerin kullanımı daha bir anlam taşıyacaktır.

1930'lu yılların ilk yarısından itibaren Avrupa'da bunalımlı dönemler başlayınca, savaşın kaçınılmaz olduğunu öngören Türk Devlet adamları, o ana kadar izleye geldikleri statükocu dış politikalarına devam ettirmişler, bu arada bu statükoyu korumak ve kabullendirmek için ikili ve bölgesel anlaşmalarla çevrelerinde bir güvenlik çemberi oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda, Türkiye uzun zaman çaba harcadıktan sonra daha çok İtalya tehdidini gözönünde tutarak Balkan devletleri arasında bir işbirliği sağlamayı başarmış yine kendi güvenlik alanı olarak gördüğü doğu Akdenizin emniyetini temin içinde 1926'dan beri ilişkilerini normalleştirdiği İngiltere ile danışmalara ve karşılıklı yüklenimlere girmiştir.

Böylece, Milli Mücadele'den beri Türk dış politikasının temel dayanaklarından biri olan Sovyetler Birliği faktörünü ortadan kaldırmadan, uygulanan reformlarında etkisi ve amacı doğrultusunda Batı ile bütünleşmeye çalışılmıştır.

Türkiye'yi bu bütünleşmeye iten sebepler gayet açıktır. Bunlardan birincisi, sosyo-ekonomik ve kültürel alanda batılı olma çabası, diğeri de dünyada meydana gelen yeni gelişmeler ve oluşumlardır.

Almanya ile İtalya'nın 1930'lu yılların sonunda açık bir işbirliğine dönüşecek olan yakın dış politika amaçları, Türkiye'yi tedirgin ettiği ölçüde, Türkiye'nin Batılı devletlerle olan ilişkilerinde daha hızlı ve önemli adımlar atmasına neden olmuştur. Nitekim İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın Versailles antlaşmasını çiğnemesi Akdeniz ve Avrupa'nın tehdit edildiği gerekçesiyle Türkiye'yi Boğazlar sorunun görüşülmesine ve yeniden ele alınmasına götürmüş ve 1930'lardan itibaren Türkiye'nin batı ile yakınlaşması Montreux'da dahada güçlenmiştir.

Genel olarak bakıldığında 1930'lu yılların sonuna doğru Avrupa devletlerinin guruplaştığı savaş öncesi ortamında Türkiye gittikçe hızlanan bir tempoda Batılı devletlerle yakınlaşmakta, bu yakınlaşma esnasında da Türk-Sovyet ilişkileri gölgelenmektedir.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasının ana nedeni İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan politikası ve Balkanlardaki yayılma amaçlarına Balkan Paktının caydırıcı bir güç oluşturamamasıdır. Bu nedenle, Balkanlarda ve Akdeniz'deki güvenliğini tehlikede gören Türkiye, bölgesel güvenlik sistemlerinin ötesinde, daha sağlam ve daha caydırıcı bir sisteme ihtiyaç duymuş, bu ihtiyacını da, aralarındaki sorunlarını hallettiği statüko taraftarı ve Türkiye ile aynı ilgi alanlarını paylaşan İngiltere ve Fransa ile gidermeye çalışmıştır.

Bu süresin ortasında başlayan İnönü döneminin en önemli ve ilk olayı 12 Mayıs 1939 Türk-İngiliz deklerasyonudur. Karşılıklı güvence antlaşmasının ilk adımı olan bu deklerasyona Hatay probleminin çözümü ile Fransa'da katılmıştır. Bu gelişmeler esnasında Türkiye Sovyetler Birliği'ni gözardı etmemiş, bilakis bu görüşmelerin başında antlaşmaya bu devletide katmayı bir önşart olarak ileri sürmüştür.

Ancak Sovyet davranışının belirsizliği ve değişkenliği sonucu 23 Ağustos 1939'da Nazi Sovyet ittifakı oluşmuş ve ardından Almanya ve Sovyetler Birliği Polonya'yı işgale başlamışlardır. Bu durumda da Türkiye hem Sovyetler'den çekirmesinden hemde yoğun bir ticari ilişki içinde olduğu Almanya'nın Balkanlar'a uzanmasından dolayı kendisini başlayan savaş içinde "harp harici" olarak tanımlamıştır.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile olan anlaşmalarını açık bir ittifaka dönüştürmeden Sovyet davranışını netleştirmek ve bu devletin güvencesini sağlamak istemişse de, kendisini güneyden çemberleme tehlikesi karşısında gören Almanya bunu önlemek için büyük çaba gösterdi. Sovyetlerde Alman politikasını destekleyerek Müttefikleri Balkanlar'dan uzak tutmak için Türkiye'yi tehdit etmeye ve Boğazların statüsünü değiştirmeye çalıştı.

Bu istekler Türkiye'nin bağdaştırmaya çalıştığı Batı ve Sovyet dostluğunun en azından şimdilik mümkün olamayacağını gösterdiği gibi, Milli Mücadele'den beri Türk dış politikasında önemli bir yer işgal eden Sovyetleri Türkiye'nin karşısına geçirdi. 1939 Ekiminde Moskova'dan eli boş ve endişelerle dönen Türk Heyeti, İngiltere ve Fransa ile kapsamlı bir ittifak oluşturmayı güvenliği için tek çare olarak gördü. Buna rağmen antlaşmaya bir Sovyet çekincesi koymayı Türkiye ihmal etmedi.

Ancak İtalya ve Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmeleri Türkiye ile Müttefikleri arasında bağlantıyı kestiği gibi Fransa'nın teslim olmasıyla İngiltereyle başbaşa kalan Türkiye temkinli bir tarafsızlık politikasını uygulamaya koydu. Bu politikanın ve Almanya baskılarının sonucu Türkiye 18 Haziran 1941'de Saldırmazlık ve 9 Ekim 1941'de ticaret antlaşmasını imzalayarak, bu baskıları hafifletmeyi başardı. Zira kendisini tehdidi altında hissettiği Almanya ve Sovyetler Birliği artık birbirleriyle ve Türkiye sınırlarından oldukça uzakta savaşıyorlardı.

Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği ve gidişin müttefiklerden yana kaymaya başladığı andan itibaren Türkiye'nin endişeleride artmaya başladı. Zira, Avrupada dengelerin altüst olması, İngiliz ve Rusların

dünyayı nüfuz bölgelerine ayırmalarını sağlayabilecek ve Sovyetlerin tarihi emellerini yeniden gündeme getirmelerine imkan sağlayabilecekti. Başta İnönü olmak üzere Türk dış politikasına yön verenler 1943'ten itibaren bu düşüncüyü paylaştılar ve Türkiye savaşa girecek olursa Sovyet Rusya'nın mihvere karşı koruma bahanesiyle Türkiye'yi istila edeceğine inandılar.

Bu sebeptir ki, Türkiye kendisini savaşa sokmaya çalışan İngiliz ve Amerikalıları haklı ve ilginç bir öngörü ile Sovyetlerin savaş sonu niyetleri konusunda uyardılar ve ısrarla savaş dışı durumlarını korumayı başardılar.

Fakat, müttefiklerin savaşı kazanacakları kesinleşince İnönü Türkiye'nin tek başına kalmakta olduğunu anladı ve özellikle ülkesinin Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakılmasından kuşkulandı.

Bu kuşku, 1944 yılı ortalarında yeni bir politik değişime yol açtı. Dış politikasını yeniden müttefiklerin çizgisine sokma çabası içinde Türkiye, Mihver devletleriyle olan diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesti. Böylece Türkiye hem ekonomik kaybını ödünç verme ve kiralama sistemiyle kapatmayı, üretim ve ihracatını artırmayı hemde savaş sonrası ekonomisini düzeltmek için yeterli dış kredi sağlamayı başardı.

Türkiye'nin İngiliz ve Amerikan dostluğuna önem vermesinin bir diğer nedenide, Sovyetlerin 1944 yılı sonlarına doğru Balkanlarda ilerlemeleri ve buralarda kendi rejimini hükümete geçirmiş olması nedeniyle Türkiye kendi güvenliğinde tehlikede görmüş olmasıdır. Bu sebeple Türkiye bu iki devletin çağrısı üzerine hem Birleşmiş Milletlerde yerini almak hemde Batı ile olan ilişkilerini sağlamlaştırmak için 23 Şubat 1945'te mihver devletlerine savaş açtı.

Ancak 1939'dan beri Türkiye'nin duyduğu endişeleri haklı çıkaran olay nihayet gerçekleşti. Verildiği andan itibaren Türk dış politikasını uzun yıllar meşgul etmiş olan 19 Mart 1945 tarihli nota ile Sovyetler,

Türkiye ile arasındaki 1925 antlaşmasını feshediyor ve Türkiye'den toprak taleplerine ve üs istemeye başlıyordu.

Türkiye bu istek ve baskılara, mevcut Dünya dengelerinden en iyi şekilde yararlanarak karşı koydu ve batı ile özellikle savaşı sonunda dünyanın ekonomik ve siyasal açıdan en büyük devleti olan ABD ile gün be gün artan bir dayanışma içine girdi.

Truman Doktrini ile başlayan ve Türkiye'nin global platformdaki dengeler içinde yeni tercihini simgeleyen Türk-Amerikan yakınlaşması ile hem Sovyet istek ve baskılarına karşı koyabildi hemde bu yakınlaşmayı talip eden ve geliştiren askeri ve ekonomik antlaşmalarla ordusunu güçlendirdi.

Marshall planından yararlanan ve Avrupa Ekonomik İşbirliğine katılan Türkiye ABD ve Batı ile ekonomik bağlarını güçlendirdiği gibi Avrupa konseyine girerek Avrupalı bir devlet sıfatıyla 11 Mayıs 1950'de, 1949'da kuruluşunu tamamlayan ve Sovyet yayılmasını durdurmayı amaçlayan NATO'ya müracaat ederek Batı ile bütünleşmiş ve 1952'de de Batı ittifakında yerini almıştır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

A- Resmi Yayınlar

T.C. Başvekalet Neşriyat ve Müdavvenat Umum Md.

DÜSTUR III. Tertip 1920 - 1960 Ankara

T.C. Dahiliye Vekaleti,

Ayın Tarihi, 1934-1957. (60-198. sayılar)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası

Antlaşmalar, 20 Nisan - 1 Kasım 1966

T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Gn. Müd,

Türk Dış Politikasında 50 Yıl, 5 cilt.

I. Cilt: Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)

II. Cilt: Lozan (1922-1923)

III. Cilt: Cumhuriyetin ilk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)

IV. Cilt: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar (1935-1939)

V. Cilt: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)

T.C. Milli Müdafâ Vekaleti,

NATO ve Türkiye

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (6-8 Dönemler)

B- KİTAPLAR

(ABALIOĞLU) Nadir Nadi, Perde Aralığında, istanbul 1964

AKŞİN, Abdüllahat, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi, Ankara
1991

-----, Türkiye'nin 1945'ten sonraki Dış Politika Gelişmeleri Or-
ta Doğu Meseleleri, İstanbul 1959

AKYOL, Taha, Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye, 2. cilt, istanbul 1976

ARAR, İsmail, Hükümet Programları (1920-1965), İstanbul 1968

ARAS, Tefvik Rüştü, Görüşlerim, istanbul 1968

ARMAOĞLU, Fahir, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, ankara 1991

-----, Siyasi Tarih (1789-1960), Ankara 1975

-----, Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı (1931-1941), Anka-
ra 1957

-----, İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları, Ankara 1958

-----, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara 1983

ARZİK, Nimet, Bitmeyen Kavga, İsmet İnönü, Ankara 1960

ATAÖV, Türkkaya, Turkish Foreign Policy (1938-1945) Ankara 1965

-----, NATO ve Türkiye, Ankara 1969

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, Yayına Hazırlayan Z.Korkmaz 3. Cilt, Ankara 1984

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Atatürk Araştırma Merkezi Yay.) (3cilt bir arada), Ankara 1989

AYDEMİR, Ş.Süreyya, ikinci Adam, 2.cilt, istanbul 1985

BARUTÇU, Faik Ahmet, Siyasi Anılar (1939-1950), İstanbul 1977

BALTALI, Kemal, 1936-1956 Yılları arasında Boğazlar Meselesi

BEREJKOV, Valantin, Tahran 1943, Cev: H.ali Ediz, Ankara 1970

BİLA, Hikmet, Sosyal Demokrat Süreç içinde CHP ve Sonrası, İstanbul 1987

BİLGE, Suat, Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri 1920-1964, Ankara 1992

BİLSEL, Cemil, Birleşmiş Milletler I.San Francisco Çalışmaları, İstanbul 1946

-----, Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları, İstanbul, 1948

BURÇAK, Rıfka Salim, Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, Ankara 1983

-----, Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri 1791-1941, istanbul 1946

-----, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), olgaç Mat. 1979

Büyük Savaş-ikinci Dünya Savaşı Tarihi (1939-1945) Türkçesi: F.Arıt, Milli-yet Yay. İsttanbul 1974

CHURCHILL, Sir Winston, The Second World War, London 1949

- , Çörçil Anlatıyor İkinci Cihan Harbinin Hikayesi, 4 cilt
çev: A.E.Yalman-N.K.Gönder, İstanbul 1948-1950
- CLAMENS, Diana Shaver, Yalta, New York, 1970
- CORDEL, Hull, The Memoirs of Cordel Hull, 2 vol, New York 1948
- COUNT Ciano, The Ciano Diaries (1939-1943) New York 1946
- ÇAMBEL, Hasen Cemil, Makaleler-Hatıralar, Ankara 1964
- ÇELİK, Edip, 100 soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, İstanbul 1969
- DEGRAS, Jane (Ed), Soviet Documents on Foreign Policy, 3 vols, London 1953
- ERDEMİR, Sabahat, Muhalefette İsmet İnönü (1950-1956), İstanbul 1959
- ERDEN, Ali Fuat, İsmet İnönü, İstanbul 1952
- ERKİLER, H.Emir, ikinci Cihan Harbinde Türkiye I. cilt giriş, İstanbul 1945
- , Şark Cephesinde Gördüklerim, İstanbul 1943
- ERKİN, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, 2.cilt, Ankara 1987
- , Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968
- ESMER, A.Şükrü, Siyasi Tarih (1919-1939), Ankara 1953
- FENİK, Mümtaz Faik, Bu Harbin Kitabı, 1939 Harbi, Türkiye İngiltere İttifakı
ve Büyük Britanya İmparatorluğu, Ankara 1941
- FREY, Frederic W., The Turkish Political Elite, Cambridge, Massacusettes 1965

GAPENKO, Gregoire, Rus-Alman Harbinin İç Yüzü, Çev: T.Sadullah-Y.Teksel,
İstanbul 1943

GEORGE, Kirk, The Middle East in The War (1939-1945), London, Oxford 1950

GLASNECK, Johannes, Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, Çev: Arif Gelen,
Ankara 1977

GOLOĞLU, Mahmut, Milli Şef Dönemi (1939-1950), Ankara 1974

-----, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), İstanbul 1982

GÖZÜBÜYÜK, Ç.-KİLİ, Suna, Türk anayasa Metinleri, Ankara 1957

GÜRSEL, Haluk F., Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri Tarihi, İstanbul 1968

GÜRÜN, Kamuran, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)
Ankara 1983

-----, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara 1991

HUREWITZ, J.C., Diplomacy in The Near and Middle East A Documentary Recault
2 vols, (1535-1956), Princeton 1956

ISMAY, Lord, NATO'da ilk Beş Sene 1949-1954, Çev: Suat Bilge, Ankara 1954

İLHAN, Suat, Jeopolitik Duyarlılık, Ankara 1989

İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar 2. Cilt. Ankara 1987

İNÖNÜ'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946) C.I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü
Yay., İstanbul 1946

JACOBSEN, Hans-Adolf, 1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle ikinci Dünya Savaşı
Çev: İbrahim ulus, Ankara 1983

JAESCHKE, Gotthard, Türkiye Kronolojisi (1938-1945), Çev: Gülayşe Koçak,
Ankara 1990

JIVKOVA, Ludmila, İngilit-Türk İlişkileri (1933-1939), çev: F.Erdinç, İstan-
bul 1978

KELEÇİ, H.(Çev), Amerika Dışişleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan Sovyet-
Nazi Siyasi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye,
İstanbul 1948

KNATCHBULL-Hugensen, Sır Hugh, Diplomat in Peace and War, London 1949

KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Ankara 1986

-----, Türk-Alman ilişkileri (1923-1939) İki Dünya savaşı Arasındaki
Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler, Ankara 1991

KOP, Kadri Kemal (Der), Milli Şefin Söylev Demeç ve Mesajları, İstanbul 1945

KRECKER, Lothar, Deutschland und die Turkei in Zıveiten Weltkrieg, Frankfurt
1964

KUNERALP, Zeki, ikinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, istanbul 1982

-----, Sadece Diplomat, istanbul 1981

KURAT, Akdes Nimet, Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)
Ankara 1959

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E., Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-
1970) Ankara 1972

Mc CHEE, George, ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu... Çev: Belkıs Çarakçı, Ankara
1992

MELEK, Abdurrahman, Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara 1966

MERAM, Ali Kemal, İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi, Bu Harpte Türk Siyaseti,
İstanbul 1945

MESSİGLİ, René, La Turquie de vant La Fuerre Mission Ankara 1939-1940,
Paris 1964

NATO Bilgiler, Belgeler NATO Enformasyon Servisi, Brüksel 1971

NEVİNE, Allen, H.S.Commagari, ABD Tarihi, Çev: H.İnalçık, İstanbul 1961

Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973) I. Cilt, SBF Yay., Ankara 1977

ORKUNİ, Sezai, Türkiye ABD Askeri İlişkileri, İstanbul 1978

OSMANAĞAOĞLU, Behçet (Der), Geopolitik, Devlet İdaresinde Dış Siyasette Coğ-
rafiyanın Rolü, İstanbul 1968

ÖNDER, Zehra, Die Türkische Aussenpolitik im Zweiden Weltkrieg, Munchen 1977

ÖNDEŞ, Osman, II. Dünya Savaşı 1939-1945, İstanbul 1980

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, Türk-Alman ilişkileri (1923-1945), A.Ü, Sosyal Bilimler
Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÖZTÜRK, Kazım, Cumhurbaşkanlarının TBMM Açış Konuşmaları, İstanbul 1969

-----, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, İstanbul 1968

PAPEN, Franz Von, Memoirs, New York, E.P.Dutton 1953

ROMERİL, P.E., War Diplomacy and the Turkish Republic: A Study in Neutrality
1939-1945, Montreal 1959

ROOSEVELT, Elenon, Hatırladıklarım (This I Remember), Çev: Can Yücel, Ankara
1953

SANDER, Oral, Siyasi Tarih, Ankara 1984

-----, İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkan Gelişmeleri ve Türkiye,
Ankara 1968

-----, Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964), Ankara 1972

SARINAY, Yusuf, Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi,
Ankara 1988

SONTAG, J-Beddie, J.S., Nazi-Soviet Relations 1939-1941, Documents from the
Archiven of the German Foreign Office, New York 1948

SOYSAL, İsmail, Tarihçileri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal
Antlaşmaları I.Cilt, (1920-1945), Ankara 1989

-----, Türkiye'nin uluslararası Siyasal Bağitları C.II(1945-1990)
Kesim A (Çok taraflı Bağitlar), Ankara 1991

SOYSAL, Mümtaz, Dış Politika ve Parlamento-Dış Politika Alanındaki Yasama
Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı bir inceleme,
Ankara 1964

SÖKMEN, Tayfur, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara 1978

SSCB Bilimler Akademisi, Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, 2.Cilt, Çev:
A.Hasanoğlu, İstanbul 1978

- SSCB Dışişleri Bakanlığı, Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet Barış çabaları ve Türkiye (1938-1939) Çev: L.Konyar, İstanbul 1981 Havens.
- Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, Gizli Belgeler, Çev: F.Yazıcı, Sinan Yay., İstanbul 1972
- TEZEL, Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Ankara 1982
- TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946), Ankara 1971
- TOKER, Metin, Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu, Ankara 1971
- TUNÇKANAT, Haydar, ikili Antlaşmaların İçyüzü, İktisadi, Askeri, Siyasi, Ankara 1975
- TÜLBENTÇİ, F.Fazıl-Bekmes, M.Müeyyet, İkinci Cihan Harbi Kronolojisi (1939-1944) Başvekalet Basın yayın Um.Müd. Yayını, 4.cilt, Ankara 1943-1945
- Türk Atlantik Derneği (Yay) Türkiye ve NATO, Ankara (?)
- URAN, Hilmi, Hatıralarım, Ankara 1959
- US, Asım, Hatıra Notları (1930-1950) Atatürk, İnönü İkinci Cihan Harbi ve Demokrasi Rejimine Geçiş Devri Hatıraları, İstanbul 1966
- ÜLMAN, Haluk, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Ankara 1961
- WEISBAND, Edward, ikinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, Çev: A.Kayabel, İstanbul 1974
- WOODWARD, LLevvelly, British Foreign Policy in the Second World War, H.M. Statutory Office, London 1962

-----, E.L.-Butter, R., Documents on British Foreign Policy
1919-1939) Third Sevres H.M. Stationary Office, London
1952

Yapı Kredi Bankası (yay), 1939-1963 Önemli İç ve Dış Olaylar Kronolojisi,
İstanbul 1964

C- MAKALELER

Adana Konferansınının 37. Yılı, Süreç, Sayı1, Yıl.1, 1980, s. 17-19

ACKARMAN- Jozeph, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman İlişkileri",
Atatürk Konferansları VI. (1973-1974), Ankara 1977, s.63-72

AÇIKALIN, Cevat, "Turkeys International Relations" International Affairs,
Vol: XXIII, No: 4, 1947

-----, Cevat Açıkalininın Anıları, Belleten C. LVI, Sayı: 217, Ara-
lık 1932, s. 985-1078

ARMAOĞLU, Fahir, "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)",
SBFD, Cilt IV, No: 3-4 (1949) s. 375-445

-----, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", SBFD, Cilt XIII, No: 2
(Haziran 1958), s. 139-179

BURÇAK, Rıfki Salim, "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", SBFD, C.II,
No: 1-4 (1947), s. 191-204

-----, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", SBFD,
C.IV, No: 3-4 (1949), s. 347-374

- Deutsch, C.Harold, "Garip Bir Devre (1939-1941) Arasındaki Nazi-Sovyet Muna-sebetleri", Çev: F.Armaoğlu, SBFD, C.IX, No: 2 (Haziran 1954), s. 345-365
- EKREM, Mehmet Ali, "1939-1940 Yıllarında Türk Romen Diplomatik ilişkileri" VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, Ankara 1983, s. 1860-1864
- ERKİN, Feridun Cemal, "Batı Avrupa Birliği ve NATO'nun Doğuşu Türkiye'nin NATO'ya Girişi", Türkiye ve NATO Türk Atlantik Antlaş-ması Derneği Yay. Ankara (?)
- ESMER, Ahmet Şükri, "Türk Diplomasisi", Yeni Türkiye, istanbul 1959, s.67-104
- , "Hitler Molotov Mülakatı ve Türkiye", SİM, c.XXIV, Sayı: 277 (Nisan 1954), s. 88-90
- , "Yalta'da Türkiye" SİM, C.XXIV, Sayı: 277 (Nisan 1954) s.433-435
- FEDENKO, D. "İkinci Dünya Savaşının Sorumluluğu Meselesi" Dergi,1970, s.59 s. 64
- GÖNLÜBOL, M-Ülmen, H., "Türk Dış Politikasının 20 Yılı (1947-1965)" SBFD, C. XXI, No: 1, (1966), s. 143-182
- HOWARD, Harry N., "Germany the Soviet ant Turkey during World War II" The Depermant State Bulletin Vol: XIX, No: 472 (July 18 1948) s. 63-78
- , "The entry of Turkey into World War II" Belleten C.XXXI, S. 121-124 (1967), s. 221-275

İNÖNÜ, ismet, "Olaylarla Dolu On Yıl" Ulus, 15 Eylül 1947

İngiliz Sefirinin Anlattıkları", Vatan, 12.5.1949 - 3.6.1949

KOSTUYUK, G., "İkinci Cihan Savaşının Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paktının Önemi", Dergi 6. yıl Sayı: 19 (Münih 1960), s.78-91

KURAT, Yuluğ Tekin, "İkinci Cihan Savaşında Türk-alman İktisadi Siyaset", Belleten C.XXV, Sayı: 97-100, (1961), s. 95-103

-----, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", Belleten, C.XXXIX, Sayı: 154 (Nisan 1975), s. 265-308

-----, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", Belleten, C.XLVII, Sayı: 185 (Ocak 1983), s. 295-338

PERİN, Mithat, "40 Yıl Sonra İkinci Cihan Savaşında Türkiye'nin Gizli Tarihi" Tercüman, 8.10 - 9.12.1979

SOYSAL, ismail, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", Belleten, C.XLV, Sayı: 177 (Ocak 1981), s. 95-155

-----, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" Belleten, C.XLVI, Sayı: 181-184 (Ocak 1982), s. 367-413

-----, "Balkan Paktı", Ord. Prof. Y.Hikmet Bayura Armağan, Ankara 1985, s. 125-227

TOKER, Metin, "İnönü'nün Hatıra Değerlerinden Sayfalar" Hürriyet (12-31.1.1974)

ÜLMEN, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)" SBFD, C. XXIII, No: 3, (Eylül 1968), s. 241-273

-----, Sander, oral, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler
(1923-1968)", SBFD, C.XXVII, No: 1 (Mart 1972), s. 1-24

YALÇIN, H.Cahit, "İkinci Cihan Harbi ve İnönü" Ulus, 5-6.7.1950

D- SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Bellekten

Dergi

International Relations

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Siyasi ilimler Mecmuası

Süreç

The Department of State Bulletin

Cumhuriyet

Hürriyet

Tan

Tercüman

Ulus

Vatan